

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**HALİDE EDİP ADIVAR'IN “TÜRK'ÜN ATEŞLE
İMTİHANI” İLE HÜDÂ ŞA'RÂVÎ'NİN “GÜNLÜĞÜM”
ADLI ESERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI**

MERVE SARİ

154209012001

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. RECEP DİKİCİ

KONYA- 2018

İÇİNDEKİLER

Bilimsel Etik Sayfası	V
Yüksek Lisans Tezi Kabul Formu	VI
ÖNSÖZ.....	VII
ÖZET	IIX
SUMMARY	X
TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ.....	XI
KISALTMALAR	XII
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: TÜRK VE MISIR EDEBİYATLARINDA MİLLİYETÇİLİK VE FEMİNİZM	5
1.1. Türk Edebiyatında Milliyetçilik Ve Feminizm.....	8
1.2. Mısır Edebiyatında Milliyetçilik Ve Feminizm.....	15
2.1. Hatıranın Ortaya Çıkışı ve Tarihçesi	22
2.1.1. Hatıra Nedir?.....	22
2.1.2. Türk Edebiyatında Hatıra.....	27
2.1.3. Mısır Edebiyatında Hatıra.....	32
2. BÖLÜM: YAZAR BİYOGRAFİLERİ	37
2.1. Halide Edip Adıvar	37
2.1.1. Hayatı.....	37
2.1.2. Edebi Kişiliği ve Sanatı.....	47
2.1.3. Eserleri.....	52
2.1.3.1. Romanları.....	52
2.1.3.1.1. Heyûlâ	52
2.1.3.1.2. Raik'in Annesi	53
2.1.3.1.3. Seviyye Talip	53
2.1.3.1.4. Handan	53
2.1.3.1.5. Yeni Turan	53
2.1.3.1.6. Son Eseri	54
2.1.3.1.7. Mev'ut Hüküm.....	54
2.1.3.1.8. Ateşten Gömlek.....	54
2.1.3.1.9. Vurun Kahpeye	54
2.1.3.1.10. Kalp Ağrısı.....	55
2.1.3.1.11. Zeyno'nun Oğlu	55

1.1.3.1.12. Sinekli Bakkal	55
2.1.3.1.13 Yolpalas Cinayeti.....	55
2.1.3.1.14. Tatarcık	56
2.1.3.1.15. Sonsuz Panayır.....	56
2.1.3.1.16. Döner Ayna.....	56
2.1.3.1.17. Akile Hanım Sokağı.....	56
2.1.3.1.18. Kerim Usta'nın Oğlu.....	56
2.1.3.1.19. Sevda Sokağı Komedyası.....	57
2.1.3.1.20. Çaresaz.....	57
2.1.3.1.21. Hayat Parçaları.....	57
2.1.3.2. Hikayeleri.....	57
2.1.3.2.1. Harap Mabetler	58
2.1.3.2.2. Dağa Çıkan Kurt	58
2.1.3.2.3. İzmir'den Bursa'ya	58
2.1.3.2.4. Kubbede Kalan Hoş Seda	58
2.1.3.3. Tiyatro Eserleri	58
2.1.3.3.1. Kenan Çobanları	58
2.1.3.3.2. Maske Ve Ruh.....	58
2.1.3.3. Anıları	59
2.1.3.3.1. Mor Salkımlı Ev.....	59
2.1.3.3.2. Türk'ün Ateşle İmtihanı.....	59
2.1.3.3.3. Memories	59
2.2. Hüdâ Şa'râvî	59
2.2.1. Hayatı.....	59
2.2.1.1. Çocukluğu	59
2.2.1.2. Evliliği.....	63
2.2.1.3. Eğitim Hayatı	64
2.2.1.4. Harem Hayatı	65
2.2.1.5. Etkilendiği Kişiler	67
2.2.1.6. Politik Yönü	69
2.2.1.7. Feminist Faaliyetleri	72
2.2.1.8. Atatürk İle Karşılaşması.....	76
2.2.1.9. Vefatı.....	77
2.2.2. Edebi Kişiliği ve Sanatı.....	78

2.2.3. Eserleri	81
2.2.3.1. Müzekkirâtî (Günlüğüm)	81
2.2.3.2. Makaleleri	82
2.2.3.2. Konferansları.....	83
3. BÖLÜM: MUKAYESE	85
3.1. Türk'ün Ateşle İmtihani'nin Özeti.....	85
3.2. Müzekkirâtî'nin Özeti (Günlüğüm).....	88
3.3. Karşılaştırma.....	92
3.3.1. Feminizm Faaliyetleri	92
3.3.2. Milliyetçilik Faaliyetleri	95
3.3.3. Dil ve Üslup	98
3.4. Karakter Analizi.....	100
3.4.1. Hüdâ Şa'râvî - Halide Edip Adıvar	100
3.4.2. Ali Şa'râvî -Abdülhak Adnan Adıvar	104
3.4.3. Mahmure-Ömer Sultan	104
3.4.4. Mustafa Kemal Atatürk-Sa'd İbrâhîm Zağlûl	105
SONUÇ.....	107
KAYNAKÇA	109
KİŞİ ADLARI İNDEKSİ	117
ESER ADLARI İNDEKSİ	119
YER ADLARI İNDEKSİ	121

T. C.

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Merve SARİ		
	Numarası	154209012001		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Doğu Dilleri ve Edebiyatları/ Arap Dili ve Edebiyatı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒	Doktora	☐
	Tezin Adı	Halide Edip Adıvar'ın "Türk'ün Ateşle İmtihanı" İle Hüdâ Şa'râvî'nin "Günlüğüm" Adlı Eserinin Karşılaştırılması		

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin imzası
(İmza)

SELÇUK
ÜNİVERSİTESİ

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Yüksek Lisans Tezi Kabul Formu

Öğrencinin	Adı Soyadı	MERVE SARI
	Numarası	154209012001
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Doğu Dilleri ve Edebiyatları/ Arap Dili ve Edebiyatı
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Recep DİKİCİ
Tezin Adı		Halide Edip Adıvar'ın "Türk'ün Ateşle İmtihani" İle Hüdâ Şa'râvî'nin "Günlüğüm" Adlı Eserinin Karşılaştırılması

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan Halide Edip Adıvar'ın "Türk'ün Ateşle İmtihani" İle Hüdâ Şa'râvî'nin "Günlüğüm" Adlı Eserinin Karşılaştırılması başlıklı bu çalışma 06/11/2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı

Danışman ve Üyeler

İmza

Prof. Dr. Recep DİKİCİ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Şerafettin YILDIZ

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Ali EMİNOĞLU

Üye

ÖNSÖZ

Milliyetçilik kavramı Fransız İhtilaliyle birlikte gün yüzüne çıkan bir kavram olup kısa sürede birçok ulusu etkisi altına alan toplumsal bir harekettir. Özgürlükleri için uluslar mücadele ederken o döneme kadar geri planda kalmış ve sindirilmiş kadınlarında mücadeleye katılmaları gerekmiş bu da beraberinde feminizmin gelişmesine katkı sağlamıştır. Halide Edip Adıvar ve Hüdâ Şa‘râvî’nin feminizm yaklaşımları salt erkek düşmanı olmak değildir; aksine onların feminizmden kastettikleri cinsiyetçiliği, cinsiyetçi sömürü ve baskıyı ortadan kaldırmaktır. Aynı coğrafyalarda ülkelerinin içinde bulundukları zor şartlar altında hem sosyal hem de siyasal hayatta aktif rol oynayan yazarların amacı hem ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanması hem de kadınların toplumda bir birey olarak yer edinmesi ve özgürlüklerini kazanmış kadınlardan oluşan bir toplum meydana getirmektir.

Bu çalışmada, Halide Edip Adıvar’ın Türklerin milli mücadelesini anlattığı ve kadınların bu mücadeledeki önemine dikkat çektiği eseri Türk’ün Ateşle İmtihanı ile Mısır’da feminizmin kurucusu olarak kabul edilen Hüdâ Şa‘râvî’nin “Günlüğüm” adlı eseri karşılaştırılmaktadır. Hatıra türünde ele alınan iki eserde yazarların ülkelerindeki bağımsızlık mücadelesindeki rolleri ve feminizm ile ilgili görüşleri incelenecektir. İki ayrı kültürde doğup büyüyen, farklı hayatlar yaşayan yazarlar Halide Edip Adıvar ile Hüdâ Şa‘râvî’yi bu tezde ortak paydada bir araya getiren unsurlar feminizm ve milliyetçiliktir. İki yazarda hakim güç olan ataerkiye ve işgalcilere kendi toplumlarında bir öncü olarak direniş göstermişler ve toplumda bir uyarıcı rolü oynamışlardır. İki farklı kültürden seçilen yazarların eserleri karşılaştırmalı olarak inceleneceğinden farklı toplum yapılarının olaylar karşısındaki tutumlarındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya koymak da çalışmanın amaçlarındandır.

Bu araştırma; Giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Tezin konusunu oluşturan eserler karşılaştırmalı olarak inceleneceğinden giriş kısmında karşılaştırmalı edebiyat ve edebiyat sosyolojisi kavramları açıklanmıştır.

Birinci bölümde; Türk ve Mısır edebiyatında milliyetçilik ve feminizmin gelişimi anlatılarak bu konularda eserler vermiş edebiyatçılardan bahsedilmiştir. Ancak bu kısma geçmeden önce millet, milliyetçilik ve feminizm kavramlarının kısaca tanımı yapılmıştır. Ayrıca bu bölümde hatıra türü açıklanarak Türk ve Mısır edebiyatındaki gelişimi incelenmiştir.

İkinci bölümde; ele alınan hatıraların yazarları olan Halide Edip Adıvar ve Hüdâ Şa‘râvî’nin biyografileri, edebi kişilikleri ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir.

Üçüncü bölümde ise eserlerin özetleri sunulmuştur. Ardından yazarlar yaşadıkları toplumlar, geleneksellikleri ve modernleşme çabaları açısından feminist ve milli görüşlerinden yola çıkılarak genel bir mukayeseye tabi tutulmuştur. Bölümlerin sonunda ise SONUÇ başlığı altında umumi bir değerlendirme yapılmıştır.

Bu çalışmayı yaparken benden samimi alaka ve desteğini hiçbir zaman esirgemeyen, çalışmamın her safhasını titizlikle kontrol eden değerli hocam Prof. Dr. Recep Dikici’ye sonsuz teşekkürü bir borç bilirim.

Tez çalışmam süresince önerileriyle bana her konuda yardımcı olan hocam Prof. Dr. Salih Tur’a ve üzerimde emeği bulunan bütün hocalarıma,

Araştırma ve tez yazım aşamasında tecrübelerinden istifade ettiğim kıymetli arkadaşlarım Arş Gör. Sedef Güler ile Arş. Gör. Meryem Koyun’a,

Bu süreçte yanımda olarak desteğini benden esirgemeyen babam Zekeriya Hacımustafaoğlu’na, annem Filiz Hacımustafaoğlu’na, kardeşlerim Safa Cihan ve Furkan Enes’e, eşim Mehmet Sari’ya ve oğullarıma içtenlikle teşekkürlerimi sunarım.

MERVE SARİ

KONYA- 2018

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Merve SARI
	Numarası	154209012001
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Doğu Dilleri ve Edebiyatları/ Arap Dili ve Edebiyatı
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Recep DİKİCİ
Tezin Adı		Halide Edip Adıvar'ın "Türk'ün Ateşle İmtihanı" İle Hüdâ Şa'râvî'nin "Günlüğüm" Adlı Eserinin Karşılaştırılması

ÖZET

Bu tezde, XVIII. yüzyıldan itibaren ortaya çıkarak bütün imparatorlukların kaderini değiştiren milliyetçilik ile "Ataerkil güçlere karşı mücadele ve her alanda cinsiyet ayrımına son" sloganıyla ortaya çıkan feminizm kavramının Mısır ve Türk toplumundaki tepkisi ele alınmıştır. Çalışmada, Mısır ve Türk edebiyatının iki önemli eseri üzerinden, Arap ve Türk olmak üzere iki farklı Doğu toplumunda ün kazanmış yazarlarımız, bağımsızlık mücadeleleri ve kadını ele alışları bakımından çeşitli sınıflandırmalara tabi tutularak çoğulcu inceleme yöntemi ile karşılaştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Milliyetçilik, Feminizm, Hatıra, Halide Edip Adıvar, Hüdâ Şa'râvî

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Merve SARİ
	Numarası	154209012001
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Doğu Dilleri ve Edebiyatları/ Arap Dili ve Edebiyatı
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Recep DİKİCİ
Tezin İngilizce Adı		Comparison Of "Diary Of Huda Shraawi" By Huda Shraawi And "Türk'ün Ateşle İmtihanı" By Halide Edip Adıvar

SUMMARY

In this thesis, the reaction of the concept of feminism emerging from the eighteenth century with the slogan of nationalism that changed the fate of all empires and the struggle against "Patriarchal forces and ending in every inland sex" was taken up in the Egyptian and Turkish society. In our study, our writers who gained prominence in two different Eastern societies, namely Arab and Turkish, on two important works of Egypt and Turkish literature, were compared with the pluralist examination method by subjecting them to various classifications in terms of their independence struggles and the treatment of women.

Keywords: Nationalism, Feminism, Memory, Halide Edip Adıvar, Huda Shraawi

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

Bu tezde şu transkripsiyon sistemi kullanılmıştır:

ل : â, ي : î, û : û, ù : u/ ü, َ : a/ e, ِ : ı/ i, ع : ʿ, ذ : z

ء : ʾ   ب : b   ث : t   ث : s   ج : c   ح : h   خ : h   د : d

ز : z   س : s   ص : ş   ض : d   ط : t   ظ : z   غ : ğ

ق : k   ك : k   ل : l   م : m   ن : n   و : v   ه : h   ي : y

Yukarıda verilen Arapça-Türkçe transkripsiyon alfabesine ilaveten aşağıdaki hususlar dikkate alınmıştır:

1. Harf-i tarifler cümle başında olsa dahi küçük harfle gösterilmiştir. el-Medresetü'l Hadîse gibi.
2. Şemsî ve kamerî harfli kelimeler okundukları gibi yazılmıştır. en-Nahda vb.
3. Türkçe tamlamalar, Arapça tamlama şeklinde olsalar dahi transkripsiyonsuz olarak gösterilmiştir. Felsefe-i Zenân, Alem-i Nisvan.
4. Terkip halindeki isimler bitişik yazılmıştır. Cemâleddin vb.

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale/ madde
a.g.t.	: adı geçen tez
bkz.	: bakınız
c.	: cilt
çev.	: çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
EFU	: Egypt Feminist Union (Mısır Feminist Birliği)
h.	: Hicri
Hız.	: Hazreti
haz.	: hazırlayan
IWSA	: Uluslararası Kadın Oy Hakkı Derneği
m	: miladi
nşr.	: neşreden
ö.	: ölüm
s.	: sayfa
S.	: sayı
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
thk.	: tahkik
tsz.	: tarihsiz
trc.	: tercüme

UKB : Uluslararası Kadın Birliği

vb. : ve benzeri

vd. : ve devamı

vol. : volume

yay. haz. : yayına hazırlayan

y.y. : yüzyıl

GİRİŞ

XIX. yüzyılda eleştirmenler ve yazarların etkisiyle bağımsız bir bilimsel disiplin olarak kabul edilen “Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi” farklı milletlerin edebiyat unsurlarıyla birlikte tarih, coğrafya, sosyoloji, psikoloji, antropoloji ve dilbilim gibi disiplinler arası unsurlara da yer veren farklı ulusların edebiyatını karşılaştıran bir bilim dalıdır. Edebiyat biliminin bir alanı olan “Karşılaştırmalı Edebiyat”, bir ülkenin edebiyatını, kültürünü ve dilini başka bir ülkenin edebiyatı, kültürü ve diliyle karşılaştırmak anlamına gelmektedir. Karşılaştırmalı edebiyat biliminin asıl amacı ve işlevi farklı dillerde yazılmış iki eseri konu, düşünce ya da biçim bakımından incelemek, ortak, benzer ve farklı yanlarını tespit etmek, nedenleri üzerine yorumlar getirmektir.¹

Karşılaştırma pek çok bilim dalı tarafından kullanılan bir yöntemdir. Edebiyatın öncüsü Johann Wolfgang von Goethe² olarak kabul edilmektedir. Goethe’nin “*Weltliteratur*” (Dünya Edebiyatı) dediği dünya edebiyatı düşüncesi ulusal sınırları aşarak uluslararası bir alana yayılmıştır. Goethe’nin bu düşüncesinin temelinde yatan konu farklı milletlerin ürettiği yüksek değerdeki eserlerin insanlığın ortak edebiyat hazinesi olduğunu düşünmesiydi.³ Terim olarak “Karşılaştırmalı Edebiyat”ın ilk kullanımı ise 1816 yılında Fransa’da yayımlanan *Cours de Littérature comparée* (Karşılaştırmalı Edebiyat Dersleri) adlı bir antoloji dizisi ile gerçekleşmiştir.⁴

Karşılaştırmalı edebiyat bilimi, genel edebiyat biliminin yanı sıra, dilbilim, çeviribilim, halkbilim ve tarih gibi disiplinlerden beslenen, imge araştırmaları ve tema araştırmalarından yararlanan, sadece edebiyat ürünlerini karşılaştırmının ötesinde, farklı sanat dallarına ait eserler ile edebiyat eserlerinin de karşılaştırmasını yapan bir bilim olarak kabul edilmektedir. İlk olarak Avrupa’da görülen karşılaştırmalı edebiyat çalışmalarının yapıldığı kürsüler, kısa zaman içerisinde başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere, diğer dünya ülkelerine yayılmıştır. Karşılaştırmalı edebiyatın henüz tamamlanmamış tanımı tartışmaları da beraberinde

---

¹ Gürsel Aytaç, *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi*, Say Yayınları, İstanbul-2003, s. 26-27.

² Johann Wolfgang von Goethe (1749-1832) Alman pilot, edebiyatçı, politikacı, ressam ve doğabilimci.

³ Gürsel Aytaç, *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi*, Gündoğan Yayınları, Ankara-1997, s. 8.

⁴ Kamil Aydın, *Karşılaştırmalı Edebiyat, Günümüz Postmodern Bağlamında Algılanışı*, Birey Yayınları, İstanbul- 2008, s. 18.

getirmektedir. Bu yüzden karşılaştırmalı edebiyatın hem tanımında hem de yöntem kullanımındaki karmaşa farklı algılamalara yol açmaktadır. Bu alanda çalışma yapan araştırmacılardan bazıları her edebi eserin belli bir ölçüye göre sınırlandırılmadan karşılaştırılabileceğini savunurken⁵, bazı araştırmacılar karşılaştırılan eserlerin “karşılaştırılabilir” özelliğini taşıması gerektiğini belirtmektedir.

Karşılaştırma uluslararası değerlendirmenin temel ilkesidir. Edebiyat alanında karşılaştırılan eserler bazen bir bölüm, bazen de bir bütün olarak karşılaştırılabilir. Karşılaştırma aynı dilde aynı türde yazılmış iki edebi eser arasında yapılabileceği gibi farklı dillerde ve edebi türlerde yazılmış iki eser arasında da yapılabilir. Karşılaştırmalı Edebiyat Biliminde iki eser öncelikle “Ortak Konu” bağlamında karşılaştırılmalıdır. Karşılaştırma yapılacak eserler incelenmeden önce o eserlerin yazarları hakkında bilgi verilmesi gerekmektedir. Daha sonra ise eserler arasındaki ortak ve farklı konular belli çerçeveler içerisinde açıklanmalıdır. İncelenen eserler farklı dönemlerde kaleme alındıysa o dönemdeki edebi ve sosyo-düşünsel yapı ifade edilmelidir. Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi incelemelerinde yöntem çeşitliliği mevcuttur. Ancak incelemenin bilimsel olması için kanıt ve yöntem gerekmektedir. Yapılan inceleme açık, anlaşılır olmalıdır. Karşılaştırma yapılırken çeşitli inceleme yöntemlerinden hangisiyle çalışıldığından daha çok kullanılan yöntemin tutarlı ve belirli belgelere dayandırılması önemlidir.⁶ Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi çalışmaları genellikle içerik ağırlıklıdır. Farklı unsurlara ait eserler karşılaştırılacağı gibi aynı edebiyattan eserler hatta aynı yazarın eserleri de karşılaştırılabilir.

Karşılaştırmalı edebiyat birçok alanla ve terimle iç içedir. Karşılaştırmalı edebiyat alanında yapılan çalışmalarda genellikle analogi⁷, gelenek, akım, yazım türleri ve imgeleri, motifler ve temalar gibi edebi unsurlar üzerinde durulmaktadır.⁸ Çünkü karşılaştırmalı edebiyat farklı edebi metinlerin benzerlik ve farklılık yönünden eleştirel olarak incelenmesi veya farklı dilleri konuşanların arasındaki edebi ve sosyal ilişkilerin araştırılmasıdır.⁹ Karşılaştırma edebiyatında araştırmacıların önceliği değişebilmektedir. Kimi biçim, tema, yazım türleri veya

---

⁵Abdulahkim Tuğluk, “Amaç ve Beklenti Karşısında Karşılaştırmalı Edebiyatın Tanı(m)sal Krizine İlişkin Birtakım Tartışmalı Saptamalar”, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkic or Turkic*, 8/8 Summer, Ankara-2013, s. 1338.

⁶ Gürsel Aytaç, *a.g.e.*, Say Yayınları, s. 87-105.

⁷ İki farklı şey arasındaki benzerlik veya benzerliklerden hareket edilerek birincisi için dile getirilenlerin diğeri için de söz konusu olduğunu ileri sürmektir.

⁸ Kamil Aydın, *a.g.e.*, s. 67.

⁹ S. S. Prawer, *Comparative Literary Studies: An Introduction*, London-1973, s. 8.

düşünceler arasındaki etkileşimi incelerken, kimisi dil ve yapıdaki benzerlik ve farklılıkları inceleyebilir. Ancak incelenen konunun ağırlığı ne olursa olsun karşılaştırmalı edebiyat özellikle farklı ulusların yazarlarının ve edebiyatlarının birbiri üzerindeki etkisini çalışmaktadır.¹⁰ Karşılaştırmalı edebiyatta araştırmacı sadece edebiyat alanının içsel ilişkilerine bağlı kalmamaktadır. Edebiyat ile birlikte tarih, felsefe, sosyoloji, din ve siyasal bilimler arasındaki bağlantıları da ele alarak, edebiyat ve bilim dalları arasındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya çıkarmaya çalışmaktadır.¹¹

Karşılaştırmalı edebiyat konu olarak sadece ilişkiler, kişiler ve kaynaklarla yetinmemekte, aynı zamanda yöntemsel olarak akımlar ve ekolleri de incelemektedir. İki veya daha fazla edebi eseri karşılaştıran araştırmacının hem eserlerin yazıldığı dillere, hem de eserlerin yazıldığı dönemdeki siyasal ve sosyal yapıya hakim olması gerekmektedir. Karşılaştırma yönteminin amacı, karşılaştırılan eserlerden hareketle eserde ön plana çıkan düşünce veya durumun “genelleştirilebilir” olduğu sonucuna ulaşmaktır.¹²

Karşılaştırmalı edebiyatta edebi bir metin ile sinematografik¹³ bir eser, bir senaryo, bir müzik parçası ya da bir tablo karşılaştırılabilir.

Tezimizde Halide Edip Adıvar ile Hüdâ Şa‘râvî’nin hatıra türünde ele aldıkları eserler karşılaştırmalı olarak edebiyat sosyoloji çerçevesinde incelenecektir. Edebiyat sosyolojisi, edebi eserden hareketle eser-toplum ilişkisini ele alarak inceleyen bir alt disiplindir. Edebiyat bir sanat dalı sosyoloji ise bir bilim dalıdır. Edebiyat eseri, hangi toplumda doğduysa o toplumun ekonomik, etik, tarihsel, siyasal, geleneksel alanlarının tamamını yansıtabilecek bir araçtır. Zira bir eseri yazıldığı dönemin, toplumun ve coğrafyanın ölçütleri dışında incelemeye çalıştığımızda eser anlaşılmasa bir hal alabilir. Çünkü zaman ve mekandan soyutlanmış bir şahsiyet olmadığından, dönem ve toplumu birbirlerinden farklıymış gibi düşünmek doğru değildir. Bu yüzden eserdeki farklılıkların çözülmesi için birden fazla disiplinden yararlanılması gerekmektedir.¹⁴

---

¹⁰ Kamil Aydın, *a.g.e.*, s. 70.

¹¹ Henry H. H. Remak, *Comparative Literature, Its Definition and Function: Method and Perspective*, Southern Illinois University Press, Carbondale-1961, s.3 .

¹² Cemal Sakallı, *Karşılaştırmalı Yazınbilim ve Yazınlararasılık/Sanatlararasılık Üzerine*, Seçkin Yayınları, Ankara-2006, s. 238.

¹³ Sinemaya aktarılan bir roman veya hikaye.

¹⁴ Ahmet Cuma, “Edebiyat Sosyolojisi Ve Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi -Sanat Ve Bilimin Sınır Ötesi

Sosyoloji ilk defa terim olarak Auguste Comte (1798-1857) tarafından 1839 yılında kullanılmıştır. Latince “socio” ve Yunanca “logia” (logos-söylemek) kelimelerinin birleşmesiyle Fransızcadaki “sociologie” kelimesi türetilmiştir. Merkezde edebiyat eseri olmak koşulu ile edebiyat içi ve dışı toplumsal unsurların tamamını kapsadığı edebiyat sosyolojisi “Neyi inceler?” sorusunun cevabı kısaca şudur: “Edebiyat sosyolojisi toplumsal koşulları, bir edebi eseri ya da akımı, edebiyatçının kişiliğini ve yaşam tarzını, eserin piyasaya nasıl sunulduğunu ve yayımını, okur kitlesini ve okuma alışkanlıklarını inceler.” Hatta edebiyat sosyolojisi toplumsal şartları, edebi faaliyetinde bir sınır olarak kabul eder.¹⁵

Hatıra türünde yazılmış olan eserler, özellikle tarih, psikoloji ve sosyoloji bilimlerini de kapsamaktadır. Tarih, bilgilerin karşılaştırılmasında, psikoloji hafıza araştırmalarında, sosyoloji ise toplumsal ve kültürel yapının incelenmesinde hatıra türünde yazılan eserlerdeki bilgilerden faydalanmaktadır. Bu yüzden hatıraları incelerken bu disiplinlerin bilgi birikimleri ve deneyimlerinden faydalanılması kaçınılmazdır. Bizim araştırma konumuz da nitelik itibarıyla edebiyatın yanı sıra, siyasi tarih ve sosyoloji gibi farklı disiplinlerin verilerinden yararlanılmayı zorunlu kılmaktadır. Edebiyatın, toplumdan tamamen soyutlanarak incelenmesi mümkün değildir. Bu durum, edebiyat bilimini sosyoloji çalışmalarına yöneltten temel unsurdur.

Tezimizde incelenecek materyallerin niteliği nedeniyle edebiyat sosyolojisi ve karşılaştırmalı edebiyat bilimi kuramlarından yararlanılacaktır. Bu eklektik (çoğulcu inceleme) yönteminin edebiyat incelemelerinde daha önce uygulanmamış olması dolayısıyla, tezimiz metodik açıdan özgün bir yapı sergileyecektir.

Etkileşimi-“, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 22, Konya-2009, s. 93.
¹⁵ Ahmet Cuma, *a.g.m.*, s. 81.

1. BÖLÜM: TÜRK VE MISIR EDEBİYATLARINDA MİLLİYETÇİLİK VE FEMİNİZM

Türk ve Mısır edebiyatlarında milliyetçilik ve feminizm konusuna geçmeden önce bu kavramları kısaca açıklamakta fayda görüyoruz.

Arapça kökenli olan millet kelimesi “İmlâ” kelimesinin isim hali olup etimoloji olarak “Doğrulanmış, Düzeltilmiş” anlamına gelmektedir. Osmanlı İmparatorluğu’nda Rum ve Ermeni Hristiyanlar ile Yahudiler gibi örgütlü ve kanunen tanınmış dini cemaatler içinde kullanılan millet kelimesi etnik kökenler için değil dini cemaatler için kullanılmıştır. Çünkü İslam dünyasında bu kelime ehli kitap olanlar için kullanılmıştı.¹⁶ Örneğin; “el-milletü’l-İslâmiyye (el-milletü’l-Muhammediyye), el-milletü’l-Yehûdiyye, el-milletü’n-Nasrâniyye” veya “milletü’l-İslâm, milletü İbrâhîm, milletü’l-Mesîh (milletü’n-Nasrâniyye), milletü Yehûd (milletü’l-Yehûdiyye), milletü’l-Mecûs, milletü’s-Sâbie, milletü’l-hak, milletü’t-tevhîd, milletü’l-küfr” gibi tamlamalarda belli dinleri ifade etmek için kullanıldı.¹⁷ Millet kelimesi Kur’an-ı Kerim’in on beş ayetinde din anlamında, yedi ayette İbrahim milleti (dini) diğerlerinde ise Yahudi ve Hristiyanların dini için kullanılmaktadır. Ayetlerde birer defa el-milletü’l-âhire, millete kavmin ve milletikum, ikişer kez milletüna, milletühüm deyiimi kullanılmıştır.¹⁸ Allah insanları çeşitli ümmetler (milletler) halinde yaratmış, her birine ayrı dil, kültür ve özellikler vermiştir. İnsanların bu şekilde farklı milletler ve özellikleri halinde yaratılmış olması Hucurat suresi 13. , Rum suresi 22. , Maide suresi 48. ve Şura suresi 8. ayette¹⁹ de belirtilmektedir. Kur’an-ı Kerim’deki ayetlerde milleti oluşturan toplumların özellikleri ile bu özellikleri kaybetmenin sonuçları yer almaktadır.²⁰

¹⁶ Mümtazer Türköne, *Milletler ve Milliyetçilik*, Etkileşim Yayınları, İstanbul-2012, s. 27-28.

¹⁷ Recep Şentürk, “Millet”, *DİA*, , İstanbul-2005, XXX, 64.

¹⁸ Zülfikar Durmuş, “Kur’an-I Kerim’de Sosyal Gruplar”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, III, S. 3, Samsun-2003, 27.

¹⁹ “Ey insanlar, biz sizleri bir erkekle bir dişiden yarattık ve bir birinizle tanışasınız (bilişesiniz, iyi ilişkiler kurasınız, iyi işlerde bir birinizle yarışasınız) diye şubelere (milletlere) ve kabilelere ayırdık. Şüphesiz ki Allah katında en şerifli olanınız takvada (Allah’tan sakınma, gönülden bağlanma, dine ve insanlara hizmette) en ileri olanınızdır.” (Hucurat Suresi, 13); “O gökleri, o yeri yaratması, dillerinizin ve renklerinizin birbirine uymaması da O’nun (Yani Allah’ın) ayetlerindendir.(varlığını, gücünü, kudretini gösteren delillerindendir.) Hakikat bunlarda düşünen insanlar için elbette ibretler vardır.” (Rum Suresi, 22); “Eğer Allah dileseydi, elbette sizi tek bir ümmet yapardı. Fakat verdiği şeylerde sizi imtihan etmek için ümmetlere ayırdı. Öyle ise iyiliklerde yarışın. Hepinizin dönüşü Allah’adır. O zaman anlaşmazlığa düşmüş olduğunuz şeyleri size bildirecektir.” (Maide Suresi,48. ayet); “Eğer Allah dileseydi, onları mutlaka tek bir ümmet (Millet) kılardı.” (Şura Suresi, 8. Ayet).

²⁰ “Muhakkak ki bir toplum özlerini (iç dünyalarını ve güzel ahlaklarını) değiştirip bozmadıkça, Allah da onların durumunu değiştirip bozmaz. Allah (emirlerinden yüz çeviren) bir kavme bir kötülük dileyince, artık onu geri çevirecek yoktur. Onlar için O’ndan başka bir velî (koruyup yardım eden) yoktur.” Rad 13/11; “Bu (ceza)nın sebebi şudur: Bir topluluk, kendilerinde bulunan (güzel ahlâkı)

Yusuf suresi 37. ayette millet kavramı ümmet kelimesiyle birlikte zikredilmiştir.²¹ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî (ö. 538/1144) ²² *Esâsü'l-Belağa* adlı eserinde Arapça bir isim olarak “Millet” kelimesinin Me-le-le kökünden gelen “Gidilen yol”, “Yol ve Gidişat” (tarikat ve sünnet) anlamında kullanıldığını belirtmektedir.²³ Millet sözcüğünün “Yol” anlamında kullanıldığı ayet ise En’am suresi 161. ayettir.²⁴ Ancak gidilen bu yol, hak yol olduğu gibi, batıl yol da olabilir.²⁵ “Millet” kavramının “İmlâl” mastarıyla ilgili bir isimden türeyerek “Söyleyip yazdırmak ve Ezbere yazdırmak” anlamına geldiğini savunanlar da bulunmaktadır.²⁶

Ebû Nasr Muhammed Farâbî (ö. 339/950) *Kitabül-Mille ve Nususun Uhra* adlı eserinde “Millet” kelimesini şöyle tanımlamaktadır: “Bir topluluğun kurucu önderinin o toplum için belirlediği, bazı şartlara bağlı olarak ortaya koyduğu fikirler ve davranışlardan ibarettir.”²⁷

Ebü'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed eş-Şehristânî (ö. 548/1153) insanların hayatlarını idame ettirebilmesi ve ahiret hayatına hazırlık yapabilmesi için birbirlerine muhtaç olduğunu ve bu sosyal ağın birbirini destekleyecek şekilde oluşturulması gerektiğini vurgulayarak bu şekilde oluşan topluluğun millet olduğunu ifade etmektedir.²⁸

Bugün kullandığımız millet kelimesi Arapça’dan Türkçe’ye geçmiş olsa da bugün millet kelimesi “Nation” kelimesinin karşılığı olarak kullanılmaktadır. Aynı dili konuşmak, aynı toprak parçası üzerinde yaşamak, aynı dine ve kültüre sahip

---

değiştirmedikçe Allah onlara verdiği bir nimeti/güzel bir durumu değiştirmez. Allah, şüphesiz hakkıyla işitendir, bilendir.” Enfal 8/53.

²¹ “Yusuf: Rabbimin bana öğrettiği bilgi ile size verilen yemek daha gelmeden onu size yorumlayacağım. Ben Allah’a inanmayan ve ahireti de inkar etmekte olan bir toplumun yaşam biçimini terk ettim”.

²² Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî Mu‘tezile âlimidir. En ünlü meşhur eseri el- Keşşâf adlı tefsiri olsa da Arap dili ve edebiyatına dair çalışmaları ile tanınmıştır. Zemahşerî’yi çoğunlukla Fars kökenli kabul edenlerin yanında, özellikle Hârizm’deki nüfusun büyük çoğunluğunu Türkler oluşturduğu için onu Türk asıllı kabul edenler de vardır. Ancak o eserlerinin neredeyse tamamını Arapça yazmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nuri Yüce, “Zemahşerî”, İA, XIII, 509-514; W. Madelung, “al-Zamakhshari”, EI² Suppl. (İng.), s. 840-841.

²³ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-Belağa*, nşr. Mezyed Naîm - Şevkî el-Maarî, Beyrut-1979, s. 604.

²⁴ “(Ey Muhammed!) De ki: ‘Rabbim beni doğru yola, gerçek dine, doğruya yönelen İbrahim’in yoluna koymuştur’. O, ortak koşanlardan değildir”. Bu ayet- i kerimede ki “Sırat” kelimesi “ Millet” kelimesi yerine kullanılmıştır.

²⁵ Muhammed Ali b. Ali Tehânevî, *Keşşafü Istılâhâtî'l-Fünûn*, Lübnan-1996, II, 1639.

²⁶ Tehânevî, *a.g.e.*, II, 1639; Ebu’ l-Hasan Ali b. Muhammed Maverdî, *Tefsîrü'l -Qur‘ân (en-Nuket ve'l-Uyun)*, nşr. Seyyîd b. Abdülmaksûd b. Abdürrahîm, Beyrut-1412/1992, I, 194; Ebu’l Fadl Şihâbuddin Mahmûd Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, Beyrut- 1994, I, 371.

²⁷ Ebû Nasr Muhammed Farâbî, *Kitabül- Mille ve Nususun Uhra*, tah: Muhsin Mehdi, Beyrut-1968, s. 43.

²⁸ Ebü'l- Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihâl*, nşr. M. Seyyid Kilânî, Kahire- 1381/1961, I, 38

olmak gibi ortaklıklar bireyleri birbirine yaklaştıran unsurlardır. Ancak millet olmak için bunların hepsinin bir arada olması şart değildir. Sadece dil birliği, sadece toprak birliği ya da sadece kültürel birliğin olması bile insanların millet olmasını sağlayabiliyor.²⁹

Milliyetçilik ise: “Belirli bir coğrafyada ortak kültürel veya etnik kökene sahip toplulukların siyasi ve tarihi meşruiyetiyle yüceltilmesini hedefleyen siyasal, sosyal, kültürel, dini düşünce ve yaklaşımlarla ideolojik anlamda milli devletin güçlenmesini en önemli hedef sayan bir anlayış³⁰” olarak tanımlanmaktadır. Milliyetçilik entelektüel kesimde doğduğu için en mühim muhatapları halktır.³¹ Toplumların tarihine bakılırsa sürekli bir sınıfsal ayrılığın varlığını görmek mümkündür. Yöneten ve güçlü olan sınıfların yönettiği yönetilenler sınıfı diyebileceğimiz halk her fırsatta durumun değişmesi için bir araya gelme, örgütlenme, hak arama eğiliminde olmuşlardır. Bu sınıfsal farklılıklar değişik biçimlerde karşımıza çıkmaktadır. Ancak tarih boyunca önemi hiçbir zaman değişmeyen sınıfsal farklılıkların başında cinsiyetçilik yer almaktadır. İşte feminizm bu noktada devreye girmektedir. Zira feminizm “Kadını görünmez kılan ve ikincilleştiren ataerkiyi/erkek egemenliğini sorunlaştırarak, tarihselleştirerek ve sorgulayarak çözümler üretme çabasıdır.”³² Feminizmin tanımı da milliyetçiliğin tanımı gibi zor ve değişkenlik gösterse de genel olarak kadın-erkek ayrımcılığına karşı çıkarak, kadınların, erkeklerle eşit siyasal, ekonomik ve toplumsal haklara sahip olmasını savunan bir ideoloji, siyasi bir hareket şeklinde tanımlanabilir.³³ Feminizmi kadın hakları olarak da nitelendirmek mümkündür.

Milliyetçi hareketler modernleşme hedeflerine ulaşmak için kadınları politikalarının zeminine yerleştirmiş ve bu dönemde milliyetçilik ve feminizm birbirinden ayrılmaz iki unsur olmuştur.

---

²⁹ Sebati Ataman, *Milliyetçilik ve Türkiye*, Kervan Yayınları, İstanbul-1977, s. 20.

³⁰ Azmi Özcan, “Milliyetçilik”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Ankara-2005, XXX, 84;detaylı bilgi için bkz. Eric Hobsbawm, *1780’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik*, Program, Mit, Gerçekler, çev. Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul-1995; Ernest Gelner, *Nations and Nationalism*, Blackwell, Oxford-1993; Edward H. Carr, *Milliyetçilik ve Sonrası*, Çev. Osman Akınhay, İletişim Yayınları, İstanbul-1999; Y. Furkan Şen, *Globalleşme Sürecinde Milliyetçilik Trendleri ve Ulus Devlet*, Yargı Yayın Evi, Ankara- 2004.

³¹ İsmail Kırmızı, “19. Yüzyılda Mısırlı Panislamist-Milliyetçi Entelektüel: Ahmet Şevki’nin Osmanlı-Mısır İlişkileri Açısından Değerlendirilmesi”, *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük-2013, s. 47.

³² Senem Soyer, “Mısırlı Nevâl es-Sa’dâvî İle Duygu Asena’nın Eserleri ve Edebi Kişiliklerinin Karşılaştırılması”, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Arap Dili ve Edebiyatı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul-2013, s. 6.

³³ Hayati Öncel, “Arap Edebiyatında Feminizm”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri Ve Edebiyatları Anabilim Dalı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum-2013, s. 16.

1.1. Türk Edebiyatında Milliyetçilik Ve Feminizm

Olay, düşünce, duygu ve hayalleri dil aracılığı ile estetik bir şekilde ifade etme sanatı olan edebiyat ortaya çıktığı tarihten itibaren insan kitlelerini etkileyen en önemli araçlardan biri olmuştur. Osmanlı aydınları arasında da Türk milliyetçiliği ilk olarak edebiyat sahasında görülmüştür. Türk milliyetçiliğini etkileyen en önemli akım dil ile başlamıştır. XIX. yüzyılda özellikle Şarkiyatçı araştırmalarla başlayan ve Türk dili, tarihi üzerine yapılan çalışmaları içeren dönem Türk milliyetçiliğinin kültürel anlamda farkındalık dönemi olmuştur. Bu farkındalığın oluşmasında kuşkusuz iletişim ve ulaşım alanındaki gelişmeler, kitlesel eğitimin yaygınlaşması, matbaa ve yayıncılığın artması, bağımsız bir aydın sınıfın oluşması ve gazetelerin halkla devlet arasındaki iletişimi sağlaması etken olmuştur. Yapılan reformlarla Türklüğe ilgi artmış, Türk tarihinin büyüklüğü, Türklerin kahramanlığı ve Türk dilinin önemi üzerine gazete ve dergilerde yazılar yazılmaya başlanmıştır.³⁴

XIX. yüzyıl sonundan itibaren dünyayı etkisi altına alan milliyetçilik akımından Osmanlı İmparatorluğu da payını almıştı. Ümmet, Osmanlıcılık kavramlarının etrafında halk teşekkül ettirilmeye çalışıldıysa da başarı sağlanamamış ve ortaya Türk milliyetçiliği fikri atılmıştı. Her dönemi sosyal, siyasal ve kültürel özellikleriyle değerlendirmek gerekmektedir. O gün için milliyetçiliğin yaygınlaşması için edebiyatçılara da oldukça görev düşmekteydi. Nitekim yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Osmanlı'da Türk milliyetçiliği ilk edebiyat alanında görülmüştür. 1904 yılında Yusuf Akçura tarafından yayınlanan “Üç Tarz-ı Siyaset” makalesinde Türkçülüğün kültürel bir akımdan siyasal bir akıma dönüşümü çok güzel bir şekilde ifade edilmektedir. Bu makaleyi önemli kılan bir diğer husus ise Türk milliyetçiliği Osmanlı Devlet’inde daha siyasal bir boyut kazanmamışken bu makalenin yayınlanmasıdır.³⁵

XIX. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı aydınları arasında başlayan kimlik arayışları hem düzyazıda hem de şiirde milliyetçilik üzerine bir yazı çeşidinin gelişmesine vesile olmuştur. Aslında XIX. yüzyıla kadar Osmanlılar İslami değerlerle yekvücut olmuş, kendilerini Türk değil Müslüman olarak

---

³⁴ Ümmet Erkan, “Türk Yurdu Dergisinde Milliyetçilik (1911-1931)”, *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Genel Sosyoloji Ve Metodoloji Programı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul-2014, s. 100- 101.

³⁵ Eun Kyung Jeong, “Türkiye ve Kore’de Milliyetçilik Anlayışlarının Gelişme Süreçlerinin Mukayesesi (1910–1945)”, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul-2010, s. 27.

adlandırıyorlardı.³⁶ Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda Türkoloji³⁷ çalışmalarına ilgi büyük olmuştur. Fransız, İngiliz ve Macar şarkiyatçıların yaptığı Türkoloji araştırmaları Osmanlı'daki Türkoloji araştırmalarının temelini oluştururken Leon Cahun'un³⁸ "*Asya Tarihine Giriş*" kitabının Türkçe'ye çevrilmesi Türk milliyetçiliğinin gelişmesine katkı sağlamıştır.³⁹ Osmanlı'da yeni akademisyenler, geçmişlerini, dillerinin zenginliği ve edebiyatlarının güzelliğini incelemeye başlamış ve sonuçta yorumlar ve varılan sonuçlar birbirinden oldukça farklılık gösterse de birçok tarihçi ve dilbilimci çalışmalarında geçmişlerini ortaya çıkarmaya çalışmışlardır.⁴⁰ Ancak 1908 yılına kadar Osmanlı aydınlarının yaptığı çalışmalar Batılı Türkologların yaptığı çalışmaların ya aynen kopyası ya da onların benzeri olmanın ötesine gidememişlerdir. Türk milliyetçiliği hakkında araştırmalar yapan ilk Türkologlar arasında Süleyman Paşa, Necip Asım, Veled Çelebi, Ahmet Vefik, Bursalı Tahir sayılabilir.⁴¹ II. Meşrutiyet'in ilanı ile Türkçülük fikri Osmanlı aydınları arasında yaygınlaşmaya ve siyasal bir ideoloji haline gelmeye başlamıştır. İttihatçı önder ve aynı zamanda gazeteci olan Ziya Gökalp'te bu süreçte Yusuf Akçura ve Hüseyinzade Ali'nin ifade ettiği Türkçülük düşüncesini kanıksadı.⁴²

1945 yılında ise sadece Türkçe kelimeler kullanarak şiirler yazmaya çalışan gazeteci İbrahim Şinasi Efendi⁴³ Türkçe noktalama işaretlerini de ilk kez kullanmaya başlamıştır. Şinasi Avrupa'daki edebi, sosyal ve siyasal kavramlarını Türk aydınlarına tanıtan, Batılılaşmanın ilk ve en önemli savunucusu, dil ve edebiyatta modernleşmenin ilk temsilcisidir. Ağır, süslü bir dil yerine halkın da anlayabileceği bir yazı dilinin olması gerektiğini vurgulayan Şinasi Türkçe'ye uygun bir gramer sistemi geliştirmeye çalışmıştır.⁴⁴ Osmanlı aydın kesiminin Türkçe'nin zenginliğinden bahsetmesi ve Türklük kavramını ön plana çıkaran yazılar yazmasıyla

---

³⁶ Ozan Çağlar, "*Milliyetçilik ve Türkiye'deki Milliyetçi Akımlar*", *Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslar Arası İlişkiler Anabilim Dalı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara-2007, s. 25.

³⁷ Türk dilini, edebiyat, tarih, din ve Türk toplumlarının gelenek-göreneklerini sistemli bir şekilde araştıran bilim dalı.

³⁸ David Léon Cahun (1841-1900) Yahudi asıllı Fransız seyyah, şarkiyatçı ve yazar. Tarihi romanlar ve araştırma kitapları kaleme almıştır.

³⁹ Ozan Çağlar, *a.g.t.*, s. 27.

⁴⁰ Eun Kyung Jeong, *a.g.t.*, s. 31.

⁴¹ Fevzi Namıkoğlu, *Türk Milliyetçiliği ve Batılılaşma*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara-1987, s. 28.

⁴² Eun Kyung Jeong, *a.g.t.*, s. 32.

⁴³ İbrahim Şinasi (1826-1871) gazeteci, şair ve oyun yazarı. Tanzimat Fermanı ile Osmanlı İmparatorluğu'nda başlayan batılılaşma sürecinin ilk ve en mühim edebiyatçıları arasında yer almaktadır.

⁴⁴ Ümmet Erkan, *a.g.t.*, s. 73.

Türkler'in Orta Asya, İran ve Kafkasya'da bulunan Türklerle iletişime geçilmesi sağlandı.⁴⁵

Şinasi'nin dilde Türkçeleşme ve sadeleşme akımını izleyen Namık Kemal⁴⁶ Türk edebiyatına kazandırdığı eserler ve milli mücadeleye verdiği destekle adından söz ettiren önemli bir edebiyatçıdır. *Vatan Şarkısı*, *Vatan Kasidesi*, *Vatan Türküsü*, *Vatan Manzumesi* gibi şiirleri, *İntibah*, *Cezmi* gibi romanlarıyla, toplumu derinden sarsan “*Vatan yahut Silistre*” başta olmak üzere oyunları, gazetelerde kaleme aldığı siyasal, toplumsal yazılarıyla toplumu bilgilendiren öncü yazarlardandır. Milli mücadele aşkını genç nesile aktaran gazeteci ve aydın, yaşamını vatan ve milletin bağımsızlığına adanmış bir edebiyat adamıdır.⁴⁷

XIX. yüzyıl Türk milliyetçiliğinin oluşmasında temel vazife gören bir dönemdir. Bu dönemde Şarkiyatçıların Türk dili ve tarihine gösterdikleri ilgi, dönemin siyasi, ekonomik ve toplumsal koşullarının da etkisi ile Osmanlı aydınlarını Türk dili, tarihi ve ırkı hakkında bilimsel araştırmalar yapmaya sevk etmiştir. Bunun sonucunda da gazete ve dergilerde Türk dili ve tarihine yönelik eserler yayımlanmaya başlamış ve bu yazılar arasında özellikle Türk vatani, vatan kardeşliği, Türklük kavramları ön planda tutulmuştur.⁴⁸

Türk milliyetçiliği sadece dergilerde, makalelerde değil edebiyat alanının çok değişik alanlarında ilgi görmüş ve o dönemin ünlü yazarları tarafından eserlerinde, yazılarında kaleme alınmıştır. Bu yazarlardan biri de kendisini Türk milliyetçiliğine adanmış kısa öykü yazarı Ömer Seyfettin'dir.⁴⁹ Türk milliyetçiliğini ve Türklerin ulusal devletinin olması gerektiğini savunan Ömer Seyfettin'in hikayelerinde o dönemin milliyetçiliğe bakış açısını görmek mümkündür.⁵⁰

Türk milleti tarihindeki dönüm noktalarından biri de kuşkusuz Millî Mücadele'dir. Bu yüzden Türk edebiyatına çeşitli yönleri ve evreleriyle yansımış olan bu mücadele edebiyatçıları içinde bulunmaz nitelikte bir kaynak olmuştur. Milli mücadele dönemi Türk edebiyatında çok önemli yazarların var olduğu ve içinde bulunulan zamanın koşullarının tüm yazarları bir tek yola yönelttiği Türk

---

⁴⁵ David Kushner, *Türk Milliyetçiliği (1876-1908)*, çevirenler: Şevket Serdar Türet, Rekin Ertem, Fahri Erdem, İstanbul-1979, s. 14.

⁴⁶ Namık Kemal (1840-1888) Türk milliyetçiliğinin duayeni, yazar, gazeteci, devlet adamı ve şairdir.

⁴⁷ Ümmet Erkan, *a.g.t.*, s. 75.

⁴⁸ Ümmet Erkan, *a.g.t.*, s. 110.

⁴⁹ Ömer Seyfettin (1884-1920) Türk edebiyatında önemli bir yere sahiptir. Türk edebiyatının önde gelen hikaye yazarları arasında yer alan Ömer Seyfettin kısa hikayeceliğini Türkiye'de başlatan kişiydi. Aynı zamanda asker ve öğretmen olan Ömer Seyfettin dilde sadeleşmeyi ve edebiyatta milli kimliği savundu.

⁵⁰ Eun Kyung Jeong, *a.g.t.*, s. 33.

Milliyetçiliği dönemidir. Milli Edebiyat, 1911 yılında Selanik'te çıkan Genç Kalemler dergisinde Ömer Seyfettin'in Yeni Lisân adlı makalesinin yayınlanmasıyla başlayıp 1923 yılına kadar devam etmiştir. Bu dergiyi çıkaran edebiyatçılar Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp ve Ali Canip Yöntem'dir. Bu dönemde belirli edebiyat çevresinde adlandırılmayacak birçok edebiyatçı vardır. Bu yazarlardan döneme yazdıklarıyla damga vurmuş olanların başlıcaları: Mehmet Akif Ersoy (1873-1936)⁵¹, Ziya Gökalp (1876-1924), Yahya Kemal Beyatlı⁵² (1884- 1958), Halide Edip Adıvar (1882-1964) ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu⁵³ (1889-1974)'dur.⁵⁴ Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte toplumun her alanında bazı gelişmeler olmuştur. Kuşkusuz bu alanlardan biri de Türk edebiyatıdır. Atatürk Dönemi Türk edebiyatı içinde bulunan şartlardan dolayı genel olarak Milli Mücadele'yi konu alan, Atatürk ve Atatürk İnkılapları'nı anlatan ve toplumun ruh halini yansıtan romanlardan oluşmuştur.⁵⁵

Kadın sorununa, sadece toplumsal duyarlılık penceresinden bakan yazarlar olduğu gibi feminist bir duyarlılıkla yaklaşan yazarlar da olmuştur. Kadın sorununu feminist yaklaşımla ele alan yazarlar, daha fazla farkındalık yaratabilmişlerdir. Türkiye'de kadın hakları konusunda o güne kadar eğitim, sosyalleşme ve çalışma gibi temel haklardan mahrum kalan kadınlar II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte toplumda söz sahibi olmaya başlamıştır. İdeal Türk kadınının tanımlanmasında o dönem için milliyetçilik ön plan da tutulsa da İslamiyet öncesi Türk toplumunda kadın ve erkeğin eşit olduğu vurgulanmıştır.⁵⁶ Bu dönem kadınların yazılı basın aracılığıyla değişen dünya ve ülke politikaları hakkında kendi düşüncelerini rahatlıkla ifade edebildikleri bir dönem olmuştur. Kadının toplum ve aile içerisindeki konumuna dair ilk tartışmalar aslında ilk defa erkekler tarafından dile getirilmiştir. Meşrutiyet döneminde yaşayan her yazar, kadın konusuyla ilgili bir şeyler yazarak

---

⁵¹ Mehmet Akif Ersoy İstiklal Marşı'nın söz yazarı, şair, öğretmen, vaiz, hafız. En önemli eseri: Safahat. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Rıza Doğrul, "Mehmed Âkif'in Hayatı", Safahat, İstanbul-1944; Hilmi Yücebaş, Bütün Cepheleriyle Mehmet Âkif, İstanbul-1958; Fevziye Abdullah Tansel, Mehmed Âkif Ersoy: Hayatı ve Eserleri, İstanbul-1973.

⁵² Yahya Kemal Beyatlı Türk edebiyatının en önemli şairleri, yazarları, siyasetçileri ve diplomatları arasında yer almaktadır. Doğum adı Ahmed Ağâh'tır. En önemli eserleri: Kendi Gökubbemiz (1961), Eski Şiirin Rüzgarıyla (1962), Rubailer ve Hayyam Rubailerini Türkçe Söyleyiş (1963), Bitmemiş Şiirler (1976).

⁵³ Yakup Kadri Karaosmanoğlu yazar ve diplomat. Yazdığı roman, öykü ve makaleleri ile Türk toplumunun batılışma sürecini gözler önüne seren bir yazardır. En önemli eserleri: Yaban, Kıralkı Konak.

⁵⁴ Mustafa Nihat Özen, *Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul-1945, s. 349.

⁵⁵ Hacer Korkmaz, "İsmet İnönü Dönemi'nde Kadın Politikaları (1939-1945)", *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara-2016, s. 85- 86.

⁵⁶ Ayten Can Tunalı, "Türkiye'de Feminizm Hareketi", *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya-1996, s. 48.

kadının toplum içinde var olması için mücadele etmiştir. Tanzimat Dönemi'nde kadın sorunlarını konu eden ilk eser Ahmet Mithat'ın *Felsefe-i Zenân* adlı eseridir.⁵⁷ Tanzimat döneminde edebiyat alanında Fatma Aliye ve Emine Semiye Osmanlı Kadın hareketinde öncü isimlerdendir. Namık Kemal Tasvir-i Efkar Gazetesi'nde yayımlanan "Terbiye- i Nisvân Hakkında Bir Lâyiha"sı, 1872'de İbret'te yayımlanan "Aile" ve 1873'te "Bizde Ahlâkın Hali" başlıklı makaleleriyle kadın sorununu gündeme getirmiştir.⁵⁸ Romanlarında kadınların okuyup meslek sahibi olmaları gerektiğini savunan Ahmet Mithat Efendi'de ilk feminist yazarlardan biri kabul edilmiştir.⁵⁹ Hüseyin Rahmi Gürpınar, Halit Ziya Uşaklıgil, Ahmet Hamdi Tanpınar gibi yazarlarda Tanzimat döneminde romanlarında kadın konusuna ağırlık vermiştir. Tanzimat'ın erkek reformcuları tarafından işlenen kadın konusu çok geçmeden kadın yazarların dikkatini çekmiş ve ülkelerinin içinde bulunduğu duruma sessiz kalmak istemeyen aydın Türk kadını, çıkardıkları gazete ve dergilerle ülkede söz sahibi olmaya çalışmış ve bunda da başarılı olmuşlardır. Tanzimat döneminde bir, II. Abdülhamit döneminde on dergi varken Meşrutiyet döneminde kadınların çıkarmış olduğu dergi sayısı kırka ulaşmıştır.⁶⁰ İlk başlarda takma isimlerle kaleme aldıkları yazıları ile Osmanlı kadınları da tıpkı Batı'nın ilk feminist düşünürleri gibi kadının "Eksiksiz insan" olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır.⁶¹ Osmanlı döneminin ilk feminist yazını yazarların ismi bilinmese de üç kadın tarafından kaleme alındığı bilinen "Üç Kadın" adıyla Terakki dergisinde yayınlanan bir mektuptur. Boğaz vapur seferlerinde kadınların erkekler ile aynı ücreti ödeyip ayrı mekanlarda oturmalarını ve erkeklerin daha güzel yerlerde seyahat etmelerini protesto eden bir mektuptur.⁶² Kadın gazete ve dergilerinin başında Mehasin, Demet ve Kadınlar Dünyası gelmektedir. Bu gazete ve dergiler aile hayatı, toplum ve siyasetle ilgili yayınladıkları yayınlarla halkı ve özellikle kadınları bilgilendirmeye çalışmıştır.⁶³ Osmanlı Devlet'inde kadınlarla ilgili yapılan çalışmaların başlangıcı sayılan bu dergilerde feminizm kavramına ve kadının Osmanlı toplumsal yapısındaki rolüne yer

⁵⁷ Nevin Yurdsever Ateş, "Yeni Harflerle Kadın Yolu/Türk Kadın Yolu (1925-1927)", *Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı*, 2009, s. 19.

⁵⁸ Emel Çokoğullar-Bakko Mehmet Bozaslan, "Eğitim Ve Eşitlik Talebiyle Şekillenen Osmanlı Kadın Hareketinin Milliyetçi Söyleme Eklemlenmesi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 54, 1, 2014, s. 175.

⁵⁹ Hülya Argunşah, "Yirminci Yüzyılın Başlarında Uluslaşma Sürecinde Ulusalçı Yazarların Kadınlara İlgili Görüşleri", *Kadın Çalışmalarında Disiplinlerarası Buluşma İçinde 223-232*, c. 1, Yeditepe Üniversitesi Yayınları, İstanbul-2004, 225.

⁶⁰ Harun Aydın, "Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Kadın", *Current Research Social Sciences*, c. 1, S. 3, 2015, 88.

⁶¹ Emel Çokoğullar-Bakko Mehmet Bozaslan, *a.g.t.*, s. 176.

⁶² Senem Soyer, *a.g.t.*, s. 66.

⁶³ Hacer Korkmaz, *a.g.t.*, s. 49.

verilmiştir.⁶⁴ Bu gazete ve dergilerde yayınlanan makalelerin konuları genel olarak; geleneksel yapının sorgulanması, Avrupalı kadınların yararlandığı eğitimin aynısından Türk kadınının da faydalanması, evlilikte kadının ikincil plana düşürülmesinin eleştirilmesi, kadının ev içinde köleliğinin kınanması ve bu köleliğin, kadının toplumsal yaşama katılmasına getirdiği sınırlamaların kaldırılmasıdır.⁶⁵ Tanzimat ve Meşrutiyet yıllarında Osmanlı kadınları siyasal olarak erkeklerle eşit olmak için mücadele etmemiştir. Onların mücadelesi sadece gündelik hayatta karşılaşılan ve kadını belirgin şekilde ikinci plana atan uygulamaların kaldırılması ile ilgili olmuş ve bu talep dini kaidelere aykırı olmayacak şekilde dile getirilmiştir.⁶⁶ Öncelikle kadının bilinçlendirilmesini ve eğitilmesini amaçlayan Tanzimat Fermanı sonrası yayınlanan dergi ve gazeteler Meşrutiyet'in ilanı ile yerini Batılılaşma ve modernleşmeyi kendine misyon edinen yayınlara bırakmıştır.⁶⁷ Batılılaşmak adına yapılan birtakım reformlar sonunda eğitim almaya başlayan kızlardan oluşan yeni nesil Osmanlı kadınları, edebiyat alanında eserler vermeye başlamışlardır. Bu dönemde Fatma Aliye ve Emine Semiye -ilk Türk kadın romancılar- öne çıkan isimler olarak kadın eğitimini desteklemişlerdir.⁶⁸ İlk Türk kadın rejisörü⁶⁹ olarak da tanınan o dönemin meşhur edebiyatçıları arasında yer alan Fehime Nüzhet Hanım dönemin kadın yazarları gibi savaş ortamında kadınların düzenlediği sosyal ve yardım amaçlı toplantılara katılarak kadın haklarını gündeme getirmiştir.⁷⁰ II. Meşrutiyet'le kadınlara bazı haklar verilse de Cumhuriyet'in ilanından önce feminizmin Türkiye'de etkin olduğunu söylemek zordur. Cumhuriyet'in getirmiş olduğu ilkelerin ışığında kadınlara hakları kanunlarla verilmiş, 1980'deki 12 Eylül İhtilal'inden sonra da Batı'daki feminizm anlayışı Türkiye'de tam anlamıyla etkin olmuştur.

Türk kadını Meşrutiyet'le toplumun her alanında etki sahibi olmaya başlamış elde ettiği bu altyapıyla da Milli Mücadele Dönemi'nde önemli görevler üstlenmiştir. Milli Mücadele Dönem'inde de kadınlar hem gazete hem de kendi yazdıkları kitap ve makalelerle toplumu bağımsızlık mücadelesi için harekete geçiren çalışmalar

---

⁶⁴ Nilüfer Özcan Demir, "II. Meşrutiyet Devri Osmanlı Feminizmi", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, c. 16, S. 2, Aralık-1999, s. 110.

⁶⁵ Emel Çokoğullar- Bakko Mehmet Bozaslan, *a.g.m.*, s. 177.

⁶⁶ Emel Çokoğullar- Bakko Mehmet Bozaslan, *a.g.m.*, s. 178.

⁶⁷ Fatma Tunç Yaşar, "Osmanlı Kadınının Eğitimine Yönelik İlk Süreli Yayın: Terakki- i Muhadderat", *Değerler Eğitimi Dergisi*, S. 3, 2003, 98.

⁶⁸ Senem Soyer, *a.g.t.*, s. 69.

⁶⁹ Yönetmen.

⁷⁰ Nesrin Tağızade Karaca, "Meşrutiyet Döneminin Öncü Kadınlarından Fehime Nüzhet Hanım", *Tarih ve Toplum*, S. 231, 2003, s. 12.

yapmışlardır. Bununla birlikte Ziya Gökalp ve Mehmet Akif’inde bu konuda çok yazısı vardır. Mehmet Akif Ersoy kadının İslam esaslarına göre yaşaması gerektiğini savunurken, Ziya Gökalp ve Türkçülük akımı içinde yer alan Mehmet Emin Hüseyinzade, Ali Hamdullah Suphi, Cehil Nuri, Yusuf Akçura, Halide Edip Adıvar gibi milliyetçi yazarlar ise Türk kadınının evin içinde ve dışında toplumsal hayata katılmasının gerekliliğini vurgulamışlardır.⁷¹ Ancak şunu ifade etmekte fayda vardır önceleri erkek feministler tarafından dile getirilen kadınların problemleri daha sonraları kadın feminist yazarlar tarafından kaleme alınmaya başlamıştır.⁷² Dönemin siyasal ortamı ile şekillenen Milli Edebiyat döneminde, kadın olgusunu romanlarının merkezine yerleştiren en önemli romancı Halide Edip Adıvar’dır. “*Ateşten Gömlek*”, “*Dağa Çıkan Kurt*”, “*İzmir’den Bursa’ya*” bu eserlerden bazılarıdır. Türk kadını kalemini Milli Mücadele Dönemi’nde bir silah gibi kullanmış ve işgallere karşı yazdıklarıyla Türk milletinin bilinçlenmesine, bağımsızlık için herkesin canla başla mücadele etmesine çalışmıştır.⁷³ Bu dönemde kadınlar için yayın yapan dergi ve gazeteler Türk Kadın (1917), Genç Kadın (1918), Genç Kadın (1919), Diyan (1920) Hanım (1921) ve Yeni İnci (1921)’dir.⁷⁴ Milli Mücadele döneminde özellikle kadın yazarların kaleme aldığı ve bağımsızlık için mücadele eden Türk kadınının başrolde olduğu romanlar ağırlıktaydı. Bu romanlardan en önemlileri: Halide Edip Adıvar: “*Ateşten Gömlek* (1922)”, “*Vurun Kahpeye* (1923)”, “*Zeyno’nun Oğlu* (1928).” Yakup Kadri Karaosmanoğlu: “*Sodom ve Gomore* (1928)”, “*Yaban* (1932)”, “*Ankara* (1934).” Reşat Nuri Güntekin: “*Yeşil Gece* (1928)”, “*Eski Hastalık* (1938)”. Peyami Safa: “*Bir Akşamı* (1924)”, “*Sözde Kızlar* (1923)”, “*Biz İnsanlar* (1937 Tefrika).”, Ercüment Ekrem Talu: “*Kan ve İman* (1925)”, Mehmet Rauf: “*Halas* (1929)”, Esat Mahmut Karakurt: “*Allaha Ismarladık* (1936)”, Burhan Cahit Morkaya: “*Nişanlılar* (1937)”, Mükerrer Kamil Su: “*Dinmez Ağrı* (1937)”, Şukufe Nihal: “*Yalnız Dönüyorum* (1938)”, Aka Gündüz: “*Dikmen Yıldızı* (1927)”, Günay Halim: “*Gökmen* (1932)”, Sıtkı Şükrü Pamirtan: “*Toprak Mahkumları* (1938)”, Abidin Daver: “*Mülazımın Romanı* (1936)”, Kamil Yazgıç: “*Türk Yıldızı Emine* (1937)”dir.⁷⁵

---

⁷¹ Nilüfer Özcan Demir, *a.g.m.*, s. 111.

⁷² Senem Soyer, *a.g.t.*, s. 69.

⁷³ Derya Gürten, “Milli Mücadele İle ilgili Hikâyelerde Kadın”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili Edebiyatı Bülteni*, S. 1, Çankırı-2013, s. 13.

⁷⁴ Harun Aydın, *a.g.m.*, s. 92.

⁷⁵ Canan Sevinç, “Atatürk Dönemi (1923-1938) Türk Romanında Milli Mücadele”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4 (1-2), 2009, s. 2020-2021.

Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte kadın faaliyetlerinde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu dönemde özellikle kadınlara yönelik çıkan gazete ve dergilerde Türk kadınına inkılapların getirdiği yeni vazifeler anlatılmıştır. Bu gazete ve dergiler: 1923 yılında yayınlanan Ev Hocası dergisi, 1924-1925 yılları arasında yayın yapan Süs Dergisi, 1925 yılında çıkarılmaya başlanılan Kadın Yolu Dergisi'dir. Cumhuriyet'in ilanı ve inkılapların gerçekleşmesinden sonra Milli Mücadele Dönemi'ni konu alan romanlar yerini Türk kadınının modernleşme süreci içindeki durumunun anlatıldığı romanlara bırakmıştır.⁷⁶ Şerif Aktaş, Reşat Nuri Güntekin, Peyami Safa, Safiye Erol Cumhuriyet döneminin önemli edebiyatçılarındandır.

Tezimizin bu bölümünde milliyetçilik ve feminizmi bir arada kullanmayı uygun bulduk. Çünkü yeni bir kadın yaratmaya çalışan milliyetçi söylem ile feminizm bu dönemde birbirinden ayrılmaz ideolojilerdi. Tezimizin sınırları gereği Türk edebiyatında milliyetçilik ve feminizmi kısaca açıkladık. Türk edebiyatında milliyetçi ve feminist kimliğiyle ön plana çıkan Halide Edip Adıvar'la ilgili bölümde tekrar bu konulardan genişçe bahsedileceği için bu bölümde genel hatlarıyla milliyetçilik ve feminizm ele alındı.

1.2. Mısır Edebiyatında Milliyetçilik ve Feminizm

Napolyon Bonaparte'ın Mısır'ı işgali Arap edebiyatında bir dönüm noktası olmuştur. Bu işgal neticesinde İslam ülkeleri Batı'nın siyasal, ekonomik ve kültürel reformlarından haberdar olmuştur. Napolyon Mısır'a yanında bilim adamları ile birlikte gitmiş böylece Mısır'da reform sürecini başlatmıştır.⁷⁷ Matbaanın Mısır'a gelişi ve gazetelerin yayımlanması ile Mısırlılar Avrupalıların yaşam tarzına, müzik, tiyatro ve eğlence anlayışlarına tanık olmuş ve böylece Arap ülkelerinin ilim ve kültürel alanda Avrupa ülkelerinden ne kadar geride olduğu ortaya çıkmıştır.⁷⁸ O döneme kadar ise Mısır'da Corci Zeydan'ın da anlattığı gibi edebiyat el-Ezher'de okutulan İslami ilimlerden oluşmaktaydı.⁷⁹

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Arap dünyasındaki ülkelerin hepsi İngilizlerin hakimiyeti altına girmiştir. Bu durum yabancı kuvvetlere karşı mücadelede ulusal bilincin gelişmesini sağlamıştır. Okuyucuyu politik, sosyal ve kültürel sorunlar hakkında bilgilendirmek için edebiyat eserlerine ağırlık verilmiştir.

---

⁷⁶ Hacer Korkmaz, *a.g.t.*, s. 124.

⁷⁷ Hannâ el-Fâhûrî, *el-Câmi' fî târîhi'l-edebi'l-Arabî- el-edebu'l-hadîs*, II, Dâru'l-cil Yayınları, Beyrut-2005, s.11.

⁷⁸ Şevki Dayf, *el-Edebu'l-Arabî el-Muasır fî Mısr*, Dârü'l- Ma'ârif, Kahire-1961, s.12-13.

⁷⁹ Gülyaşar Demirci, "Mısır Edebiyatında Kısa Hikâye", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum-2014, s. 46.

Osmanlı Devleti'ne bağlı bulunan Mısır'da şair ve yazarlar eserlerinde ülkenin içinde bulunduğu durumu da dile getirerek İngiliz karşıtı Osmanlı yanlısı bir tutum izlemişlerdir.⁸⁰

Milliyetçilik ve tam bağımsızlık fikrinin Mısır'da yaygınlaşmasıyla İngilizlere karşı ayaklanmalar başlamıştır. İşte 1919'da Mısır'da İngilizlere karşı yapılan protesto gösterileri ülkede modern Arap öyküsünün gelişmesine temel olmuştur. Bu ortaya çıkan yeni türün öncüleri arasında Muhammed Teymûr (1892-1921)⁸¹ yer almıştır. Onun başlattığı akımı ise kardeşi Mahmûd Teymûr (1894-1973)⁸², Mahmûd Tâhir Lâşîn (1894-1954)⁸³ ve 1925 yılında ilk haftalık dergi olan el-Fecr'i yayımlayan Cemâ'atu'l-Medreseti'l-Hadîse'nin üyeleri genişletmiştir.⁸⁴

1850'li yıllarda siyasi sorunlar nedeniyle Lübnan'dan Mısır'a göç etmek zorunda kalan Hristiyan Araplar Mısır'a birçok bilimsel ve kültürel nitelikli dergi ve gazeteler, klasik dil ve edebiyat alanında yazılmış makaleler de getirmişlerdir. Diğer bir grup Hristiyan da Avrupa ve Latin Amerika'ya göç etmiş ve böylelikle modern Arap edebiyatında mehcer ekolü adı verilen bir ekol meydana gelmiştir.⁸⁵ Hristiyan yazarlardan Butrûs el-Bustânî (1819- 1883)⁸⁶, Nâsîf el-Yazîcî ve Ahmet Fâris eş-Şidyâk (ö.1889) gibi önemli isimler Arapça konuşan milletlere, sahip oldukları dil ve edebiyatın zenginliklerinden bahsederek Arap dilinin tekrardan canlanmasına büyük bir katkı sağlamışlardır.⁸⁷ Aydın kesimin Mısır'a göç etmesi ve bu kesimin kültürel faaliyetlerini Mısır'da Mısırlılarla beraber sürdürmeleri, XIX. yüzyılın sonlarına doğru Mısır'da edebi faaliyetlerin hız kazanmasına neden olmuştur. Farklı edebi akımların ortaya çıkması, batı edebiyatının etkisiyle modern anlamda hikaye, roman ve tiyatro gibi türlerinin önce çevrilmesi, sonra da taklit edilerek modern Mısır edebiyatına girmesi Mısır'a Suriye'den göç eden Hristiyanlar tarafından gerçekleştirilmiştir.⁸⁸

---

⁸⁰ Ahmet Kazım Ürün, "Modern Arap Edebiyatında Öne Çıkan Bazı Temalar", *Sefad*, S. 35, 2016, s. 134.

⁸¹ Arap edebiyatında modern kısa hikaye türünün öncülerinden Mısırlı şair ve yazar. En önemli eseri: *fi'l-Kitâr* (Trende, 1917) dır.

⁸² Modern Mısır edebiyatı kısa hikayeciliğinin önde gelen yazarlarından, roman ve tiyatro yazarı, Arap dili ve edebiyatı alimi. Mahmud kısa hikayeden başka Arap dili ve edebiyatında alanında birçok eser kaleme aldı. *el-Atlâl* en önemli eseridir.

⁸³ Mısırlı meşhur yazar, hikayeci ve sosyalist. "Kavaldan Dökülen Sesler", "Köyden Anılar" ilk dönem hikayelerinin toplandığı kitaplarıdır.

⁸⁴ Gülyazar Demirci, *a.g.t.*, s. 16.

⁸⁵ İbrahim Ethem Polat, "Mehcer Edebiyatından İki Örnek", *Nüşa Dergisi*, III, S. 9, Bahar-2003, 213.

⁸⁶ Lübnanlı eğitimci, dil alimi ve ansiklopedi yazarı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Şakir Ergin, "Butrus b. Bûlus Bustânî", *DİA*, VI, 473- 474.

⁸⁷ Rahmi Er, *Modern Mısır Romanı (1914-1944)*, Hece Yayınları, Ankara- 1997, s.13.

⁸⁸ Pierre Cachiera, *Modern Literature*, Islamic Near East, Toronto-1960, s. 286.

Mehmet Ali Paşa döneminde başlayan milliyetçilik hareketleri Rifâ'a Râfi' et-Tahtâvî (1801-1873), 'Alî Mubârek (ö. 1311/1893) ve Mahmûd el-Felekî (ö. 1302/1885) gibi kişilerin önemli görevlere atanmasıyla ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu dönemde milliyetçilerin yayımladığı Mısır ve el-Vatan gibi gazetelerde Mısır li'l-Mısrîyyîn (Mısır Mısırlılarıdır) sloganı siyasi bağımsızlık isteğini ve Mısırlıların İngilizlerin sömürüsüne boyun eğmeyeceğini göstermiştir.⁸⁹ Rifâ'a Râfi' et-Tahtâvî bu dönemde vatanın anlamından ve vatan sevgisinden bahseden ilk kişidir. Bu bahiste Fransa'da 1830 yılında gerçekleşen halk ayaklanması sırasında Fransızların vatan ve bağımsızlıkları için canlarını hiçe saydıklarını görmesinin etkisi büyüktür.⁹⁰

Özellikle İngilizlerin Mısır'ı işgalinden sonra edebi ve siyasi gazete ve dergilerin sayısı artmıştır. İngiliz sömürüsüne 'Urabi Paşa'dan sonra karşı çıkan ve Mısır'ın ilk politikacısı olarak adlandırabileceğimiz Mustafa Kâmil Ocak 1900'de el-Livâ gazetesini çıkartmış ve oradaki yazıları ve ateşli konuşmalarıyla halkı bağımsızlık için milli mücadeleye davet etmiştir. Gazetede yazılarında İngiliz işgalinin sonlandırılması gerektiğini savunan yazar bunun ancak Osmanlı'nın desteğiyle mümkün olacağını vurgulamıştır. Mustafa Kâmil modern Mısır'ın en etkileyici hatibi ve İngiliz işgali sonrası halka açık konferans veren ilk kişi⁹¹ olmasının yanı sıra *el-Hizbu'l-Vatanî*'nin (Vatan Partisi) kurucusu, Mısır'da ikinci milliyetçi hareketin temsilcisidir.⁹² Mustafa Kâmil'in kurduğu Vatan Partisi'ne muhalefet olarak kurulan Millet Partisi Ahmed Lutfî es-Seyyid başkanlığında el-Cerîde gazetesini yayınlamaya başlamıştır. Ülkenin bağımsızlığını savunan Millet Partisi halktan da destek görerek kısa sürede yükselmiştir. Bu yükselişte ayrıca, Hidivliğin milliyetçilere kurduğu baskı ve Hidivliğin 1904 yılında İngiltere ve Fransa'yla dostluk antlaşması imzalaması da rol oynamıştır.⁹³

Mısır'da ulusal bilincin oluşmaya başlamasıyla yazarlar Mısır halkının bağımsızlığı için verdiği milli mücadeleyi konu alan eserler yazmaya yönelmişlerdir. Bu dönemdeki edebiyatçılar Batı'nın ilim ve sosyal alandaki ilerlemelerinden faydalanılması gerektiğini belirtirken kendi değerlerinin de korunmasının önemini

---

⁸⁹ Gülyaşar Demirci, *a.g.t.*, s. 37.

⁹⁰ Rahmi Er, *a.g.e.*, s. 6.

⁹¹ Zülal Zengin, "Japon Ve Mısır Modernleşmesinin Etkileşim Süreci: Mustafa Kamil Paşa (1874-1908) Örneği", *İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul-2016, s. 52- 53.

⁹² Gülyaşar Demirci, *a.g.t.*, s. 38.

⁹³ Ahmet Kazım Ürün, *20. y.y'da Mısır ve Modern Mısır Romanı*, Çizgi Kitabevi, Konya-2002, s.6.

vurgulamışlardır.⁹⁴ 1933 yılında Tefvik el-Hakim (1898-1987)⁹⁵ tarafından kaleme alınan '*Avdetu-r Ruh (Ruhun Dönüşü)*' kitabında XX. yüzyıl Mısır halkının günlük yaşamı ele alınmıştır. Romanda 1919 devriminden etkilenen Mısır halkının bağımsızlık mücadelesini mükemmel bir şekilde ifade eden yazar Mısır'ın birliğini savunmuştur. el-Medresetu'l Hādise –yeni ekol- temsilcileri 1919 İhtilal'yle Mısır'a mal olmuş bağımsızlık mücadelesinin yeniden ifade edilmesi, eski yazı tekniklerinin yerini modern edebiyat akımlarının alması ve gelenek-göreneklerin sorgulanması gerektiğini belirterek el-Fecr adında bir gazete çıkartmaya karar vermişlerdir.⁹⁶

XX. yüzyılda reformist erkeklerin kadın sorunu ile ilgili yayımladıkları kitaplar Ortadoğu ülkelerinde kadın sorunun tartışılmasında önemli bir yere sahiptir. Arap milliyetçiliği düşüncesi etrafında teşekkülleyen yayın politikası ve çağdaş Batı anlayışı, Arap Rönesans'ı denilen dönemin başlamasına vesile olmuştur. Bu dönemi Avrupa'ya eğitim için gidip oradaki edebiyatları okuyup, kültürel faaliyetleri izleyip ülkesine döndükten sonra deneyimlerini aktaran yazarlar başlatmıştır. Bu yazarlar basının toplumda etkinliğini arttırmasıyla batının eserlerini çeviri, adaptasyon ve deneme yoluyla Mısır kamoyuna tanıtmaya başlamışlardır. Ayrıca edindikleri gözlemlere dayanarak Arap toplumunun geri kalmışlığını sorgulamışlar ve toplumun her alanda reforma ihtiyacı olduğunu dile getirmişlerdir.⁹⁷ Bu alanlardan biri ve belki de en önemlisi ise kadının toplumdaki yeri idi. Bû 'Alî Yâsîn *Hukûku'l-mer'e* adlı çalışmada en-Nahda (kalkınma) asrında edebiyatçıların eserlerinde kadın haklarını ele aldıklarını söyleyip üç ismin öncü olduğunu belirtir. Bu üç isim: Butrus el-Bustânî, Ahmed Fâris eş-Şidyâk ve Rifâ'a Râfî' eş-Tahtâvî'dir.⁹⁸ Eğitim için Avrupa'ya gönderilenler ülkelere döndükten sonra oradaki izlenimlerini yazdıkları eserlerle anlatmışlardır. İşte Rifâ'a Râfî' eş-Tahtâvî'de 1826 yılında gittiği Paris'te çevreyi detaylı bir şekilde gözlemlemiş, gözlemlerini de *Tahlişu'l-ibrîz fî telhîşi bâriz ev el-divân el-nefis bi eyvâni bâris* (Paris Gözlemleri) adlı kitabında anlatmıştır.⁹⁹ Bu kitap sayesinde Müslüman kadın ile Batılı kadın arasında mukayese

---

⁹⁴ 'Abd el-Muhsîn Tâha Bedr, *Taṭavvur el-Rivâya el-'Arabiyye el-Hādîsa fî Mısr 1870-1938*, Kahire-1983, s. 6.

⁹⁵ Tefvik el-Hakim Arap edebiyatında önemli bir yere sahiptir. Batı tiyatrosunu da iyi bilen yazar kendi kültürüyle batıyı harmanlayarak eserlerini yazmıştır.

⁹⁶ Yahyâ Hakkı, *Fecrü'l- küssati'l-Mısrıyye, el-Hey'etü'l-Mısrıyyeti'l-Âmme li'l-Kitâb*, Kahire-1987, s. 78.

⁹⁷ Rahmi Er, *a.g.e.*, s. 4.

⁹⁸ Bû 'Alî Yâsîn, *Hukûku'l-Mer'e Fi'l-Kitâbeti'l-'Arabiyye Munzu 'Aşri'n- Nahda*, Suriye-1998, s. 11- 40.

⁹⁹ Roger Allan, *er-Rivâyetu'l-'Arabiyye*, çev. İbrahim el-Münîf, el-Meclisu'l-a'le's-sekâfe Yayınları, Kahire-1994, s. 43.

yapılmasının gerekliliği bir kere daha ortaya çıkmıştır.¹⁰⁰ Ayrıca bu kitap Mısır'da batılılaşma hareketinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Zira kitapta Fransa anayasasından çeviriler yapılarak, yönetim biçimleri, bireyin hakları ve özgürlükleri dile getirilerek Fransa'nın örnek alınması gerektiği vurgulanmıştır.¹⁰¹ Toplumu oluştururken kadın ve kadın eğitiminin önemini farkına varan Mısırlı edebiyatçılar bu dönemdeki eserlerinde kadın ve kadın eğitimi konularına ağırlık vermiştir. Bu eserlerden ilki 1860 yılında *Ta'limu'l-mer'e* (Kadınların Eğitimi) adıyla Butrûs el-Bustânî tarafından yazılmış eserdir ve el-Bustânî bu eseriyle kadın eğitiminin önemini savunmuştur. Ahmet Fâris eş-Şidyâk (ö. 1305/1887)¹⁰² Arap kadınının ikincil konumunun asıl sebebinin eğitimsizliği değil, ekonomik olarak erkeğe bağımlılığı olduğunu ileri sürmüştür. eş-Şidyâk 1855 yılında *es-Sâk 'ale-s-sâk* (Bacak Bacak Üstüne) isimli bir eser yayınlamıştır ancak özellikle Kâsım Emîn (1863-1908)¹⁰³'in *Tahrîru'l-mer'e* (Kadının Kurtuluşu) adlı kitabının yayımlanması, Mısır'da kızların okula gönderilmesi için verilen mücadeleyi desteklemiş, gücünü arttırmıştır. 1899 yılında yayınlanan bu kitap Arap dünyasında feminizmin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Mısırlı aydınların kadınlara desteği, İngiliz sömürmesine karşı gösterilen direniş hareketleri ve ulusal bağımsızlık mücadeleleri, kızların okula gidebilmesine önemli katkılar sağlamıştır.¹⁰⁴ Halil Hamit'in *İslam'da Feminizm* ya da *Alem-i Nisvanda Müsavat-ı Tamme* adlı kitapları feminist hareketi desteklemiştir.¹⁰⁵ Mısır'da feminist hareket, erkekler tarafından başlatılmış olarak görülse de aynı amaç uğruna bir araya gelen kadınların bu konudaki çabalarını da unutmamak gerekir. Bu dönemde Zeynep Fevvâz (1846-1914), 'Âişe et-Teymûriyye (1840-1902)¹⁰⁶ ve Bâhîsetu'l-Bâdiye, Verde el-Yâzicî, Mariyânâ el-Merrâş (1848-1919), şair Mârî 'Acîmî (1888-1965) ve Lebîbe Hâşim (1882-1953) gibi kadınlar da kendi haklarını talep etmeye başlamış ve bu yönde eserler kaleme almışlardır.¹⁰⁷

---

¹⁰⁰ Mehmet Yalar, *Hazırlayıcı Faktörleri Işığında: Modern Arap Edebiyatına Giriş*, Emin Yayınları, Bursa-2009, s. 79-81.

¹⁰¹ Rahmi Er, *a.g.e.*, s. 5.

¹⁰² Ahmed Fâris b. Yûsuf b. Mansur Modern Arap edebiyatının önde gelen edebiyatçılarından, şair, gazeteci ve yazar. Ayrıntılı bilgi için bkz. Atilla Çetin, "Fâris eş-Şidyâk", *DİA*, İstanbul-2010, XII, 168-170.

¹⁰³ Kadın hakları savunuculuğuyla tanınan Mısırlı yazar. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fethî en-Neklâvî, "Kâsım Emîn", *DİA*, İstanbul- 2001, XXIV, 541-542.

¹⁰⁴ Senem Soyer, *a.g.t.*, s. 100-106.

¹⁰⁵ Ayşe Güç, "İslamcı Feminizm: Müslüman Kadınların Birey Olma Çabaları", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 17, S. 2, Bursa- 2008, 653.

¹⁰⁶ Mısırlı şair ve düşünür. *Mir'âtu't-te'emmül fi'l-umûr* adlı eserinde çeşitli toplumsal sorunları ele almış ve yazdığı piyesler tiyatrolarda sahnelenen şairin yazdığı Arapça, Türkçe ve Farsça şiirleri ise methiye, mersiye ve gazel türlerindedir

¹⁰⁷ Ömer İshakoğlu, "19.yüzyıl Arap Nahda Hareketinde Kadın Yazarların Rolü ve Zeynep Fevvâz", *Şarkiyat Mecmuası*, S. 21:2, İstanbul-2012, s. 45- 46.

Ancak kadın yazarların eserleri hem yaşadıkları dönemde hem de daha sonraki dönemlerde hak ettiği karşılığı bulabilmiş değildir. Nahda dönemini ele alan eserlerde erkek yazarların çalışmalarına ağırlık verilmişken kadın yazarların çalışmaları görmezden gelinmiştir. Oysa dil, edebiyat, düşünce, toplumsal yapı ve politika alanında birçok kadın aydının varlığı ve ortaya koydukları çalışmalar inkar edilemez bir gerçek olarak karşımıza çıkmıştır.¹⁰⁸

İlk Arap kadın yazar olan ‘Âişe et-Teymûriyye XIX. y.y.’da yaşanan değişimleri ve gelişmeleri yazılarında ele alan ilk yazardır.¹⁰⁹ ‘Âişe et-Teymûriyye kadının sosyal hayata katılmasının Arap ülkelerinin kalkınması için gerekli olduğunu ve erkeklerin yaptıkları işlere dahil olmak için kadınların çalışmasının önemini vurgulamıştır. el-Mu’eyyed gazetesinde yazdığı makalelerinde kadın erkek eşitliğini savunmuş, kadının süs ve ziynete önem vermesi yerine toplumda önemli roller üstlenmesinin ülkenin ilerlemesi için şart olduğunu ifade etmiştir. Aynı zamanda kadının başörtüsü konusunda serbest bırakılması gerektiğini ifade ederek köşkünde düzenlediği ilmi ve edebî toplantılara başörtüsü katılmayı tercih etmiştir. Bu tavırlarıyla Teymûr, kadın haklarını savunan ilk Arap yazarlardan olmuştur.¹¹⁰ Mısır’ın tanınmış feministlerinden Hüdâ Şa‘râvî liderliğinde kadınlar, örtünmenin ve peçenin, kadını sosyal hayatın dışında tutmanın İslam ile bir ilgisi olmadığını söyleyip ataerkil otoriteye adeta meydan okumuşlardır. Muhammed Abduh (1849-1905) da kadın köleliğine, erkeğin birden fazla kadınla evlenmesine karşı çıktığını yazdığı birçok yazısında ifade ederek kadın-erkek eşitliğinin İslam’ın temeli olduğunu vurgulamıştır. Ahmet Lütfü es-Seyid ve bazı erkek yazarlar el-Cerîde gazetesinde kadınları destekleyen yazılar kaleme almışlardır. Nebeviyye Musa (1886-1951)¹¹¹ 1908 yılında *Fevâkihi ta’lîm- i’l-benât* (Kızların Eğitiminin Meyveleri) isimli kitabında kadın eğitimi konusuna dikkat çekmiş ve 1920 yılında da *el-Mer’etu ve’l-‘amel* (Kadın ve İş) isimli kitabını yayınlamıştır. *el-Âyat el-Beyyinât fî Terbiyât el-Banât* (Kızların Eğitiminde Açık Dizeler), *Divan el-Fetât* (Genç Kadının Şiirleri) da Nebeviye Musa’nın diğer eserleridir.¹¹²

Mısır’da diğer Arap ülkelerine göre ilim ve edebiyat alanında daha özgür bir ortam olması kendi ülkelerinde rahatça yazamayan birçok yazarın Mısır’a göç

¹⁰⁸ Ömer İshakoğlu, a.g.m., s. 45.

¹⁰⁹ Ömer İshakoğlu, a.g.m., s. 46.

¹¹⁰ Ömer İshakoğlu, a.g.m., s. 46.

¹¹¹ Mısır’ın önde gelen kadın eğitimci ve feministlerinden biridir. 1920’de kadınların uygun şartlarda istihdam edilebilmesi için ileri sürdüğü kanıtlardan oluşan denemeleri, *Kadın ve İş* adı altında toplanarak yayımlandı.

¹¹² Senem Soyer, a.g.t., s. 108.

etmesine vesile olmuştur. 1892-1894 yılları arasında, İskenderiye’de Hind Nevfel tarafından çıkarılan “el-Fetât” (Genç Kızlar) dergisi Mısır kadın hareketinin yayıncılık çalışmalarına yönelik ilk dergisidir. Ayrıca bu dönemde birçok kadın dergisi çıkarılmış ancak aralarında Enîsü-l-celîs dergisi feminist görüşle kadın sorununu ele alan tek dergi olmuştur. Zeynep Fevvâz tarafından kaleme alınan *ed-Durru’l- mensûru fî tabakât rabbâti’l-hudûr* (Ev Kadınlarındaki Gizli Cevher) adlı eser önemli bir eserdir.¹¹³ Zeynep Fevvâz, 1892 yılında ilk makalesini yazmaya başlamış, böylece onun makaleleri modern çağda kadın haklarını talep eden ilk kadın sesi olmuştur. Zeynep Fevvâz, yabancı istilası karşısında, devlet adamlarının umursamazlığını eleştiren son makaleleri müstesna Mısır’da ve Osmanlı Devleti’nde hüküm süren düzenin aleyhinde herhangi bir kavram veya siyasi istekte bulunmamıştır.¹¹⁴ Kıptî kökenli Mısırlı yazar Selâme Mûsâ (1887-1958)’da kadın özgürlüğünü savunarak ülkesinin gelişmesi için Batılılaşmanın şart olduğunu “Tabia’l-Hadare’l-Evritbiyye (Avrupa Uygarlığının Boğası)” adlı makalesinde dile getirmiştir.¹¹⁵ Melek Hıfni Nasif (1886–1918) kadınların eğitiminin önemine konuşmalarında değinen ilk Mısırlı kadınlardan olup zamanının Müslüman feministleri gibi kadının eğitilmesinin ve toplum içindeki statüsünün yükseltilmesi gerektiğini savunmuştur.¹¹⁶ Mısır’ın önde gelen kadın eğitimcisi ve feministlerinden olan Nebeviyye Musa bir milliyetçi olarak iyi eğitilmiş ve nitelikli yabancılar ile sömürge yöneticileri yerine, Mısırlıların ve özellikle kadınların, iş eğitimi almaları gerektiğini belirtmiştir. 1920 yılında Musa feminizm ve milliyetçilik üzerine kaleme aldığı yazılarını *Kadın ve İş* adlı kitabında bir araya getirmiştir.¹¹⁷

Hüdâ Şa’râvî tarafından 1925 yılında kurulan “L’Egyptienne” (Mısır Kadını) isimli dergi Fransızca yayımlanan Mısır’ın en uzun ömürlü dergisi olup kadın sorunları, diğer ülkelerdeki kadınların durumları, kazandıkları haklar hakkında bilgi veren bir dergiydi. 1937 yılında Hüdâ Şa’râvî tarafından kurulan Mısır Feminist Birliği “el-Mısrıyye” (Mısırlı Kadın) isimli dergiyi yayınlamış ve Ortadoğu’nun her köşesine dağıtımını sağlamıştır. 1922 ve 1938 yılları arasında Kadının Uyanışı dergisi, Nil’in Kızı dergisi kadın ile ilgili olarak yayınlanan diğer dergilerdendir. Bu dönemde yapılan reformlar ve söylemlerde, din merkezli milliyetçilik yerine ortak

¹¹³ Ömer İshakoğlu, *a.g.e.*, s. 50.

¹¹⁴ Bû ‘Alî Yâsîn, *a.g.e.*, s. 59.

¹¹⁵ Bedrettin Aytaç, “Selâme Mûsâ ve Arap Dili Üzerine Görüşleri”, *Nüşa: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 2, Yaz 2001, s. 120.

¹¹⁶ Bülent Korkmaz, “Modern Arap Edebiyatında Kadın Yazarların Doğuşu”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 54, 1, Ankara-2014, s. 72.

¹¹⁷ Bülent Korkmaz, *a.g.m.*, s. 73- 75.

vatan, ortak kültür ve tarih üzerine kurulan ulus-devlet anlayışı ön plana çıkmaktadır. İlk feminist kadın şairlerinden biri olan May Ziyade (1886-1941) kadın eğitimi ve kadının çalışma hayatına katılması ile ilgili görüşlerini gazete ve dergilerde yayımlanan makalelerle dile getirmiştir.¹¹⁸ Muhammed Hüseyin Heykel'in (1888-1956)¹¹⁹ *Zeynep* adlı romanı ilk Mısır romanı olarak kabul edilir. Romanın başkahramanı kadın olan kitapta o günkü Mısır'ın toplumsal sorunları da gözler önüne serilmiştir.

Mısır'da İngiliz işgaline ve İngilizlerin uyguladığı politikalara karşı ulusal bağımsızlık için yapılan protestolara orta ve üst sınıf kadınlar bir araya gelerek katılmıştır. Bu sayede sokaklardaki gösterilere, siyasi organizasyonlara, haberleşmelere katılan kadınlar o dönem için bir ilki gerçekleştirmiş ancak erkekler tarafından değil eleştirilmek tam tersine kadınların bu alışılmadık tavırlarının milliyetçi harekete verdiği destekten ötürü memnun bile olmuşlardır. XIX. ve XX. yüzyıllarda milliyetçilikten ulusçuluğa, İslami reformizmden reformist modernleşmeciliğe doğru yol alan fikir çatışmaları hem Mısır'ın sosyo-politik tarihini hem de kadınlık durumlarının değişimine neden olmuştur. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Mısır'da kadınlar düşüncelerini ifade etmek için çeşitli "Edebiyat meclisleri" kurmuş ve bu meclisleri takiben kadın hareketinin gelişmesinde önemli rol oynayan kadın dergileri yayınlanmaya başlamıştır.¹²⁰ Mısır'da gelişen feminizmin üç ana özelliği vardır. Birincisi bu feminizmin kökleri Kur'an'a dayanmaktadır. İkincisi bu feminist söylemde, Ortadoğu ve İslami gelenekler ile batı ve geleneği arasında kesin bir ayırım yapılmaktadır. Üçüncü özelliği ise, aileyi bireysel bir birim değil toplumsal bir kurum olarak görmesidir.¹²¹

Siyasi ve edebi tarihi birbirlerinden bağımsız düşünmek mümkün olmadığından Türk edebiyatı da Mısır edebiyatı da tarihi milletin yaşadığı siyasi hadiselerle göre şekil almıştır.

2.1. Hatıranın Ortaya Çıkışı ve Tarihçesi

2.1.1. Hatıra Nedir?

Hatıra kavramına farklı kaynaklardan bakıldığında günlük, otobiyografi ve biyografi türlerinden ince çizgilerle ayrıldığı görülür. Nitekim hatıra her ne kadar bir edebi tür olarak edebiyat türleri arasında bulunsun da bilgilendirme özelliği nedeniyle

---

¹¹⁸ Meltem Çelik, "Günümüz Mısır'ında Değişemeyen Kadınlık Durumları", *Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu Sosyolojisi ve Antropolojisi Anabilim Dalı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul-2011, s. 194.

¹¹⁹ Mısırlı gazeteci, siyasetçi ve düşünür.

¹²⁰ Bülent Korkmaz, *a.g.m.*, s. 69.

¹²¹ Ayşe Güç, *a.g.m.*, s. 660.

tarih ve sosyoloji başta olmak üzere diğer bilimlerle de ilgili olduğundan edebi bir tür olarak diğer edebiyat türlerinden farklılıklar göstermektedir. Bu yüzden de kimi edebiyatçılar bu özelliklerinden ötürü hatırayı edebi bir tür olarak kabul etmemektedir. Hatıra yaşanılmış olayların anlatıldığı otobiyografik eserlerin ortak adı¹²² olup kurgusal bir dünyadan ziyade, gerçek hayatların anlatıldığı bir tür olarak, roman ve şiir gibi önemli edebi türlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Emin Özdemir'e göre; "Arapça "Hutur" kelimesinden gelen hatıra sözcüğü hatırda kalan şey anlamına gelmektedir. Terimsel anlamıyla ise hatıra; bir kimsenin kendi başından geçen ya da kendi döneminde ortaya çıkan olay ve olguları gözlemlerine, bilgilerine dayanarak anlattığı yazı türüdür".¹²³ Chris Baldick ise yazmış olduğu sözlükte hatıra kelimesini şöyle açıklamaktadır: "Hatıra, yazarın kendi bakış açısıyla kaleme aldığı tüm hayatına ya da hayatının bir bölümüne ait düşünceleri, deneyimleri ve yaşadığı olayları aktardığı yazı türüdür."¹²⁴ Kısaca hatıra: belli olayların yazar üzerinde bıraktığı etkilerin görülmesini sağlayan; yazarın sadece özel hayatını ve şahsi duygularını değil, bir dönemdeki toplumsal olgu ve olayları açık bir şekilde gözler önüne seren ve yazara karşı okuyucuda samimi bir tutum oluşmasını sağlayan edebi bir türdür.¹²⁵ Tarihin canlı hafızası niteliğinde eserler olan "Anı (hatıra, hatırat)" eserleri toplumda önemli vazifeler üstlenen, toplumu ilgilendiren önemli olaylara şahit olan kişilerin bu olayları gelecek nesillere duyurmak için sanat değeri taşıyan bir üslupla kağıda aktardıkları yazılara denilmektedir. Bu eserler yaşanan zamandan çok sonra kağıda aktarılma özelliği taşıyıp yaşanan zamanı değil yaşanmış zamanı konu edinen eserlerdir.¹²⁶

Hatıra türünün en eski kaynakları Julius Sezar'ın (ö. MÖ. 44) *Gallia Savaşı*, Bilge Kağan'ın ifadesiyle yazılmış *Göktürk Kitabeleri*, Bâbü'r Şah'ın *Veķâyî'i* (Bâbü'rname)'dir. İnsanoğlunun yaşadıklarını ve tecrübelerini gelecek kuşaklara aktarmak için ortaya çıkan hatıra türünün en eskileri devlet adamları tarafından yazdırılan veya yazılan siyasi ve tarihi nitelikli hatıralardır.¹²⁷ Hatıra türüne ait en eski belgeler ilk çağ yazarlarından Ksenophon adlı bir tarihçiye ait olup ilk defa Batı

¹²² M. Orhan Okay, "Hâtırat", *DİA*, İstanbul-1997, c. XVI, 445.

¹²³ Emin Özdemir, "Anı ve Anı Dilimiz Üzerine", *Türk Dili Anı Özel Sayısı Dergisi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, S. 246, Ankara-1972, 398.

¹²⁴ Chris Baldic, *The Concise Oxford Dictionary Of Literary Terms*, Oxford United Press, 1990, s. 132.

¹²⁵ Uğur Cenk Deniz İmamoğlu, "Bir Asker Ve Bir Hatırat: Eyüp Durukan Ve Milli Mücadelesi", *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara-2014, s. 1.

¹²⁶ Recep Dikici, "Türkiye Kütüphânerinde Bulunan Elyazması ve Matbû Hatırat", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hatırat Uluslararası Sempozyumu*, 25-27 Nisan 2018, Kuşadası/Aydın-2018, s. 126.

¹²⁷ M. Orhan Okay, *a.g.m.*, s. 445.

edebiyatında ortaya çıkmıştır. Romalıların da hatıra türünün gelişiminde etkisi olmuştur. Roma İmparatoru Julius Sezar “savunmasız milletleri yok etmeye çalışıyor” iddiası üzerine kendini savunmak amacıyla *Gallia Savaşı* adlı hatırasını kaleme almıştır. Rönesans ile birlikte kendini sorgulamaya başlayan Batı dünyası kendinden sonraki kuşaklara yaptıklarını anlatma ve kendini savunma ihtiyacı duyduğundan hatıra yazımına ağırlık vermeye başlamıştır. Önceleri siyasetçiler ve askerlerin kullandığı hatıra türü zaman içerisinde edebiyatçılar tarafından da kullanılmaya başlanmıştır. İtalyan ressam Celini ve onunla aynı dönemde yaşamış Montaigne hatıra türünün gelişmesine katkı sağlamışlardır.¹²⁸ XVII. yüzyılda yazılan hatıraların çoğu saray çevresi tarafından kaleme alınmıştır. Bu dönemde yazılan hatıralar toplumu sosyal, siyasal ve ekonomik yönden ele aldığı için tarihsel olarak da önemli kaynaklardır. Bu kaynak eserlerden biri de çağının en usta hatıra yazarlarından biri olan Duc De Saint Simon’un yazdığı *Memoirs* adlı eserdir. 1690-1723 yılları arasındaki dönemi kapsayan bu eser kral XIV. Louise’in (1643-1715) saray yaşamıyla ilgili önemli bilgiler vermiştir. XVIII. yüzyılda Fransa’da milliyetçi akımın önde gelen isimlerinden J.J. Rousseau’nun *İtirafı*¹²⁹ olarak dilimize çevrilen hatıraları o döneme ışık tutan önemli bir kaynaktır. Milliyetçilik akımının etkin olduğu XIX. yüzyılda hatıra türüne ait kitapların sayısı çoğalmıştır. Komutanların ve devlet adamlarının hatıraları bu döneme damgasını vurmuştur. Bu dönemde, hatıralarını kaleme almış önemli edebiyatçılar Victor Hugo (ö. 1885) , Alexandre Dumas (ö. 1870) , Chateaubriand’dır (ö. 1848). XX. yüzyılda savaşların bitmiş olması, ulus devletlerin kurulması ile insanlar kendisini geliştirmeye başlamış, bilime ve sanata daha çok önem vermiştir. Yazıldığı çağın yaşam ve düşünce dünyasını yansıtan hatıralarda bu çağda da aynı kaideler devam etmiştir. Ele alınan konular ise bu çağda ağırlıklı olarak insan psikolojisidir.

Fransa’da hatıra kelimesi “Annales, chroniques, commentaires, journal, souvenirs” gibi birbirinden az çok farklı terimlerle ifade edilirken XVI. yüzyılın ortalarından itibaren türün bağımsızlık kazandığı ve özel bir kullanışla “Mémoires” teriminin ortaya çıktığı görülmektedir. Son yıllarda hatıra ve hâtırat için anı kelimesi de kullanılmaya başlanmıştır.¹³⁰

¹²⁸ E. Bilge Uluğlar, “1918–1928 Yılları Arası Türk Edebiyatında Hatıra Türü”, *Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara-2006, s. 7.

¹²⁹ Kitabın orijinal adı “Les Confessions”dur. Rousseau’nun ölümünden sonra yayımlanan otobiyografik eseri İtirafı’nın en belirgin özelliklerinden açık yürekliliği ve cesaretidir. Eserde yazarın doğumundan (1712) 1765 yılına kadar geçen hayatını anlatmaktadır.

¹³⁰ M. Orhan Okay, *a.g.m.*, s. 445.

Hatıranın kaynağı otobiyografilerdir. Bu yüzden de otobiyografik birer anlatım türü olan seyahatnâme, sefâretnâme, rûznâme (günlük), tezkire, muhtıra, menkıbe ve mektup gibi yazı türleriyle benzerlikleri olsa da birtakım farklılıklarla birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Alman edebiyat bilimcileri çoğu kez bu türlerin hepsini anı terimi ile ifade etmişlerdir. Hepsinin ortak yanı yazarlarının kendi gözlemlerini, yaşadıklarını bütün gerçekliği ile anlatmalarındır. Otobiyografi yazarı gerçeği yansıtmak adına yaşam öyküsünü yazarken, anı, günce gibi türleri belge olarak kullanmaktadır.¹³¹ Biyografi, bir kişinin hayatını en iyi biçimde aktarabilmek amacıyla yazılmaktadır. Biyografi yazarı, tanıtacağı kişinin ailesinden özel zevklerine, eğitiminden hayatının son dönemine kadar birçok bilgiyi ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Ayrıca, yazar anlattığı konulara tanık olmayıp yalnız araştırmalarını anlatabilir. Hatırada ise yazar kendi yaşadıklarını çevresinde yaşanan kişilere, olaylara yer vererek anlatmaktadır. Ancak iki tür de gerçek yaşamı anlatmaktadır. Otobiyografi ise sanat, bilim, siyaset ve kültür adamlarının hayatlarını, yaptıklarını anlatmaktadır. Seyahatnâme gezilen yerlerin anlatıldığı bir hatıra türü iken günlük; kişinin başından geçen olayları gün, saat ve tarih belirterek günü gününe yazmasıyla oluşmaktadır. Serdar Odacı makalesinde “Anı; seyahatname, sefaretname, günlük, otobiyografi ve tarihin içerisinde bulunabilmekle birlikte anıyı bu türlerle karıştırmamak gerekir. Anıları günden ayıran yaşananlar ve şahit olunanların çok sonra kaleme alınmasıdır.”¹³² diyerek bu farkı ortaya koymaktadır. Hatıra türü öznel bir yapıya sahip, yazarın tecrübelerini yeni nesillere aktarmak ya da kendini tarih önünde savunmak amacı ile yaşadıklarını kaleme aldığı edebi bir tür olarak diğer edebi türlerden ayrılmaktadır.

Hatıralarda üslup farklılıkları olmakla birlikte kitabın ana karakteri yazarın kendisidir. Genellikle askerlerin yazdıkları hatıralar belgelere dayanan, yalın ve objektif bir ifade ile yazılan sosyal bilimler için ana kaynaktır. Ancak yine de bu kaynak niteliğindeki hatıralar ve hatıralardaki belgeler dikkatli kullanılmalıdır. Edebiyatçıların hatıralarında ise yazar kişi ve olayları anlatırken düşüncelerini, duygularını sübjektif bir şekilde ifade etmektedir. Çünkü anılarda (hatıra veya hâtırât), anlatıcı “Ben”, anlatılan “Ben” den uzaklaştığı için, anlatılan kişi ya da olay, olan ya da yaşanandan farklılaşmaya, yani kurmaca gerçekliğe doğru yaklaşım

---

¹³¹ Nuran Özyer, *Edebiyat Üzerine, Otobiyografi Türü ve İki Örnek*, Gündoğan Yayınları, Ankara-1994, s. 17.

¹³² Serdar Odacı, “Türk Dilinin Sayfalarında Anılar”, *Türk Dili*, S. 700, 2010, s. 891.

sergilemeye başladığından bu türlerde sübjektiflik ağır basmaktadır.¹³³ Hatıra siyasi bir özellik taşıyorsa, yazar kitapta yer verdiği dönemin sosyal ve siyasal ortamını, bu ortamlarda rol oynayan kişileri veya devlet adamlarını eleştirmektedir. Hatıra yazılarında yazarın en temel kaygısı kendilerini değil, yaşadıklarını sübjektif olarak anlatmaktır.¹³⁴ Hatıranın yazılma sebepleri “Unutulma korkusundan kurtulmak, kaybolup gitmesine razı olmayacağı bir gerçeği ortaya koymak, yazma alışkanlığı içinde bulunmak, birlikte yaşadığı kişilerden kimilerine karşı duyduğu hayranlığı belirtmek, tarih ve kamuoyu karşısında hesaplaşmak, pişmanlık duygularını anlatarak rahatlamak, bir çeşit günah çıkarmak, gelecek kuşaklara ders vermek, siyasi hasımlarını kötülemek, kendini savunmak”dır.¹³⁵

Hatırada yazar rahat ve akıcı bir anlatım şekli kullanmaktadır. Öyle ki bazı yazarlar hatıralarını yazarken mahalli dile de yer vermektedir. Hatıra da yazar bir olay ve durum karşısındaki izlenimlerini ve duygularını okuyucuya bütün çıplaklığıyla anlatmaktadır. Aslında bazı hatıra yazarlarının bunu yapmasının bir sebebi de kitaplarında anlattıklarını sağlam temellere ve delillere dayandırmak istemeleridir. Çünkü hatıra, yazarın kendini açıkça ifade ettiği bir tür olduğu için nesnel kitaplar değildir. Okuyucunun kendisi hakkında yanlış izlenimlere kapılmasını istemeyen yazarlar düşüncelerini bazen delillerle ispatlamak isterler.¹³⁶ Bazı hatıra türlerinde de dışa dönük hiçbir olayla ilgilenilmemekte ve tamamen içe dönük ifadeler kullanılmaktadır. Yazarın tek amacı geçmişte yaşadıklarını değerlendirmek ve kendini anlatmak da olabilir.

Hatıra yazarı kimi zaman bütün hayatını değişen zamanın şartlarına göre anlatıp kendine öz eleştiri yaparken kimi yazar da sadece hayatının bir bölümünü anlatarak kendini doğru ifade etmeye çalışmaktadır. Bu anlamıyla hatıra: “Hatıra/anı temelde insanın yaşamını ve birikimini başkalarıyla paylaşmak, unutulmak korkusundan kurtulmak ve tarihle hesaplaşmak isteğinden doğmuştur.”¹³⁷ tanımıyla birebir örtüşmektedir. İç dünyasında olup bitenleri toplumla paylaşmaya cesaret eden yazar bazen kendini övmektedir, bazen de kendini eleştirmektedir. Bunlar geçmişe dönük eserler oldukları için, bu türde ön sırada yer alan tema duygudur. Kendi

---

¹³³ Cem Şems Tümer, “Edebiyata ve Çocuk Edebiyatına Bir Kaynak Olarak Bazı Cumhuriyet Devri Yazarlarının Çocukluk Anıları Ve Çocukluk Dönemlerini Etkileyen Şartlar”, *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/1-I, Winter-2009, s. 1078.

¹³⁴ Emin Özdemir, *a.g.m.*, s. 378.

¹³⁵ Muzaffer Çandır, “Türk Edebiyatında Hatıra Türü ve Samet Ağaoğlu’ nun Hatıra Kitapları”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 9, Konya-2001, s. 55.

¹³⁶ E. Bilge Uluğlar, *a.g.t.*, s. 12.

¹³⁷ Nadir Nadi, *Perde Aralığından*, Çağdaş Yayınları, İstanbul-1991, s. 5.

hikayesini yazan hatıra yazarı eserin başkahramanı olduğu kitabında pek çok ruh halini aynı anda yaşamaktadır. Hissettiklerini tüm çıplaklığı ile eserine yansıttığı için okur bazen kaba ifadeler ile karşılaşabilmektedir. Farklı anlatım tarzları da olsa aslında hatıra yazarlarının tek bir amacı vardır. O da anlattığı olaylar ve durumlar karşısında kendi haklılığına okurunu ikna etmeye çalışmaktır. Bu iknada mektup, resmi evrak, rapor, emir, kanunlar yazara bazı olayların ispatında yardımcı olmaktadır.

Hatıralarda, bireylerin iç dünyası dışında dış dünya ile de ilişkileriyle karşılaşmaktayız. Hatırat yazarının o dönem içindeki yeri, yaşadıkları hatıratın dilini, içeriğini belirleyen faktörlerdir. Yazarın, dahil olduğu sosyal grup, yaşadığı dönem hatıralardan farklı olarak yararlanmamızı sağlamaktadır. Savaş hatıraları ve siyasi hatıralar yazıldığı dönemin toplumsal gelişmelerine, edebi hatıralarda edebiyata dair birçok bilgiye ulaşmamızı sağlamaktadır. Bu açıdan edebi bir tür olan hatıralar, tarih bilimine de kaynaklık etmektedir. Halkın siyasi ve toplumsal gelişmeler karşısındaki tutumu, ülke problemlerini, dünyada görülen değişiklikleri, geçmişte toplumların birbirleriyle olan ilişkilerini hatıralar sayesinde öğrenebiliyoruz. Özellikle Kurtuluş Savaşı sırasında yaşanan olaylar, acılar, kahramanlıklara tanık olan yazarların hatıraları o döneme ışık tutan önemli kaynaklardır. Hatıralar sosyoloji bilimi içinde önemli bir kaynaktır. Kişilerin özel hayatının anlatımından yola çıkarak dönemin toplumsal yapısı, benimsenen ahlak kuralları, aile hayatı, alışkanlıkları, eğlenceleri, gelenekleri, zevkleri hakkında bilgi sahibi olmak mümkündür. Yazar yaşadığı dönemle ilgili birçok bilgi verdiği için hatıralar çağına tanıklık eden, geçmiş ile bugün arasında köprü kuran önemli eserlerdir.¹³⁸

2.1.2. Türk Edebiyatında Hatıra

Batı edebiyatında özel bir tür olarak gördüğümüz hatıra Doğu edebiyatlarında tarih, tezkire, seyahat gibi daha değişik ve yaygın türlerin içinde yer almaktaydı. Türkçe’de de sergüzeştname¹³⁹, vekâyi¹⁴⁰, seyahatname ve sefâretname¹⁴¹ gibi metinlerde bulunuyordu. Ancak sergüzeştname hariç bunlar zaman zaman yazarın kişisel görüşlerini belirttiği eserler olsa da hatıra özelliği taşımazlar.

---

¹³⁸ E. Bilge Uluğlar, *a.g.t.*, s. 15.

¹³⁹ Baştan geçen olayların çoğunlukla manzum, bazen de nesirle karışık olarak anlatıldığı edebi tür.

¹⁴⁰ Tarihi olaylar, vakalar.

¹⁴¹ Özellikle Osmanlı Devleti döneminde ülke dışına sefir (elçi) olarak atanan kişinin, döneminin siyaset ve diplomasisin de ve bu arada da sefirlik görevinde bulunduğu şehrin ve ülkenin sosyal hayatına ilişkin izlenim ve görüşlerini anlattığı eserdir.

Eskiden anı anlamında kullandığımız Arapça’da gönül, hatır, hayal demek olan “Hatıra” kelimesi anlam değiştirerek¹⁴² “Zıkr” kelimesinden türetilmiş Arapça tezâkir kelimesi anı kelimesine karşılık olmuştur. Hatıra kelimesi Türkçe’ye Tanzimat Fermanı’ndan sonra Fransızca “Memories” kelimesinin karşılığı olarak girmiştir. Bugün kullanılan manasıyla ise anı kelimesi Öz Türkçe akımı ile ortaya çıkmış ve Arapça “Hatıra” kelimesiyle eş anlamlı olarak kullanılmaya başlanmıştır.¹⁴³

Türk edebiyatında hatıra türünün ilk örneği Bilge Kağan’a ait olan *Göktürk Metinleri*’dir. Bazı kaynaklarda ise bu türe ait olan ilk eserin Babür Şah’ın *Babürname*’si olduğu da belirtilmektedir. XIX. yüzyıl ortalarına gelinceye kadar yazılmış olan tezkire, menkıbe, vekâyi, hatta tarih gibi eserler hatıra olarak düşünülmüşse de bunlar yukarı da belirtildiği gibi hatıra değildirler. Osmanlı Devlet’inden günümüze gerçek anlamıyla hatıra sayılabilecek çok az metin ulaşmıştır. Türk edebiyatında bunların ilk örneklerinden biri XVI. yüzyılda yaşamış Zaîfî mahlaslı bir şairin kaleme aldığı *Sergüzeşt-i Zaîfî* adlı manzum hatıralardır.¹⁴⁴ Türk edebiyatında hatıranın gereği kadar yer bulamadığı düşünülmektedir. Bazı tarihçiler Tanzimat döneminde yazılan anıların Batı’ya benzemek için yazıldığını ve bunun da aslında yararlı olduğunu belirtirken, bazı tarihçiler de anı türünün bu dönemde yaygın olmamasının tarihimizde ciddi eksikliklere sebep olduğunu belirtirler. Yine aynı yüzyıla ait Barbaros Hayreddin Paşa’nın (ö. 1546) Seyyid Muradî Reis’e dikte ettirdiği *Gazavât-ı Hayreddin Paşa*, Mâcuncuzâde Mustafa’nın *Sergüzeşt-i Esîr-i Malta’sı*, Şehrizor beylerinden Me’mun’un 1534-1555 yıllarında Irak’ta vuku bulan siyasi olayları ve askeri harekatı gözlemlerine dayanarak anlattığı hatıraları, XVII. yüzyılda yazılmış Tımışvarlı Osman Ağa’nın hatıraları, Şeyhülislâm Feyzullah Efendi’nin Arapça kaleme aldığı hatıralar, Katip Çelebi’nin¹⁴⁵ *Mizanü’l Hakk*, *Fezleke*, *Cihannüma* ve *Keşfü’zünun*¹⁴⁶ gibi eserlerindeki hatıralar, Evliya Çelebi (1611- 1682) ¹⁴⁷ *Seyahatnâme*’si¹⁴⁸ de bu dönemin başlıca hatıra

¹⁴² İbrahim Olgun, “Anı Türü ve Türk Edebiyatında Anı”, *Türk Dili Anı Özel Sayısı*, S. 246, 1972, s. 403.

¹⁴³ Emin Özdemir, *a.g.m.*, s. 398.

¹⁴⁴ Robert Anhegger, “16. Asır Şairlerinden Zaîfî”, *TDED*, IV/1-2 (1950), 135-166.

¹⁴⁵ Kâtip Çelebi ya da Hacı Halife (ö. 1067/1657) tarih, coğrafya, bibliyografya ve biyografya ile ilgili çalışmalar yapmış Türk-Osmanlı alimi ve aydını.

¹⁴⁶ XVII. yüzyıl Osmanlı alimi Kâtip Çelebi’nin eseri kapsamlı bir bibliyografya ve ilimler ansiklopedisidir. Yazar eseri Arapça yazmıştır.

¹⁴⁷ Evliyâ Çelebi XVII. yüzyılın önde gelen seyyahlarındandır. Elli yılı aşkın süreyle Osmanlı topraklarını gezerek izlenimlerini ve gördüklerini Seyahatnâme adlı eserine aktarmıştır.

¹⁴⁸ Evliya Çelebi tarafından on cilt olarak XVII. yüzyılda yazılmış olan gezi yazısı kitabıdır. Eser ilk olarak 1848’de Kahire Bulak Matbaasında Müntehabât-ı Evliya Çelebi adıyla yayımlanmıştır.

kitapları arasındadır.¹⁴⁹ Bu eser Evliya Çelebi'nin gezdiği yerleri ve seyahati sırasında yaşadığı olayları anlattığından hatıra türünün gelişimine oldukça önemli bir katkı sağlamıştır. 1269 yılında Keçecizâde İzzet Molla'nın yazdığı *Mihnet-i Keşân* adlı mesnevisi dönemin sosyal yapısını, Âkif Paşa'nın 1300 yılında kaleme aldığı *Tebşıra'sı* dönemin çalkantılı siyasi hayatını ve entrikaları yansıtan önemli hatıratlardır.¹⁵⁰ Tanzimat'ın ilanı ile birlikte hatıra türünde yazılan eserlerin sayısı da çoğalmıştır. Batılı anlamda ilk hatıra eseri olan Ziyâ Paşa'nın *Defter-i A'mâl*'i bu dönemde yayınlanmıştır. Muallim Nâci'nin *Medrese Hatıraları*, *Sünbüle*, "*Ömer'in Çocukluğu*", çocukluk ve gençlik hatıraları ile Cevdet Paşa'nın *Tezâkir ve Ma'rûzât* adıyla yayımlanan evrakı kendisi de bir tarihçi olan yazarın Tanzimat dönemine ait siyasi olayları yorumlarıyla beraber veren ilk siyasi hatıralardır. Cevdet Paşa'nın hatırası Tanzimat'ın ilanından sonra toplumda yaşananları en ince ayrıntılarıyla anlatan çok önemli bir eserdir.¹⁵¹ Ebüzziyâ Mehmed Tevfik'in *Yeni Osmanlılar Târîhi* de Abdülaziz devrinin ortalarından başlayarak 1876'ya kadar devam eden siyasi olayların, özellikle Yeni Osmanlılar'ın karıştığı olayların anlatıldığı önemli bir siyasi hatıra örneğidir.

Tanzimat'tan sonra başlayan Batılılaşma hareketi edebiyat alanına da sirayet etmiştir. Bu dönemde hatıra türü gazete, dergi, hikaye türlerinden daha az tercih edilmiş olsa da II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte hatıra türü tekrar ön plana çıkmıştır. Bunlar arasında; Mehmed Ârif'in *Başımıza Gelenler*, Ahmed Muhtar Paşa'nın *Sergüzeşt-i Hayâtının Cild-i Sâîsi*, Ahmed Sâib'in *Son Osmanlı-Rus Muharebesi*, İbrahim Edhem'in *Sebat ve Gayret Kıyametten Bir Alâmet*, Hüseyin Râci'nin *Târihçe-i Vak'a-i Zağra* dönemin önemli hatıra kitapları arasında yer almaktadır.

Son dönem Osmanlı hükümdarları arasında hatıraları bilinen padişah sadece II. Abdülhamid'dir. Ölümünden bir süre sonra gündeme gelen ve değişik el yazılarıyla yazılmasına rağmen kendisine ait olduğu iddia edilen 1919'dan itibaren birçok defa tefrika veya kitap halinde yayımlanmış hatıralar Arapça'ya da çevrilmiştir. *Sultan Abdülhamîd'in Hâtırâtı*, Ali Vehbî'nin kalem ile Fransızca'dan çeviren İsmail Hami Danişmend Çakmak'tır. Aynı eserin çevirisi bundan sonra farklı yıllarda ve birçok yazar tarafından yapılmıştır.

XIX. yüzyıl ile birlikte dünyada görülen siyasi ve iktisadi değişiklikler ülkemizi ve bununla birlikte edebiyatımızı da derinden etkilemiştir. XX. yüzyılın

¹⁴⁹ İbrahim Olgun, *a.g.m.*, s. 663- 687.

¹⁵⁰ M. Orhan Okay, *a.g.m.*, s. 446.

¹⁵¹ İbrahim Olgun, *a.g.m.*, s. 415.

başlarında kaleme alınan hatıralara I. Dünya Savaşı, savaşın etkileri, Ermeni olayları gibi konular damgasını vurmuştur. 1918-1928 yılları arası yayımlanmış hatıra türü eserlerin bir kısmı I. Dünya Savaşı'na katılmış, Osmanlı'nın yer aldığı cephelerde mücadele etmiş kumandanların gözlemlerini ve savaş esnasında yaşadıklarını içermektedir. Bu gruba giren ilk eser yeni harflerle yayınlanmamış olan Balkan Harbi'nde Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa'nın Hatıratı'dır. II. Meşrutiyet, İttihat ve Terakki Fırkası ve I. Dünya Savaşı'yla ilgili Hâtıralar arasında: *Enkâz-ı İstibdâd İçinde Züğürdün Tesellisi*, *Tatlı Emeller Acı Hakikatler*, *Niyazi Resneli*, *Hâtırât-ı Niyâzî*, Hüseyin Cahid (Yalçın), *Kavgalarım*, Hâlidefendizâde Cemâleddin Efendi, Şeyhülislâm Merhum Cemâleddin Efendi Hazretlerinin *Hâtırât-ı Siyâsiyyesi*, Talât Paşa' nın *Hâtıraları*, Ahmet Bedevî Kuran, *Harbiye Mektebinde Hürriyet Mücadelesi*, Kâzım Nami Duru, *İttihat ve Terakki Hâtıralarım*, Hasan Amca, *Doğmayan Hürriyet*, Cemal Paşa' nın eseri *Hâtıralar: İttihad ve Terakki, Birinci Dünya Harbi, Galip Vardar, İttihat ve Terakki İçinde Dönenler*, Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, Naci Kâşif Kıcıman, *Medine Müdafası* İsmail Hakkı Okday, *Yanya'dan Ankara'ya*, Mithat Şükrü Bleda, *İmparatorluğun Çöküşü*, Kâzım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti, Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım*, Şefik Okday *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e*, Enver Paşa'nın Anıları, Ahmed İzzet Paşa, *Feryadım*¹⁵² gibi hatıra eserleri ön plana çıkmaktadır. Kurtuluş savaşından sonra ise gerçekleştirilen Atatürk inkılapları, çok partili döneme geçiş süreci gibi siyasal olayların yazıldığı hatıralar çoktur.

Cumhuriyet döneminde kaleme alınan hatıraların başlıcaları: Mustafa Kemal Atatürk *Nutuk*¹⁵³, Ali İhsan Sâbis *Harp Hâtıralarım*, Yakup Kadri Karaosmanoğlu *Vatan Yolunda*, Kâzım Karabekir *İstiklâl Harbimiz*, Çerkez Ethem *Çerkez Ethem'in Hâtıraları*, Halide Edip Adivar *Türk'ün Ateşle İmtihani*, Celâl Bayar *Ben de Yazdım*, Rıza Nur *Hayat ve Hâtıratım*, Fahrettin Altay *On Yıl Savaş ve Sonrası*, Rahmi Apak *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, Hüseyin Rauf Orbay *Cehennem Değirmeni*'dir.

XX. yüzyılda hatıralarını kaleme alan Ahmet Rasim, türün edebiyatımız içerisindeki gelişimine önemli bir katkı sağlamıştır. Yazarın anılarını ve gözlemlerini anlatan iki kitabı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi *Kafkas Yollarında* ikincisi ise *İki Komite İki Kıtıl* adını taşımaktadır. *İki Komite İki Kıtıl* yazarın 1915 yılındaki notlarına dayanmaktadır. Hatıra türünün edebiyatımız içerisindeki seyri dikkate

¹⁵² M. Orhan Okay, *a.g.m.*, s. 447.

¹⁵³ Mustafa Kemal Atatürk'ün, Türkiye Cumhuriyet'inin kurtuluş ve kuruluşunu anlattığı en önemli eseridir. Nutuk yokluk, ümitsizlik içindeki bir milletin yeniden dirilişini ve bu dirilişe yön veren bir liderin hayatını gözler önüne sermektedir.

alındığında, sosyal ve siyasi şartların edebiyata olan etkisi hemen belli olmaktadır. Mustafa Kemal'in başlattığı direniş mücadelesinin etkisiyle hatıraların bir bölümünde Mustafa Kemal'in kahramanlıkları ve halka umut olması anlatılmıştır. Atatürk'le ilgili hatıralar şunlardır: Ruşen Eşref Ünaydın *Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal ile Mülakat, Atatürk'ü Özleyiş*, İsmail Habip Sevük *Atatürk İçin*, Afet İnan *Atatürk Hakkında Hâtıralar ve Belgeler*, Hâfız Yaşar Okur *Atatürk'le On Beş Yıl*, Mehmet Ali Ağakay *Atatürk'ten 20 Anı*, Falih Rıfkı Atay¹⁵⁴ *Çankaya*, Mazhar Müfit Kansu *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber* ve Turhan Gürkan'ın *Atatürk'ün Uşağının Gizli Defteri*.¹⁵⁵

Yaşadıkları döneme ışık tutarak birer belge niteliğinde olan hatıralar arasında Halit Ziya Uşaklıgil'in¹⁵⁶ beş ciltlik *Kırk Yıl*'ı, Ahmet İhsan Tokgöz'ün *Matbuat Hatıraları* ve Hüseyin Cahit Yalçın'ın *Edebi Hatıralar* adlı eseri ön plandadır.¹⁵⁷ Edebiyat alanına Meşrutiyet'in ilanı ile dahil olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Yahya Kemal Beyatlı, Halide Edip Adivar, Falih Rıfkı Atay ve Reşat Nuri Güntekin gibi yazarların yazmış olduğu hatıraları Türk edebiyat tarihi için önemli kaynak eserlerdir. Yine de bu anılara şüpheli yaklaşmak ve bilgilerin doğruluğunun o dönemde yazılmış anılarla, gazete yazılarıyla, belgelerle teyit edilmesinde fayda vardır.

Biyografik roman türünde ilk eser Hasan Ali Yücel'in *Goethe Bir Dehanın Romanı* adlı eseridir. Ayrıca biyografik roman eserleri arasında; Mehmet Emin Erişirgil'in *Bir Fikir Adamının Romanı: Ziya Gökalp ve İslâmcı Bir Şair'in Romanı: Mehmet Âkif*, Tahir Alangu'nun roman adını taşımasına rağmen bir biyografi özelliği gösteren *Ömer Seyfettin Ülkücü Bir yazarın Romanı*, Oğuz Atay'ın *Bir Bilim Adamının Romanı* adlı romanı da vardır. 1990'lı yıllarda ise biyografik roman türünde yazılan eserlerin sayısı artmıştır.¹⁵⁸ Ancak kimi zaman bazı hatıraların roman, bazı romanların da hatıra olarak yayımlandığı da görülmektedir.¹⁵⁹

¹⁵⁴ Falih Rıfkı (1864-1971) gazeteci, yazar, milletvekili. Cumhuriyet döneminin en etkin gazetecilerindendir.

¹⁵⁵ M. Orhan Okay, *a.g.m.*, s. 447.

¹⁵⁶ Halid Ziya Uşaklıgil (1866-1945) Servet-i Fünûn ve Cumhuriyet döneminin en meşhur romancı ve yazarları arasında yer almaktadır. Servet-i Fünûn edebiyatının en büyük nesir ustası sayılan yazarın en meşhur eseri *Aşk-ı Memnû*'dur.

¹⁵⁷ İbrahim Olgun, *a.g.m.*, s. 422.

¹⁵⁸ Mustafa Apaydın, "Biyografik Roman Türünün Türk Edebiyatındaki Gelişimi Üzerinde Bazı Dikkatler", *Hece Aylık Edebiyat Dergisi: Türk Romanı Özel Sayısı*, S. 65/66/67, Mayıs/Haziran/Temmuz- 2002, s. 461-462.

¹⁵⁹ Ali Birinci, "Roman mı, Hâtırat mı?", *Türk Yurdu Dergisi*, (Türk Romanı Özel Sayısı), Mayıs-Haziran-2000, c. 20, S. 153-154, 88-91.

Hatıra yazarları yaşadıkları olayları sonradan yazarken olaylara ve yaşadıklarına daha serinkanlılıkla yaklaşmakta ve kendilerini suçlayanlara karşı da savunmalarını yapabilmektedirler. Bundan dolayı bu eserler dönemlerinin sosyal ve siyasi ortamları hakkında yorum yaptıkları için -bu yorumlar kimi zaman belgelere dayandırılır- tarihi belgedir ve sosyoloji bilimi için çok önemli kaynaklardır. Konularını gerçek hayattan alan bu tür çoğu kez kurgusal anlatımdan uzak edebi türdür.

2.1.3. Mısır Edebiyatında Hatıra

Modern anlamıyla ve bağımsız olarak hatırat türünün yaygınlaşması üzerine, Batı ile temasların sıklaştığı XIX. yüzyılda özellikle Arapça'da ve Osmanlıca'da kavramı karşılayacak yeni kelimelere ihtiyaç duyulmuş, böylece Fransızca "Mémoires" kelimesine karşılık olarak Arapça'da "Müzekkîrât" ve "Zikreyât" kelimeleri kullanılmaya başlanmıştır. Müzekkîrât kelimesi bir yazarın gördüğü, duyduğu ve şahit olduğu tarihi olayların bütünüdür.¹⁶⁰

Batı'da edebi bir tür olarak ortaya çıkan hatıra türü başlangıçta Doğu'da seyahat, menkib, tezkire; Arap edebiyatında rihlat, feyat ve havadis; Fars edebiyatında ise sefernâme, tezkire türlerinin içinde yer almıştır.

Mısır edebiyatında hatıra türü özellikle Fransız saldırıları neticesinde Batı edebiyatı ile tanışmalarıyla gerçekleşmiştir. Daha öncesinde yukarıda da belirtildiği gibi Arap edebiyatında hatıra kelimesi yerine yevmiyyat ve rihle kavramları kullanılıyordu. Arap edebiyatında "Seyahat" ve "Seyahatnâme" anlamında ise daha çok rihle kelimesi kullanılmaktadır.¹⁶¹ Sözlükte, "Yola koyulmak; bir şeyin sırtına binmek" anlamlarına gelen rahl kökünden türeyen "Rihle" kelimesinin terim anlamı "Hadis öğrenmek (talebü'l-hadis) ve ravi¹⁶² hakkında bilgi edinmek için seyahate çıkma"dır ve er-Rihle fî Talebi'l Hadis şeklinde kullanılmaktadır. Bu yolculuğa çıkan kimseye "Râhil", bu amaçla yolculuk yapanlara da rahhâle, rihle, cevâle, tavnâfû'l-ekâlim denilmektedir. Rihle muhaddislerle görüşmek, mevcut bilgileri derleyerek hadis ile ilgili bilgilere ulaşmak maksadıyla yolculuk yapmayı da ifade etmektedir.¹⁶³ Rihle yazarları, kitaplarında coğrafi şartlara önem vermiş ve kitaplarında gezdikleri yerlerin çevre şartlarını, insanların adetlerini hikaye tarzında yazmışlardır. Ancak edebü'r-rihle, edebü'r-rahâlât terkipleri modern zamanlarda

¹⁶⁰ Cebbur Abdünnur, *el-Mu'cemü'l -edebi*, Dârü'l-İlm li'l-Melayin, Beyrut-1984, s. 246.

¹⁶¹ Hüseyin Yazıcı, "Seyahatnâme", *DİA*, XXXVII, İstanbul-2009, 9.

¹⁶² Rivayet eden, anlatan, nakil eden.

¹⁶³ İbrahim Hatiboğlu, "Rihle", *DİA*, XXXVII, İstanbul-2008, 106.

ortaya çıkmış, özellikle İbn Battûta (1304- 1377)¹⁶⁴ seyahatnamesinin XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Fransızca ve İngilizce gibi dillere çevrilmesinden sonra edebi bir terim olarak kullanılmaya başlanmıştır.¹⁶⁵ Seyyahların (gezgin) kaleme aldığı rihle eserlerinde gittikleri yerlerin coğrafi özellikleri eserlerde ağırlıklı olsa da bu anılar gezginlerin mesleği, ilgi alanı, soyu, tutumu ve düşüncesine göre farklılık göstermekteydi. Örneğin; gezgin bir edebiyatçıysa sadece edebiyatçıları ve edebi faaliyetleri, ilim adamıysa alimleri ve ilmi faaliyetleri, din adamıysa dini ve dini kurumları, siyaset ve devlet adamıysa karşılaştıklarının siyasi düşüncelerini kaleme almıştır. Ancak bu hatıraların birleştiği nokta gezilip görülen yerlerin ilginç yönlerinin canlı ve abartılı bir şekilde okuyucuya anlatılmasıdır.¹⁶⁶ Mısır edebiyatında XX. yüzyılda gezi hatıra türü karşımıza çıkmaktadır. Bu çağda gezi hatıra türünde Mısır'da edebiyatındaki önemli şahsiyetler arasında Rifâ'a Râfî'et-Tahtâvî, Hüseyin Mûnis (1912-1996)¹⁶⁷, Muhammed Hüseyin Heykel (1888-1956)¹⁶⁸, Tâhâ Hüseyin (1889-1973)¹⁶⁹ ve Muhammed Ayyâd et-Tantâvî bulunmaktadır.¹⁷⁰ Hüseyin Mûnis eserinde sadece izlenimlerini ve değer yargılarını ifade etmemiş yazdığı olaylarla ilgili belgelere de yer vermiştir. Mısırlı yazar Prens Ömer Tosun'un 1925'te Kahire'de Nil nehri hakkında Fransızca olarak kaleme aldığı eseri de¹⁷¹ hatıra türünde yazılmış önemli bir eserdir. Muhammed Ayyâd et-Tantâvî (ö. 1277/1861) *Tuhfetü'l -ezkiyâ 'bi-aḥbâri bilâdi'r-Rûsiyâ* adlı eserinde 1840-1850 yıllarında yaptığı Rusya gezisini anlatmaktadır.¹⁷² XIX. yüzyılda XIX. yüzyılda gelişen siyasi olaylar neticesinde Mısır'dan Avrupa'ya öğrenciler eğitim için gönderilmiş böylece Avrupa'ya giden öğrenciler Batı'yı daha yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Avrupa'ya giden öğrencilerin başında Paris'e giden Rifâ'a Râfî'et-Tahtâvî'nin *Tahlişu'l-ibrîz fî telhîsi bârîz ev el-dîvân el-nefis bi eyvâni bâris* adlı altı bölümden oluşan eseri hatıra türünde kaleme alınmıştır. O zamana kadar Paris ve Paris halkı hakkında Arapça kaynaklarda yer almayan önemli bilgilerin yer

¹⁶⁴ İbn-i Batuta Orta Çağın en büyük gezgini ve *Rihlet-ü İbn Battûta* diye bilinen seyahatnâmenin yazarıdır. Maliki mezhebine mensuptur.

¹⁶⁵ Hüseyin Yazıcı, "Arap Gezi Edebiyatına Bir Bakış", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Mecmuası Dergisi*, IX, İstanbul-2006, 100.

¹⁶⁶ İbrahim Dakuki, "Hâtırat (Arap Edebiyatı)", *DİA*, XVI, İstanbul-1997, 449.

¹⁶⁷ Mısırlı İslam tarihçisi, gazeteci ve yazar. Ayrıntılı bilgi için bkz Muhammed Harb, "Hüseyin Mûnis", *DİA*, XIX, İstanbul-1999, 2-3.

¹⁶⁸ Mısırlı gazeteci, siyasetçi ve aydın. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hilal Görgün, "Muhammed Hüseyin Heykel", *DİA*, XVII, İstanbul-1997, 286-290.

¹⁶⁹ Mısırlı mütefekkir, edebiyatçı ve eleştirmen. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şükran Fazlıoğlu, "Tâhâ Hüseyin", *DİA*, XXXIX, İstanbul-2010, 377-379.

¹⁷⁰ Hüseyin Yazıcı, "Arap Gezi Edebiyatına Bir Bakış", s. 116.

¹⁷¹ Orijinal adı: *Mémoires sur l'histoire du Nil*.

¹⁷² Hüseyin Yazıcı, "Seyahatnâme", s. 11.

aldığı bu eser türünün en iyi örneğidir.¹⁷³ Yazar Avrupa’da gördüklerini kendi ülkesindekilerle kıyaslayarak ve şiirlere yer vererek anlatmaktadır.¹⁷⁴ Hasan el-Attar Rifâ’a Râfî‘ et-Tahtâvî’den gördüklerini, duyduklarını, araştırdıklarını yazmasını istemiştir. Bu eser bu isteğin neticesinde ortaya çıkmıştır.¹⁷⁵ Yazılış gerekçesi gezilip görülen yerlerle ilgili bilgi vermek, o yerlerin görülmeğe değer yerlerini göstermek, bu arada okurun ilgisini çekerek onda görme isteği uyandırmak olsa da, seyahatnameler; tarih, coğrafya, sosyoloji gibi farklı bilim dalları için oldukça önemli bir kaynaktır. Çünkü bu tür eserlerde; gezilip görülen yerlerin jeopolitik konumu, doğası, tarihi özelliklerinin yanında oradaki insanların yaşayışları, gelenek-görenek ve zevkleri, sosyal, siyasal ve ekonomik hayatları ayrıntılı bir şekilde yansıtılmaktadır.¹⁷⁶ Seyahat edebiyatında ise yazar, kendisi hakkında da bilgiler verir; gittiği gördüğü yerlerle ilgili uzun uzun değerlendirmede bulunur. Bu değerlendirmeler tarihi, coğrafi, edebi ve sosyal açıdan önem kazanır.

Mısır edebiyatında gezi hatıra türüyle birlikte daha çok yazarının ruh halini, kendisiyle hesaplaşmasını, hayat tecrübelerini ve yaşadıklarını anlattığı hatıralar yer almaktadır. Ebul Hasan Ali bin Rıdvân el-Mısrî¹⁷⁷,nin *Tezkiret-ül-Kehhalin* adlı eseri bu tarzda yazılmış eski Arap edebiyatının örneklerindendir. Bu tarzda eser verenler genellikle doktor ve felsefecilerdir ki Ebul Hasan Ali bin Rıdvân el-Mısrî’de doktor, fizikçi ve astronomdur. XIV. yüzyılda ise Abdülvehhâb eş-Şa‘rânî (ö. 973/1565)¹⁷⁸ *Leṭâ’ifü’l-minen ve’l-aḥlâk* adlı eseri hatıra türünde yazılmıştır.¹⁷⁹

Hatıra Modern Mısır edebiyatında günümüzde kullanılan anlamıyla bir edebi tür haline gelmiştir. Abdurrahman Şükrî (1886-1958)¹⁸⁰,nin *İ’tirâfât*, Tâhâ Hüseyin’in *el-Eyyâm*, Selâme Mûsâ (1887-1958)¹⁸¹,nin *Tercemetü Selâme Mûsâ*,

---

¹⁷³ Roger Allan, *er-Rivâyetü’l-‘Arabiyye*, çev. İbrahim el-Münîf, Kahire, el-Meclisü’l-a’le’s-sekâfe Yayınları, 1994, s.43.

¹⁷⁴ Hüseyin Yazıcı, “Seyahatnâme”, s. 11.

¹⁷⁵ Rifâ’a Râfî‘ et-Tahtâvî, *Paris Gözlemleri*, çev. Cemil Çiftçi, 1. Baskı, İstanbul- 1992, s. 104. Orijinal adı: Tahlis el-İbriz fî Telhis-i Bariz ev el-Divân el-Nefis bi Eyvan-ı Baris.

¹⁷⁶ Cevat Akkanat, “Edebiyat ile Tarih Arasında Seyahatname”, *Kültür Üç Aylık Kültür Sanat Araştırma Dergisi (Seyyahlar ve Seyahatnameler Özel Sayısı)*, Kış 2008/2009, S. 13, s. 14.

¹⁷⁷ Göz hastalıkları hakkında ilk defa kitap yazan Müslüman tıp alimi. Müslümanlar arasında “Kehhal”, Avrupa’da ise “Hally Jesu” adlarıyla ün kazanmıştır. Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. 1039 (h. 430) senesinde Bağdat’ta vefat etti.

¹⁷⁸ Mısırlı âlim ve sûfî. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hayri Kaplan, “Şa‘rânî”, *DİA*, XXXVIII, İstanbul-2010, 347- 350.

¹⁷⁹ İbrahim Dakuki, *a.g.m.*, s. 449.

¹⁸⁰ Mısırlı şair ve eleştirmen. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hilal Görgün, “Şükrî Abdurrahman”, *DİA*, İstanbul-2010, XXXIX, 253-254.

¹⁸¹ Mısırlı Hristiyan gazeteci ve yazar. Ayrıntılı bilgi için bkz. Musa Yıldız, “Selâme Mûsâ”, *DİA*, İstanbul-2009, XXXVI, 347-348.

Ahmed Emîn (1886-1954)¹⁸², in *Hayâtî*, İbrâhim Abdülkâdir el-Mâzinî (1890-1949)¹⁸³, nin *Kışsatü hayât*, Abbas Mahmûd el- Akkâd (1889-1964)¹⁸⁴, in *Ene ve Hayâtü kalem*, Tevfîk el-Hakîm'in (1902-1987) *Zehretü'l- 'ömr ve Sicnü'l- 'amel* adlı eserleri hatıra türünde kaleme alınmış önemli eserlerdir.¹⁸⁵

Hatıra için Arap edebiyatında günlük anılar anlamına gelen “Yevmiyyât” kelimesi de kullanılmaktaydı. Bu eserlerde hem gezi hem de şahsi anılara yer verilmekteydi. Bu eserlerdeki anılarda müellifler genel olarak yaşadıkları olaylar ve hocaları ile zamanının meşhur simaları, çağın sosyal hayatı ve vefat olaylarına dair günü gününe kaydettikleri bilgilere yer verilmekteydi. İbn Hacer (ö. 852/1449)¹⁸⁶, in *ed-Dürerü'l-kâmine'sı*, Makrîzî¹⁸⁷, nin *es-Sülûk'ü*, İbn Tağrîberdî (ö. 874/1470)¹⁸⁸, nin *el-Menhelü's-şâfi*, *en-Nücümü'z-zâhire ve Havâdisü'd-dühûr* adlı kitapları yevmiyyat türünün başlıca örneklerindendir.¹⁸⁹

Fransızlar'ın Mısır'ı işgaliyle Batı edebiyatıyla tanışan Mısır'da anı türü eserlerin sayısı artmıştır. Batı edebiyatındaki gelişmeler daha önce de bahsedildiği gibi önce çeviri ve adaptasyon yoluyla Mısır'da yer bulmuştur. Yapılan çeviriler arasında hatıra türüne ait birçok eser de yer almaktadır. Bu anı çevirileri özellikle Arap dünyasıyla ilgili, diğer milletlerin bağımsızlık mücadelelerini anlatan eserlerdir. Bu eserler arasında; I. Dünya Savaşı'nda Alman genelkurmay başkanı Orgeneral Paul von Hindenburg'un hatıraları *Müzekkirâtü Hindenburg*, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Milliyet gazetesinden çevrilerek el-İttihâd ve el-Muqattam gazetelerinde yayımlanan hatıraları *Müzekkirâtü'l-Gâzî Muşdafâ Kemâl Bâşâ*, Abdülmevlâ Sâlih el-Harîr tarafından Almanca'dan Arapça'ya tercüme edilen Enver Paşa'nın hatıraları *Müzekkirâtü Enver Bâşâ*, II. Abdülhamid' in hatıraları *Müzekkirâtü es-siyâsiyye* bulunmaktadır. Adaptasyon yoluyla yayımlanan hatıra türü eserler arasında; Mısırlı yazar Tevfîk el-Hakîm'in *Yevmiyyâtü nâ'ib fi'l eryâf*'ı, Mısır krallık devrinin veliahdı Prens Muhammed Ali'nin hatıraları sayılabilir. Bu dönemde kaleme alınmış

¹⁸² Mısırlı düşünür, medeniyet tarihçisi ve yazar. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hulusi Kılıç, “Ahmed Emîn”, *DİA*, II, İstanbul-1989, 62-64.

¹⁸³ Mısırlı roman ve kısa hikâye yazarı, gazeteci. Ayrıntılı bilgi için bkz. Erol Ayyıldız, “İbrâhim Abdülkâdir Mâzinî”, *DİA*, XXVIII, İstanbul-2003, 197.

¹⁸⁴ Mısırlı gazeteci, düşünür, şair ve edebiyat eleştirmeni. Ayrıntılı bilgi için bkz. Halit Zevalsiz, “Abbas Mahmûd Akkâd”, *DİA*, II, İstanbul-1989, 267-269.

¹⁸⁵ İbrahim Dakuki, *a.g.m.*, s. 449.

¹⁸⁶ Ünlü hadis alimi ve hafızı. Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Yaşar Kandemir, “İbn Hacer el-Askalânî”, *DİA*, XIX, İstanbul-1999, 514-531.

¹⁸⁷ Mısırlı tarihçi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Eymen Fuâd es-Seyyid, “Makrîzî”, *DİA*, XXVII, İstanbul-2003, 448-451.

¹⁸⁸ Memlûkler dönemi tarihçisi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Çuhadar-İsmail Yiğit, “İbn Tağrîberdî”, *DİA*, XX, İstanbul-1999, 385-388.

¹⁸⁹ İbrahim Dakuki, *a.g.m.*, s. 449.

hatıraların çoğu tarihi ve siyasidir. İngilizler işgalini 1881-1882’de protesto eden Ahmed ‘Urabî Paşa’nın *Müzekkîrâtü ‘Urabî*, ve aynı dönemin hatip ve şairi Abdullah Nedîm’in *Müzekkîrâtü es-siyâsiyye*, Mısır başbakanlarından Sa’d Zağlûl¹⁹⁰ ve İsmâîl Sıdkı Paşa’nın yayımlanan hatıraları bu tür eserlerdendir. Mısır edebiyatında hakkında en çok hatıra yazılan konu şüphesiz İngiliz işgalidir.

Bazı yazarların hayattayken yazmış olduğu hatıralar çeşitli sebeplerle yayınlanamamış ve bunlar sonrasında o kişilerin arkadaşları tarafından tamamlanmıştır. Tâhâ Hüseyin’in hatıralarının Servet Abaza, ve Mısırlı filozof Şiblî eş-Şümeyyîl’in hatıralarının da Es’ad Rezzûk tarafından onların ölümünden sonra yayınlaması gibi. Bazı hatıra yazarları da döneminin siyasi olaylarını anlatırken baştaki kişiyi eleştirdiği, olayları bütün çıplaklığıyla açıkladığı için sultan veya devlet adamlarından çekinerek eserlerine adlarını yazmamışlardır. Mısırlı İbrâhim Paşa hakkında yazılan ve tek nüshası Berlin Kütüphanesi’nde (nr. 9787) bulunan eser bu türde yazılan hatıraya örnektir.¹⁹¹

---

¹⁹⁰ Sa’d Zağlûl’un eserinin adı *Mecmû’atu hutab ve el-had’îsi Sa’d*’dır.

¹⁹¹ İbrahim Dakuki, *a.g.m.*, s. 450.

2. BÖLÜM: YAZAR BİYOGRAFİLERİ

2.1. Halide Edip Adıvar

2.1.1. Hayatı

Halide Edip II. Abdülhamid'in sarayında Ceyb-i Hümâyün katiplerinden¹⁹² olan Selanikli Mehmet Edip Bey ile Eyüplü Nizamizade ailesine mensup Fatma Bedrifem Hanım'ın kızı olarak 1882 yılında dünyaya geldi.¹⁹³ Fatma Bedrifem Hanım'ın Mehmet Edip Bey'le olan evliliği onun ikinci evliliği idi. Zira Mehmet Edip Bey'le evlenmeden önce bir Kürt aşiretinin reisinin oğlu Ali Şamil Paşa ile evliydi ve bir de kızı vardı. Küçük yaşta annesini veremden kaybeden Halide Edip'in anılarında annesi sadece hasta yatağında yatan zavallı bir kadın olarak tasvir edilir. Halide anılarını yazdığı *Mor Salkımlı Ev* adlı kitabında annesini solgun, hasta yüzlü ve zayıf olarak tasvir eder ve ondan korktuğunu belirtir.¹⁹⁴ Annesini kaybettikten sonra oldukça sıkıntılı günler yaşayan Halide öncelikle kendi işini halletmeyi öğrenmek zorunda kaldı. Annesiz karşılaştığı ilk önemli sorunu ise giyinirken ona yardım edecek ve saçını tarayacak kimsenin olmamasıydı. Saçları oldukça kalın olan Halide onları tarayabilmek adına kendince çözümler buldu ve bunun için saçlarının arasından bazı parçaları keserek saçlarını inceltmeye çalıştı. Bu yaşadıkları neticesinde öz güvene sahip bir birey olarak yetiştirilen Halide, çocuklara kişisel bakımlarını kendi başlarına halletmeyi öğretmenin öz güvene sahip bireyler yetiştirmek için önemli olduğunu belirtti. Çocuklar, küçük yaşlardan itibaren, anne babasının koruması olmadan, kendilerine ait ufak tefek işleri yapmayı öğrenmelidirler. Bu, çocukların hayatları boyunca karşılaşılabilecekleri sıkıntıları daha kolay atlatabilmelerini ve kendilerine güven duymalarını sağlar. Çocuğun işlerini kendisinin halletmesi, birey olmaya doğru giden yolda atılan ilk ve önemli adımlardandır.

Mehmet Edip Bey 1852 yılında Selanik'te Abdullah Efendi isimli bir tüccarın oğlu olarak dünyaya geldi. Selanik vilayeti muhasebe kaleminde devlet görevine başlayan Mehmet Edip Bey, Yanya, Bursa ve Antalya'da çalışmıştı. Mehmet Edip Bey'in aslen Yahudi olup sonradan Müslüman olduğuna dair birçok rivayet vardı ve bu rivayetler Halide'nin hayatı boyunca karşısına çıkan engellerden biri olmuştu. İnci Enginün *Doğu ve Batı Meselesi'nde* bu konunun bazı kaynaklarda yer almış bir söylenti olduğunu belirtirken İpek Çalışlar *Biyografisine Sığmayan Kadın Halide*

---

¹⁹² Padişahın özel kesecisi.

¹⁹³ Halide Edip'in doğum tarihinde, İnci Enginün'ün *Halide Edib'in Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi* esas alınmıştır.

¹⁹⁴ Halide Edip Adıvar, *Mor Salkımlı Ev*, Atlas Kitabevi, 7. Baskı, İstanbul-1985, s. 13.

Edib adlı eserinde bu iddianın doğru olduğunu şu sözleriyle dile getirmiştir: “Halide’nin doğumunda otuz üç yaşında olan Mehmed Edib’in ailesi, 1500’lü yıllarda İspanya’daki engizisyonundan kaçıp Bursa’ya yerleşen Sefarad Yahudilerindendi.”¹⁹⁵ Muzaffer Özekin ise *Halide Edib ve Gerçekler* adlı eserinde Halide’in karşısına bir engel olarak sürekli çıkartılan bu etnik meseleyle ilgili olarak çeşitli kaynaklardan alıntılanan belgelerle, Halide Edip’in de Yahudi oluşundan ve bu yüzden çevresi tarafından sevilmeyişinden bahseder. Muzaffer Özekin’e göre *Mor Salkımlı Ev*’de babasının akrabalarından bahsetmemiş olmaması da bu yüzdendir.¹⁹⁶ Ayrıca Özbekler Tekkesi’nin son şeyhi Necmeddin Özbekkazgan, Necmeddin Sadak, Yusuf Akçura, Necip Fazıl Kısakürek¹⁹⁷ bu kanaati doğrulamaktadır.¹⁹⁸ Ancak etnik kökeni ne olursa olsun Mehmet Edip Bey Osmanlı İmparatorluğu çatısı altında kendisini Türk olarak hissetmiş ve öyle yaşamıştı.

Küçük yaşta annesini kaybeden Halide babasına oldukça düşküncü. Mehmet Edip Bey, Bedrifem Hanım öldükten sonra genç bir kızla evlenerek Yıldız’da başka eve taşındı. Halide üvey annesini sevse de yeni eve alışamadı. Özellikle insan terbiyesi hususunda İngiliz terbiyesini benimseyen Mehmet Edip Bey’in kıyafet ve beslenme konularındaki katı kuralları Halide’yi bunaltıyordu ve Halide dışarıda gördüğü çocuklara özeniyordu. Mehmet Edip Bey’in genç ve güzel olan eşinin üzerine saraydan bir başka kadınla evlenmesi ve üvey annesinin yaşadığı üzüntü Halide’yi derinden etkiledi ve yazarın babasına ve birden fazla kadınla evlenen erkeklere ön yargılı yaklaşmasına sebep oldu. Mehmet Edip Bey İngiliz hayranıydı. İngilizlerin ilerlemesinin sebebini, uyguladıkları terbiye usullerine bağlayan Edip Bey, kitaplardan öğrendiği İngilizlerin terbiye usullerini ve beslenme alışkanlıklarını kızına uygulamak isterdi. Kızının hem kıyafetleriyle, hem de beslenmesiyle yakından ilgilenen Edip Bey ona modern kıyafetler alırdı. Kızının başının açık gezmesini isterdi. Halide’nin elbiselerinin boyları hep kısaydı. Böylece Halide yaşlılarından farklı kıyafetleriyle hemen dikkat çekerd. O, sıradan çocuklar gibi renkli, ipekli, kurdeleli elbiseleri, incik boncuk takarak giymek isterdi. Şunu belirtmek gerekir ki Halide başka çocuklardan farklı olarak geçen çocukluk yılları içinde bu eğitim

---

¹⁹⁵ İpek Çalışlar, *Biyografisine Sığmayan Kadın Halide Edib*, Everest Yayınları, II. Basım, İstanbul-2011, s. 10.

¹⁹⁶ Muzaffer Özekin, *Halide Edib ve Gerçekler*, Kripto Yayınları, I. Basım, Ankara-2012, s. 39.

¹⁹⁷ Ahmet Necip Fazıl Kısakürek (1904-1983) şair, yazar ve düşünür. Necip Fazıl, 24 yaşındayken yayımladığı ikinci şiir kitabı *Kaldırımlar* ile tanınmıştır. En önemli eseri *Çile*’dir.

¹⁹⁸ Selahattin Çitçi, “Halide Edip Adivar’ın Feminist Ve Semitik Bir Operası: Kenan Çobanları”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume: 4/3, Spring-2009, s. 661.

tarzından şikayetçi olsa da hayatının ilerleyen yıllarında babasının kendisine uyguladığı İngiliz usulü terbiye tarzını benimsedi. Halide babasının kurallarına göre yetişmek üzere Kyria Eleni'nin yönettiği bir tür çocuk yuvasına gönderildi. Buradaki tek Türk çocuğu olan Halide'ye orayı sevdirmek için Kyria ona Rumca şarkılar söylerdi. Okulda geçirdiği bir rahatsızlık sonucu Halide çok sevdiği mor salkımlı eve götürüldü. Babasının yanında kalan Halide arada da Beşiktaş İhlamur'da bulunan mor salkımlı evde anneanesi, dedesi ve dayısı Kemal'le birlikte kalıyordu. Bu evde dünyaya gelen Halide bu evi çok seviyordu. Anneanesi Eyüp Sultanlı Nakiye Hanım Mevleviliğe bağlılıklarıyla bilinen varlıklı bir ailenin kızı olup, beyaz geniş yüzlü, açık gri gözlü, kıvılcıklı saçlı, daima giydiği kahverengi bol elbisesinin kollarını dirseklerine kadar sıvayan dindar bir kadındı. Mevleviliğe derinden bağlı bu kadın kimseye sinirlenmeyen, cömert, sevincini de hüznünü de içinde yaşayan güçlü bir kadındı. Torunları ona "Haminne" diye hitap ederdi. Halide Nakiye Hanım'ı da severdi ancak dedesi Ali Efendi'nin yeri onun için ayrıydı. Anadolu'da yetişmiş bir kişi olan Ali Efendi, İstanbul'a Kemah'tan gelmiş, sarayda kahvecibaşılığa kadar yükselmiş, varlıklı, kültürlü eşi Nakiye Hanım'ın tersine sadece okuma bilen bir kişiydi. Ali Efendi torunlarına Anadolu şivesiyle eski savaş hikayelerini özellikle de Doğu Anadolu'da Ruslara karşı yapılan savaşları anlatırdı.

Babası Mehmet Edib Bey'in çok eşli bir hayatı vardı. Bu yüzden Halide küçüklüğünden beri tek bir evde büyümediği gibi kendini hiçbir yere de ait hissedemedi. Babasının eşlerinden Nilüfer ve Nigar adında iki kız kardeşi olmasına rağmen o annesinden doğan ve dokuz yaşındayken tanıştığı Mahmure ablasını kendine daha yakın hissetti. Babasının eşlerinden biri olan ve yazarın anılarında Saraylı Teyze diye bahsettiği kadın ona okumayı öğrendikten sonra kütüphanesinden kitaplar verdi ve onun eğitimiyle yakından ilgilendi. Saraylı Hanım Teyze'nin ona hem okuyup hem de anlattığı *Afrika Seyahatnâmesi*¹⁹⁹ adlı eser Halide'de okuma hevesi uyandırdı. Ayrıca Halide'i hem piyano, hem de diğer derslerine Saraylı Hanım Teyze çalıştırırdı. Ayrıca dedesinin kitap okumayı sevmesi de Halide'nin kitaba düşkün olmasını sağladı. Haminnesi çoğunlukla Fransızca'dan çevrilen kitaplar okuyup şiir de yazarken dedesi daha çok dinsel kitaplar okurdu. Altı yaşında mahalle mektebine başlayan ablası Mahmure'nin okula giderken o zaman gelenek

---

¹⁹⁹ Georg Schweinfurth, *Afrika Seyahatnamesi*, çev. Bahriye Kolagası Ahmed, İstanbul-1292/1875.

olan âmin alayındaki²⁰⁰ merasimlerini anılarında şöyle dile getirdi: “Altı yaşındaydım. Bir gün evde büyük bir hazırlık başladı. Her taraf silindi, süpürüldü; masalar, koltuklar yer değiştirdi. Evin erkekleri yeni elbiselerini giydiler. Ablama da bana da gayet süslü, ipekli entariler giydirdiler, başlarımızı örttüler.”²⁰¹ Ancak mahalle mektebine giden Halide burada gördüğü manzara karşısında okuldan soğudu. Zira çocuklar burada şiddet görerek eğitime çalışılıyordu. Yine de okuma sevdasından vazgeçmeyen Halide Haminne’sine kendisine okuma öğretmesi için yalvarsa da babası yedi yaşından önce okuma-yazma öğrenmesini istemedi. Beş yaşına geldiğinde kızının ısrarlarına dayanamayan Edip Bey ona evde ders verdimeye başladı ve okula başlama töreni de evde yapıldı.²⁰²

Babası Halide yedi yaşına gelince onun yaşını iki yaş daha büyüterek onu Üsküdar’daki Robert Koleji’ne kaydetti. Böylece Halide Avrupa kültürüyle tanıştı. Kolejde sınıfın en küçüğü olduğundan öğrenciler ona yukarıdan baktı. Bu yüzden burada büyük bir yalnızlık hissetti. Kolejde eğitim dili İngilizce’ydi. Dil öğrenmeye yatkın olan Halide kısa sürede İngilizce’yi öğrendi. Ancak bir yıl sonra Padişah Abdülhamid’in Türk çocuklarının yabancı okullarda okumasını istememesi üzerine okuldan ayrılmak zorunda kaldı. Kızının eğitimiyle yakından ilgilenen Edip Bey Halide’ye özel öğretmenler tutarak çeşitli dersler aldırdı. Eğitimine evde devam eden Halide Miss Dodd’un verdiği derslerle İngilizcesini de geliştirdi. Doktor Rıza Tevfik²⁰³’ten pozitif bilimlerin yanında Arapça ve Fransızca öğrendi. “Herkes gibi evvela günlük hatıralarımı karaladım. On dört on beş yaşlarındaydım. Bazı mevzuları alıp bunları genişletmeye çalışırdım. Hocam Rıza Tevfik Bey beğenirdi. Meselâ “Harap Mâbetler” deki “Eller”i o vakit yazdım.” sözleriyle Rıza Tevfik’in üzerindeki etkisini ifade etmişti.²⁰⁴

Üsküdar Amerikan Koleji’nden ayrıldıktan bir süre sonra tekrar bu okula dönen Halide aldığı özel derslerin faydasıyla bütün derslerinde oldukça başarılı oldu. Yine bu kolejden birisi olan *İncil*’i de okuyarak İslam dini dışında farklı bir din olan Hristiyanlık ile tanıştı. Hatta bu dönemde evde *İncil*’den ödev olduğu için

---

²⁰⁰ “Âmin alayı” Osmanlı toplum hayatına yerleşmiş geleneklerden biridir. Bu tören, çocukların mahalle mektebine başlaması sırasında yapılan bir dini törendir. Ayrıca bkz. İnci Engümen, “Âmin Alayı”, *Meydan Larousse*, I. Cilt, Meydan Yayınevi, İstanbul-1969, 460.

²⁰¹ Halide Edip Adivar, *Mor Salkımlı Ev*, s. 73-76.

²⁰² Ayrıntılı bilgi için bkz. Halide Edip Adivar, “*Mektebe Nasıl Başladım?*”, *Arkadaş*, Yücel Yayınevi, c. 1, S. 2, 17 İkinci Kanun-1941, 24.

²⁰³ Rıza Tevfik Bölükbaşı (1869-1949) şair, filozof ve siyasetçi. Hece vezninde yazdığı şiirlerle tanınan Rıza Tevfik Bölükbaşı, felsefeye merakı nedeniyle “Feylesof Rıza” olarak anılırdı.

²⁰⁴ Ruşen Eşref Ünaydın, *Diyorlar Ki*, Milli Eğitim Bakanlığı Kültür Yayınları, I. Baskı, İstanbul-1972, s. 160.

eve götürdüğünü ve evdekilerin tepkisiyle karşılaştığını anılarında ifade etmiştir. Bu okul Halide'nin eğitim, aile, hürriyet, demokrasi başta olmak üzere pek çok konuda fikir kazanmasına yardımcı oldu. Bu okulda aldığı eğitim sayesinde Halide geniş bir hoşgörü elde etti. Kültürümüzü başka kültürlerle kıyaslamayı da yine bu okulda öğrenen Halide sürekli yabancılarla bir arada bulunduğu için de millî şuuru da gelişti. 1893 yılında başladığı kolej öğreniminden sonra evde eğitimine devam eden Halide 1899 yılında yeniden koleje döndü. Evde geçirdiği yıllarda Rıza Tevfik'ten Türkçe, Salih Zeki'den ise matematik dersi aldı ve bu ona pozitif bilimlerin yolunu açtı. Herbert Spencer'in hayranı olan Rıza Tevfik, onun düşüncelerine dayanarak Halide'yi gizemcilik (Mistisizm) felsefesi ile tanıştırdı.

Mor salkımlı evde Türk örf ve adetleriyle, Müslüman geleneklerini gören Halide Ramazan günlerinin büyüsunü ve insanların Ramazan dolayısıyla yaptığı hazırlıkları, iftarları, teravih namazlarının çocukluğunda ayrı bir yere sahip olduğunu anılarında belirtmiştir. Halide, dayısı Kemal'in ölümünün ardından dedesinin de ölmesi üzerine anneannesi ile birlikte mor salkımlı evden ayrılarak Selimiye'deki eve taşındı. Kolejdeki öğrenim yıllarında bir yandan İngilizceyi öğrenen Halide bir yandan da verilen konferanslardan Anadolu gerçeğini de öğrendi.

Halide Edip'in kariyerinin şekillenmesinde şüphesiz ki ilk eşi Salih Zeki'nin etkisi büyüktür. Koleji bitirdiği yıl olan 1901 yılında matematik dersi aldığı hocası Salih Zeki'yle evlenen Halide kocasının *Kâmus-ı Riyâziyât (Matematik Büyük Sözlüğü)* adlı kitabının hazırlanmasına yardımcı oldu. Salih Zeki Bey, August Comte hayranıydı ve Halide'i pozitivist düşünce ile tanıştırdı. Ayrıca İngiliz matematikçilerinin yaşam hikayelerini ve Sherlock Holmes'un eserlerinden bazılarını Türkçe'ye tercüme etti. Salih Zeki'nin müdürlüğünü yaptığı Rasathane'nin üst katına taşındıktan sonra çevresinden uzaklaşıp yalnızlaşan Halide kendini okumaya ve tercüme faaliyetlerine verdi. Yaşadıkları ve yalnızlığı sonucunda 1902 yılında menenjit olan Halide uzun süre hasta yattı ancak bu sırada ilk oğlu Ali Ayetullah'ın doğması onu tekrar hayata bağladı. 1905 yılında ikinci oğlu Hikmetullâh Togo²⁰⁵'yu kucağına aldı.

1908 yılında Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte çeşitli gazete ve dergilerde yazıları görülmeye başlandı ve aynı yıl ilk romanı olan Heyulâ'yı yayımladı. 31 Mart

---

²⁰⁵ Bir düş üzerine ilk oğluna Ayetullah adını koyan Halide Edip, ikinci oğluna da büyük Japon generali Togo'nun adını kullanarak Hasan adını vermiştir. "Birincinin adını garip bir rüyanın tesiri ile koymuştum. İkinci doğduğunda Japon-Rus Muharebesi'nde Amiral Togo'nun zaferi memleketimizde büyük muhayyileleri o kadar harekete geçirmişti ki mahallemizde doğan diğer erkek çocuklar gibi o da Togo diye çağırıldı durdu." diyerek oğluna neden bu ismi verdiğini açıklamaktadır. Geniş bilgi için bkz. Halide Edip Adivar, *Mor Salkımlı Ev*, 2008, s. 145.

Vakası'nda gazetelerde kadın haklarını savunan makalelerinden dolayı tehdit edilenler arasında olduğundan Mısır'a oradan da İngiltere'ye geçti. İki çocuğuyla birlikte yolculuk esnasında ve Mısır'da geçirdiği ilk günlerde büyük zorluklar çekti, parası bitti, büyük oğlu salgın hastalığa yakalandı. O dönem kadın-erkek eşitliğini savunan Bertrand Russell ile tanıştı ve İngiltere'de süregelen kadınlara oy hakkı tartışmalarına tanık oldu. 1909 yılında yurda döndü ve eğitim sorunlarıyla ilgilenmeye başladı, küçük yazılar ve roman yazmaya devam etti. 1910 yılında kocası Salih Zeki aynı okulda çalıştığı bir öğretmenle ikinci evlilik yapmakta kararlı olduğunu Halide'ye söyledi. Kadın haklarını sıkı bir şekilde savunan ve birden fazla evliliğe karşı olan Halide, kocasının bu isteğini kabul etmeyerek babasının yanına gitti. Ancak tekrar İstanbul'a döndüğünde kocası Salih Zeki'yi evlenmiş buldu. Bunun üzerine çocuklarını da yanına alarak Fatih'teki anneannesinin konağına gitti ve eşinden boşandı. Bu boşanma hadisesi Halide'yi derinden etkiledi ve uzun süre yataktan çıkamadı.

Çocuklarını Gedikpaşa'daki Amerikan Okulu'na yazdıran Halide Türk okullarında okuyan, Amerikan Koleji'nde öğretmenlik yapan Nakiye Elgün'ün Darülmuallimat'a (Kız Öğretmen Okulu) müdür olarak atanması ile eğitim dünyasına dahil oldu. Maarif Nezareti müsteşarlarından Sait Bey tarafından yazıları dikkat çeken Halide'den okul ve öğretim konusunda rapor yazması istendi. Halide'ye dönemin Maarif Nazırı-Milli Eğitim Bakanı- Esat Bey'de öğretmenlik teklif etti. Nakiye Hanım ile Darülmuallimat'ı gezen Halide hazırladığı raporu Milli Eğitim Bakanlığı'na sundu. Bu raporda Halide kız öğretmen okullarının eğitim durumunun yetersiz olduğunu ve bir an önce düzeltilmesi gerektiğini belirtti. Beş yıl süre ile Kız Öğretmen Okulu ve İstanbul Kız Lisesi'nde öğretmenlik ve vakıf kız mekteplerinde müfettişlik yapan Halide bir süre Darülmuallimat'ta tedaris usulü hocası olarak çalıştı. Halide hem öğretmen, hem müfettiş, hem de ihtiyaç duyulan yerlerde okul açan kişi olarak yurt içi ve yurt dışında eğitimle ilgili konferanslar verdi.

1911 yılında kısa bir süreliğine İngiltere'ye giden Halide ve ülkeye dönüşünde savaşların açtığı yaraları, Balkanlar'dan göç edenlerin kötü durumlarını, tifo salgınına ve Batı'nın Müslümanlara karşı sert tavrıyla yüzleşen Halide Ziya Gökalp gibi milliyetçi aydınlarla çalışmalar yaptı. 1909 yılında Halide kendi başkanlığında Teâlî-i Nisvan Cemiyeti²⁰⁶'ni kurarak evsiz barksız göçmenlere ve askerlere yardım etti. Kurucusu olduğu bu dernekte Halide de bizzat hastabakıcılık

---

²⁰⁶ Kadınları Yüceltme Derneği.

yaptı. Bu süreçte bir yandan da vakıf okullarının teftişi görevini devam ettiren Halide böylelikle hem bu okulların durumunu, hem de İstanbul'un az bilinen mahallelerini tanıma imkanı buldu. Kasımpaşa ve Sineklibakkal en fazla dolaştığı yerlerdi. Aynı yıl Haminnesi'ni kaybeden Halide'yi bu olay derinden etkiledi.²⁰⁷

1916 yılında Cemal Paşa'nın çağrısı üzerine okullar tatil olunca Nakiye Hanım ve Hamdullah Suphi²⁰⁸ ile Lübnan'a giden Halide Arap diyarını da yakından tanıma fırsatı buldu. Halide Suriye ve Arap diyarına bir öğretmen ve eğitimci olarak gitti. Burada okullar açmadan önce, Cemal Paşa ile beraber, açılacak okulun planlarını görüştüler. Halide plan yapmadan önce Araplarla temasa geçmesi gerektiğini, kendi ihtiyaçlarını en iyi Arapların bileceğini belirtti. Bunun için de en Batılılaşmış yer olan Lübnan'dan başlamayı uygun gördü. Halide Arap diyarında okul açmanın çok önemli olduğunu vurguladı. Türk devletinin çeşitli zıt unsurlarını birleştirmek için Türk kültürünün ve dilinin öğretilmesi gerekliliğini savunan Halide bunun için de devletin bölgede yeni okullar açması gerektiğini dile getirdi. Açılacak okulların önce kendi toplumunun ihtiyaçlarını yansıtması ve bu ihtiyaçlara cevap verir nitelikte olması gerektiğini düşündü. Okul açma hazırlıklarını da bu düşünceler çerçevesinde hayata geçirdi. Oldukça zor bir yolculuktan sonra Lübnan'a ulaşan Halide orada birçok okulun ve yetimhanenin açılmasına öncülük etti. Oradaki çocuklara sanatı sevdirmek ve yaymak için de mücadele eden Halide kısa sürede çok ilerleme kaydetti. Açılacak ilkokullarda öğretmen eksikliği olacağını fark ettiğinden de bu eksikliği karşılamak amacıyla Beyrut'ta açılan okulun programı, aynı zamanda öğretmen yetiştirecek şekilde düzenledi. Aynı zamanda Anadolu'dan öğretmenler de getirterek iki halkın kaynaşmasını sağladı. Lübnan ve Suriye'de çok yoğun bir şekilde çalışan Halide çok yorulmasına rağmen yaptığı işten memnundu.

1917 yılında Suriye'de bulunduğu esnada Doktor Adnan Adıvar ile evlendi. Bursa'da kıyılan nikahta Halide'nin vekili babasıydı. Nikahtan bir süre sonra Dr. Adnan Adıvar Suriye'ye geldi. Sonra tatil için birlikte Türkiye'ye döndüler. Tatilin bitmesiyle tekrar Suriye'ye dönen Halide burada bir yıl daha kaldı ve savaşın o bölgeye gelme ihtimaline karşı hükümet tarafından okullar kapanınca yurda temelli dönüş yaptı. Ancak öncesinde Arap diyarında kurduğu sistemi güvendiği kişilere emanet etti.

İstanbul'a döndükten sonra, Hayri Efendi'nin geliştirdiği ve düzenlediği vakıf okullarında öğretmenlik görevine başladı. Nakiye Elgün genel müdür, Halide Edip

---

²⁰⁷ Nazan Bekiroğlu, *Halide Edip Adıvar*, Şule Yayınları, İstanbul-1999, s. 26.

²⁰⁸ Hamdullah Suphi Tanrıöver (1885-1966) edebiyatçı, yazar, öğretmen, milletvekili, devlet adamı.

de genel müfettiş ve danışman olarak çalıştı. Böylece yetenekli ve bilgili bir öğretmen kadrosu kuruldu. Bu öğretmen kadrosunun çoğu Meşrutiyet Dönem’inde açılmış okullarda okuyan kız öğrencilerden oluşuyordu.

Halide Miss Isabel Fry’la Talat Paşa’nın kendisini İstanbul’da kadın okullarının kuruluşu için davet ettiği sırada tanıştı ve yakın arkadaş oldu. İngiltere’ye gittiğinde de Halide Isabel Fry aracılığıyla yabancı aydınlarla tanıştı. Hatıralarında, bu aydınlarla tanışmasının, kendisini Türk milliyetçiliği davasını savunan bir kadın olarak yetiştirmesine katkıda bulunduğunu ifade eden²⁰⁹ yazar daha sonrasında yakından tanıdığı Miss Isabel Fry’nın eğitim konusundaki görüşlerinden faydalanılması için ülkemize getirilmesini sağladıysa da dönemin Eğitim Bakanı Şükrü Bey ile temelde ortaya çıkan bazı anlaşmazlıklar nedeniyle Miss Isabel Fry bir ay sonra memleketine döndü.

15 Mayıs 1919 tarihinde İngiliz gemilerinin koruması altında Yunanlıların İzmir’e çıkmaları bütün yurttaki tepkilere yol açtı. Bundan önce Batı hayranlığı olan Halide bu olaydan sonra Batı’nın gerçek niyetini anladı ve Milli Mücadele’de aktif olarak rol aldı. Bu olay üzerine Türk Ocağı da İzmir’in işgalini protesto etmek için toplantılar düzendi. Fatih ve Sultanahmet mitinglerinde Halide’de ilk defa konuşmacı olarak rol aldı ve geniş kitleleri coşturan konuşmalar yaptı.²¹⁰ Mustafa Kemal müfettiş olarak Anadolu’ya geçtikten sonra yayımladığı ünlü Amasya Genelgesi’nden sonra İstanbul’daki birçok kişiye mektuplar yazıp ülkemizin kurtuluşu için önerilerini aldı. Halide de bu mektup yazdıkları arasındaydı.

İstanbul’un işgal edileceğini ve kendi isminin arananlar listesinde olduğunu 10 Mart 1920 günü İzmir Müdafaa Cemiyeti’ne gittiğinde öğrenen Halide 16 Mart 1920 günü İstanbul’un yabancı güçler tarafından işgal edilmesinden sonra Dr. Adnan Bey ile birlikte Üsküdar’daki Özbekler Tekkesi’ne sığındı. Orada kendisi gibi vatanın işgalini protesto ettikleri için arananlarla birlikte 19 Mart 1920 günü Anadolu’ya geçmek için yola çıktı. At sırtında yakalanmamak için gece yolculuk yapan kabile Kocaeli Yarımadası’nı geçerek bir gece Kandıra’nın Ekmek Yemezler köyünde kalıp oradan da Adapazarı’na daha sonra da trenle 2 Nisan günü Ankara’ya vardı.

Ankara’da Mustafa Kemal Paşa tarafından karşılanan Halide Yunus Nadi’nin önerisi üzerine istasyonda toplanan kalabalığa bir konuşma yaptı. Halide kendi evine

---

²⁰⁹ Ayşe Durakbaşı, *Halide Edib Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, İletişim Yayınları, I. Baskı, İstanbul-2000, s. 191, 192-193.

²¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Güven Uluköse, *Halide Edip Adivar*, Koçtaş Yayınları, İstanbul-2006, s. 40.

taşınana kadar Ankara'daki bir yakınının evinde kaldı. Beş gün sonra, göreve başlayacağı Ziraat Mektebi'nde Mustafa Kemal'i ziyaret etti. Bu ilk görüşmede Anadolu Ajansı'nın kurulması ve ayrıca üç görüşü yansıtan The Times, Manchester Guardian ve Daily Cronicle adlı İngiliz gazetelerine abone olunması, bu gazetelerin günü gününe izlenmesi, Yunus Nadi'nin çıkaracağı Hâkimiyet-i Milliye gazetesine yardım edilmesi, camilere ve postanelere ulusal kurtuluş amacını anlatacak duyuruların asılması kararlaştırıldı. Halide'nin görevi ise gazetelerden çeviriler yapmak, telgraf yazılarından derlediği bilgileri Anadolu Ajansı ile Hâkimiyet-i Milliye gazetelerine göndermek ve Mustafa Kemal'in başka yazı işlerini yürütmek idi.

11 Ocak 1921 tarihinde İnönü'de kazanılan başarı üzerine, Hilal-i Ahmer yani Kızılay tarafından cepheye gönderilen Halide Kızılay Hastanesi'ni gezdi. Mayıs başlarında ise Eskişehir Kızılay Hastanesi'ne hastabakıcı olarak girerek 2 Haziran 1921 tarihinde görevine başladı.

16 Ağustos 1921'de gönüllü olarak orduya katılmak için Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf gönderdi. İsteği kabul olununca da cephedeki görevinin başına giderek Sakarya Savaşı'nda "Onbaşı"lığa yükseltildi ve Yunanlıların o bölgede yaptığı kötülükleri incelemek üzere kurulan Tetkik-i Mezalim (Kötülükleri İnceleme) işleri ile görevlendirildi. Bu heyet düşmanın Batı Anadolu'da yaptığı zulmü tespit için kurulan bir heyettir. Heyet içinde Halide'den başka Yakup Kadri, Yusuf Akçura, bir teğmen ve bir fotoğrafçı yer aldı. Heyet Batı Anadolu'nun Yunanlılar tarafından zulme uğramış yerlerinde dolaşarak bir rapor hazırladı. Halide zaman zaman raporlarını Ankara'ya İsmet Paşa'ya²¹¹ götürüp sonra tekrar görevine dönmekteydi.

Savaşlar süresince cephede bulunan Halide 30 Ağustos 1922 zaferinden sonra ordu ile birlikte İzmir'e girenler arasındaydı. Bu yürüyüş sırasında çavuşluğa, İzmir'in kurtuluşundan sonra da başçavuşluğa yükseltildi. Tetkik-i Mezalim Komisyonu'nda çalışırken birçok yerli ve yabancı kişiyle de tanışan Halide'yi çalışmalar esnasında gördükleri, yaşadıkları ve konuştuğu kişilerin anlattıkları çok etkiledi. Bir yazar olarak bu yaşadıklarının onun üzerindeki derin tesirini kitaplarında bütün çıplaklığıyla görmekteyiz.

Savaş sonrası bir süre Ankara'da ikamet eden Halide eşi Dr. Adnan'ın Hariciye Vekaleti İstanbul Temsilciliği'ne -Dışişleri Bakanlığı- atanması üzerine 16 Aralık 1922 tarihinde İstanbul'a döndü. 1923 yılında yazı işlerine ağırlık verdi ve

---

²¹¹ Mustafa İsmet İnönü (1884-1973) Kurtuluş Savaşı'nda önemli vazifeler yüklenen orgeneral, Türkiye Cumhuriyet'inin ilk başbakanı, ikinci cumhurbaşkanı, İstiklal Madalyası sahibi asker.

1924 yılında yeni bir parti kurulması çalışmalarına katılmadı. Ancak bu arada Cumhuriyet Halk Fırkası ve Mustafa Kemal Atatürk ile siyasi fikir ayrılıkları yaşayan Halide'nin eşi Adnan Adıvar'ın Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşunda yer alması sonucu iktidar çevresinden uzaklaştılar. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılıp Takrir-i Sükûn kanununun kabul edilmesiyle tek parti dönemi başlayınca da kocası Adnan Adıvar ile birlikte Türkiye'den ayrılmak zorunda kaldı. 1924 yılı sonlarında rahatsızlanan Halide tedavi için Viyana'ya gitti. Bu sırada oğullarını Amerika Birleşik Devlet'lerine gönderdi ve kendisi de eşi Adnan Adıvar ile Avrupa'da yaşamaya başladı ve 1939 yılına kadar yurt dışında kaldı. Mütareke dönemindeki Amerikan Mandası taraftarlığı 1924'te onun hakkında bir karalama kampanyasına dönüştü. 1928 yılında Asia dergisinde Halide'nin hatıratının ikinci bölümü yayınlanınca Türkiye'de Halide aleyhinde yazılar çıktı. Bu yazılarda bir Yahudi'nin kızı olmak ve ihtirasları sebebiyle Gazi Mustafa Kemal'e kin ve garz beslemekle suçlandı. Yurt dışında bulunduğu süre zarfında yazmayı bırakmadığı gibi çeşitli ülkelerde ki konferanslara konuşmacı olarak davet edildi. İki kez ABD'ye ve bir kez de Hindistan'a gitti ve ilk gidişinde Williamstown Political Institute'ün düzenlediği yuvarlak masa konferansının açılış konuşmasını kendisi yaptı. İkinci gidişinde de Colombia University'nin Barnard College'inde konferans verdi.

1936 yılında Hindistan²¹²'a giden Halide orada kurulan Müslüman Üniversite'sinin temellerini atacak kampanyaya destek verdi. Yurt dışında on dört yılı aşkın bir süre yaşayan Halide bu sürenin on yılını Paris'te, dört yılını da Londra'da sanat ve edebiyatla ilgilenerek geçirdi. 1918–1919 yılları arasında kısa bir dönem İstanbul Üniversitesi'nde Batı edebiyatı dersleri veren Halide ülkeye kesin dönüş yaptıktan sonra 1940 yılından itibaren on yıl süreyle İstanbul Üniversitesi'nde profesör olarak dersler verdi. Amerika ve Hindistan seyahatlerinden dönüşte de Edebiyat Fakültesi'nde İngiliz Filolojisi'ne Ordinaryüs Profesör olarak atandı. İngiliz Filolojisi'nin gelişmesi için burada bir seminer kitaplığı kurdu, İngiltere'den hocalar getirtti, asistan sayısını birden dörde çıkarttı. Ayrıldığı kürsüyle ve fakülteyle ilgisini hiç bir zaman kesmedi, hem eski, hem de yeni öğrencilerin durumu ile hep yakından ilgilendi, imtihanlara misafir öğretim üyesi olarak gelerek kurduğu bölümle ölünceye dek ilgilendi.

---

²¹² Halide Edib'in Hindistan'daki konferansları için bkz.: Osman Bülent Yorulmaz, "Halide Edib Adıvar'ın Hindistan Hayatı", *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul-1988.

Halide'nin 1928'de *The Clown and His Daughter* (Meddah ve Kızı) ismiyle İngilizce olarak yazılan *Sinekli Bakkal* 1942'de Cumhuriyet Halk Partisi Roman Mükâfatı'nı kazandı. Türk edebiyatının en çok okunan romanlarından biri olan *Sinekli Bakkal*'ın konusu II. Abdülhamid dönemi İstanbul'unun çeşitli kesimleri, modernleşme ve geleneksellik arasında kalmış insanların hikayeleridir.²¹³

1950 seçimlerinde Demokrat Parti tarafından İzmir'den bağımsız aday gösterilip milletvekili seçilerek TBMM'ye girdi. En büyük emeli demokratik bir düzenin Türkiye'de kurulup işlemesi olan Halide eğitimin çağdaşlaşması amacıyla tasarladığı projelerin gerçekleşmesi için birçok komisyonda aktif olarak görev aldı. 1954 yılında milletvekilliği görevinden ayrılıp üniversitedeki görevine döndü. 1 Temmuz 1955 tarihinde kocası Dr. Adnan Adıvar'ı kaybeden Halide, bundan sonraki hayatını yazarak geçirdi. Uzun süre hastalıklarla mücadele eden Halide İstanbul Üniversitesi'nin karşısında bulunan mütevazî evinde 1964 yılında hayata gözlerini yumdu ve 10 Ocak 1964 günü İstanbul'daki Merkezefendi Mezarlığı'nda toprağa verildi. Ölümünün birinci yılında, Edebiyat Fakültesi'nde bir amfiye, "Halide Edip Adıvar Amfisi" adı verilmiştir. Ayrıca, İngiliz Dili ve Edebiyatı bölümünde bir oda, "Halide Edip Müzesi" olarak düzenlenmiştir.

Halide Edip Adıvar yaşamı boyunca Meşrutiyet'in ilanına, Osmanlı Devleti'nin yıkılışına, cumhuriyetin ilanına ve inkılaplara tanık olmuştur. Devrim öncesi ve devrim sonrası Türk bağımsızlık mücadelesini ve modernleşme hareketini onun yaşamı ve eserlerindeki karakterlerde görmektediriz.²¹⁴

2.1.2. Edebi Kişiliği ve Sanatı

Halide Edip Adıvar'ın eserleri sadece edebiyat tarihimiz için yakın dönem siyasi ve sosyal tarihimiz için de çok kıymetli kaynaklardır. Altı yüzyıl dört kıtaya hakim olmuş bir imparatorluğun yıkımına ve adeta küllerinden yeniden doğan bir milletin istiklal mücadelesine bizzat tanıklık eden yazarın eserlerinde yaşadıklarının izlerini, Doğu-Batı çatışmasını görmek mümkündür. Yazmayı çok seven Halide yaşadıkları, gördükleri sonucunda kendi sentezini oluşturmuş çok yönlü bir yazar olarak döneminin önemli edebiyatçıları arasında hak ettiği yeri bulmuştur.

Halide'nin edebi kimliği kazanmasında yaşadığı çevre oldukça etkili olmuştur. Babasının devletin önemli kademesinde çalışması onun kültürlü insanlarla tanışmasını sağlarken, anneannesinde kaldığı sürelerde de halktan insanları

²¹³ İnci Enginün, "Halide Edip Adıvar", *DİA*, I, İstanbul-1988, 376.

²¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. İnci Enginün, *Halide Edip Adıvar'ın Eserlerinde Doğu Batı Meselesi*, III. Baskı, Dergah Yayınları, İstanbul-2007, s. 29-78

yakından tanıma fırsatı buldu. Bu yüzden de eserlerindeki karakterler o dönemde yaşayan her kesimden insanı temsil etmektedir. Daha küçük bir çocukken babasının arkadaşları ile evde yaptığı edebî sohbetlere katılan Halide bu yıllarda özellikle Sırrı Bey'in tatlı ve kültürlü kişiliğinden etkilendi. "Sırrı Bey çok tatlı ve kültürlü bir insandı. Shakespeare'i tercüme eder, parçalar okur, manasını anlamam o yaşta mümkün olmamakla beraber, dinlemekten haz duyardım. *Venedik Taciri*, *Sehv-i Mudhik* onun ilk neşredilmiş tercümeleri idi."²¹⁵ cümleleriyle onun üzerinde bıraktığı izlenimi görmek mümkündür.

Altı yaşında eğitim hayatına başlayan Halide mahalle mektebine gitmek yerine evde eğitim gördü. İlk eğitimini evde alan Halide'nin ilk okuduğu kitap harekeli ve okunması kolay olduğu için ablasının kendisine verdiği *Serencam-ı Mevt* adlı dini bir kitaptı. Ancak bu okuduğu kitap yaşına uygun olmadığı için uzun süre okuduklarının etkisinde kaldı.

Dedesı Ali Bey'den dinlediği hikayelerin yanında çevresindekilerden ve özellikle Kafkaslı Fıkriyar'dan dinlediği hikayeler ve türküler, lalalarından Süleyman Ağa ve Ahmet Ağa'nın anlattığı hikayeler, onda halk edebiyatı sevgisinin doğması sağladı. Eğinli Ahmet Ağa'nın eşliğinde Battal Gazi ve Ebu Müslim-i Horasanî hikayeleri okuması, Halide'ye Halk edebiyatının yolunu açtı. Ahmet Ağa'nın anlattığı hikayelerden en çok Battal Gazi hikayelerini, hikaye kahramanlarından da en çok Hz. Ali'yi severdi. Çocukluk yıllarında aldığı dini eğitim, öğrendiği bilgiler, dinlediği hikayeler ve Ahmet Ağa'dan öğrendiklerini kendi benliğinde içselleştiren Halide'nin edebî kişiliği bu yıllarda şekillenmeye başladı.

Babasının İngiliz terbiye usullerine göre çocuk yetiştirmek istemesi sonucu yaşı büyütülerek Amerikan Koleji'nde okumaya başlayan Halide için bu okul hayatının dönüm noktalarından biri oldu. "*Bir Dost Çehresi Etrafında*" adlı makalesinde okuduğu bu okulu yücelten yazar kişiliğinin gelişmesinde bu okulun etkisinin büyük olduğunu ifade etmektedir. Halide burada İngilizceyi kısa sürede öğrendi. Okulda İncil'in ders kitabı olarak okutulması yazarın Hristiyanlıkla beraber Budizm gibi dinleri tanımasına neden oldu. Bu öğrendikleri onun farklı dinler konusunda ön yargılarını ortadan kaldırmasına vesile oldu. Halide aynı zamanda anneannesinin evinde Ebüllisan Şükrü Efendi'den Arapça öğrenerek Kuran'ı anlamaya başladı ve bu durum onun kendi dinini de tam manasıyla öğrenmesine yardımcı oldu. Özellikle Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'ini okuması, onun din

---

²¹⁵ Halide Edip Adıvar, *Mor Salkımlı Ev*, s. 74.

konusunda kafasındaki zıtlıkları aşmasında ve huzur bulmasında önemli bir yere sahipti.

Yazarın ilk yazma denemesi bir İngiliz kadın hocasının teşvikiyle oldu. İngilizcesi oldukça iyi olan Halide John Abbot'tan "*Madar*"ı (*The Mother*) Türkçe'ye çevirdi. 1897 yılında "Mader" adıyla basılan eser, Halide'nin öğrencilik yıllarının ilk eseri olduğu için önemlidir. Bu eser, 1897 yılında Osmanlı-Yunan Savaşı'nda hayatını kaybedenler için açılan sergide II. Abdülhamit tarafından bir Şevkat Nişanesi ile ödüllendirilse de yazar buna sevinemedi. Çünkü yazara göre bu ödülün asıl sahibi Mahmut Esat Efendi'di idi.

Şüphesiz ki yazarın edebi kişiliğinin oluşmasında en büyük etki Sultani'deki son hocası Doktor Rıza Tevfik'tir. Rıza Tevfik'in Türkçe, edebiyat, Arapça, Farsça ve Fransızca gibi bilgilerinden istifade eden Halide, sanat, felsefe, güzellik ve fikir alanında kendini geliştirdi. Özellikle Fars edebiyatının etkisinde kalan ve bu edebiyatın etkisinde gelişen Türk edebiyatının kendi kimliklerini kaybettiği fikrine varan yazar, zamanla Halk edebiyatının ateşli bir savunucusu oldu.

Matematik öğretmeni Salih Zeki ise ona yeni bir dünyanın kapısını açtı. Auguste Comte'nin hayranı olan Salih Zeki Halide'yi pozitif ilimlerle tanıştırdı. Koleji bitirdikten sonra hocası Salih Zeki ile evlenen Halide'yi eşi yazma konusunda teşvik etti. Halide, kocasının hazırlamakta olduğu yazılara yardım etti. Büyük İngiliz matematikçilerin hayatlarını tercüme etti, kocası ve babası için ise Sherlock Holmes'un eserlerini tercüme eden Halide Fransız edebiyatına ilgi duymaya başladı. Özellikle Emile Zola'dan çok etkilenen Halide Zola'dan daha büyük bir insan görmediğini ifade ederek ona hayranlığını dile getirmiştir.²¹⁶

Halide'nin ilk yazıları Tanin gazetesinde Halide imzası ile yayınlandı. İlk yazısı 1 Ağustos 1908 yılında yayınlanan yazının başlığı Tevfik Fikret'in "*Sis*" şiirinden alınan "Kaç nâsiye vardır çakaçak pâk u dırâhşane" mısrasıdır. Tevfik Fikret'in şiirlerini, sosyal konulara yer vermesi ve yönetimi eleştirmesi açısından bir yenilik olarak gören Halide'nin Servet-i Fünun edebiyatçılarından en çok sevdiği yazar da Tevfik Fikret'ti. Bu yıllarda Halide'nin sadece Tanin gazetesinde değil Aşîyan, Resimli Kitap, Demet, Musavver, Muhit gibi kadın haklarını savunan dergilerde de yazıları yayınlandı. Yazara göre kadının eğitime çocuğun yetiştiricisi olması hasebiyle özen gösterilmelidir. İyi eğitilmiş bir anne, iyi yetişmiş bir toplumun temelini teşkil etmektedir. Bu nedenle, yazarın eserlerinde kadının eğitimi

---

²¹⁶ Ruşen Eşref Ünaydın, *a.g.e.*, s. 162

konusu geniş yer tutmaktadır. “Bir Türk Kadının İstikbali” adlı mektubu Londra’da çıkan Nation dergisine yayınlanan Halide böylelikle uluslararası bir üne kavuştu. Öyle ki bu mektup İngilizler tarafından ilgi gördü ve ömür boyu dost olacağı Isabel Fry ile tanışmasına vesile oldu.

Halide’nin ilk romanlarında -dönemin etkisiyle- erkek kahramana kadını eğitmek görevini verdi. Erkek, kadını eğiterek onu kendi seviyesine çıkartmayı amaçlamaktaydı. Ancak Halide o dönemdeki yazarların “Kadın eğitim olsa da asıl yeri evidir” görüşüne karşı çıkarak kadının aldığı eğitimi her alanda kullanabilmesi gerektiğini savundu. Kadının yetiştirilmesi ve sosyal hayatta aktif rol alması Halide’nin romanlarında en fazla üzerinde durduğu konulardandır. Yazar, ilk dönem romanlarında ve özellikle *Seviye Talib*, *Handan* ve *Yeni Turan* adlı romanlarında eşini eğiten erkeklerden bahsetmektedir. *Yeni Turan*, *Ateşten Gömlek* ve *Vurun Kahpeye* adlı romanlarında yazar kadının toplumda var olmak ve kendini kanıtlamak için verdiği mücadeleyi anlatmaktadır.²¹⁷ Yazarın romanlarında başkahraman olan kadınların genellikle güçlü, idealist, eğitilmiş ve modern olduğu görülmektedir. Aşk ve evliliğin kutsallığına inanan bu kadınlar, yuvalarına sadık, vatanları için her türlü fedakarlığı gösteren cefakar kadınlardır.

Romanlarında isim ile içeriğin bir bütünlük göstermesine dikkat eden yazar, romanlarına genellikle ya romanın içindeki bir kadın veya erkek kahramanın adını ya da bu kadın veya erkek kahramanın yaşadığı sokağın adını vermiştir. Sokak ve kadın ismini taşımayan romanlar ise genellikle bir kadınla bir erkeğin trajik aşk hikayesini veya dönemin sosyal sorunlarını içeren eserleri olmuştur. Yazarın eserlerindeki ana tema aşk/sevgi, kıskançlık, kadın ve kadının toplum içinde rolü, evlilik, bireysel ve toplumsal yabancılaşma, değer yozlaşması, milli birlik, bağımsızlık, Doğu-Batı çatışması ve Doğu-Batı sentezidir.

Halide’nin edebi zevkinin oluşmasında sadece yerli değil, yabancı kaynakların da etkisi büyük oldu. Namık Kemal ile Abdülhak Hamid’in şiirlerini çok beğenerek bu sanatçıları zihniyet ve ideal bakımından yüksek bulan Halide Tevfik Fikret’i dil ve ifade bakımından başarılı buldu. Halit Ziya’yı düz yazıda kendi başına bir ilerleme göstermediği için eleştirerek, düz yazıda Yakup Kadri ve Refik Halit Karay ı (1888-1965) daha sıcak ve samimi bulduğunu dile getirdi. Batı edebiyatından da Bayron’u ve Emile Zola’yı çok beğenen yazar, birçok romanında kullandığı

---

²¹⁷ Nükhet Sirman , “Müsavattan Esitlige”, *Üç Kusak Cumhuriyet*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul-1998, s. 59.

realist anlatımda Zola'yı örnek alarak romanlarında bireyin içsel dünyasını ve toplumda yaşadığı çatışmalarını realist bir şekilde ifade etti.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ilk romanlarını yazmaya başlayan yazar ilk eserlerinde dönemin sorunlarını objektif olarak anlattı. Halide'nin yazdığı ilk romanlarda olay örgüsü zayıf, dil ve üslupta dağınıktır. Bunun nedeni yazarın yazdıklarını bir kez daha okumaması ve sadece yazmak için yazmasıdır. Dönemin sosyal, siyasal, ekonomik hayatını gözler önüne seren bu romanlarında anlatım sade, olaylar ise basittir. Yazar eserlerini Milli Edebiyat anlayışının dil politikasına uygun bir şekilde kaleme almış ve eserlerinde sade bir dil kullanmıştır. Ancak Romancılığa başladığı yıllarda Ahmet Mithat, Namık Kemal, Recaizade Mahmut Ekrem, Samipaşazade Sezai, Halit Ziya Uşaklıgil, Mehmet Rauf, Hüseyin Rahmi Gürpınar, Ahmet Rasim roman ve öyküleri ile ünlü isimlerdi. Bu yüzden de yazarın ilk dönem eserlerinde özellikle hikaye ve mensur eserlerinde Servet-i Fünun edebiyatının dil ve üslubunun etkisinde olduğu görülmüştür.

Yaşadığı dönemin hassasiyeti dikkate alındığında romanlarındaki olay örgüsünün toplumun içinde bulunduğu durumu her yönüyle yansıtması şaşırtıcı değildir. Yazar I. Dünya Savaşı ve sonrasında başlayan olaylar örgüsünü yaşadıkları, dinledikleri ve şahit olduklarıyla 1912-1923 yılları arasında yazdığı eserlere aktarmıştır. Bu dönemde bireysel konulardan toplumsal konulara yönelen yazarın romanlarında Milli Mücadele dönemi önemli bir konudur. Özellikle 1912 yılından sonra yazarın hayatında önemli değişim ve gelişmeler oldu. 1910-1912 yılları arasında Halide Türk Ocağı çevresinde Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Hamdullah Suphi'nin de dahil olduğu entelektüel bir Türkçü çevre içinde yer aldı. 1911 yılında Türk Yurdu dergisinde yazılar yazdı. Yazar dil, din, fikir, eğitim, kadın halkları, halk kültürü, Turancılık gibi konularda Ziya Gökalp'ten etkilendi. Bu dönemde “*Yeni Turan*”, “*Handan*” ve “*Son Eseri*”ni yayınladı. Halide'nin Milli Mücadele döneminde yazdığı eserlerde milli duygular ağırlıktadır. Savaşa bizzat katılan Halide Anadolu insanının bağımsızlık mücadelesini özellikle kadın kahramanlar üzerinden anlatmaktadır. Millî Mücadele'yi konu alan romanları “*Ateşten Gömlek*” , “*Vurun Kahpeye*”, “*Zeyno'nun Oğlu*” dur. Romanlarında Kurtuluş Savaşı yıllarında Anadolu insanının ihmal edilmişliğini, Doğu-Batı çatışmasını, din olgusunun insanlar üzerindeki etkisini, bireyin kendine, toplumsal değerlere yabancılaşmasını ve eğitim sisteminin aksaklıklarını eleştiren yazar Türk milletinin geleneklerini koruyarak çağdaşlaşması gerektiğini savunmaktadır. Bu

romanları kaleme alırken Türk milletinin kendi öz benliğini kaybeden vatanını yabancı işgalinden kurtarması gerektiğini vurgulayan yazar yazdıklarıyla ulusal bilincin gelişmesini hedeflemektedir. Cumhuriyet öncesi yaşanan savaş yıllarını cephe içinden gerçekçi bir şekilde okuyucuya aktaran yazar romanlarında Anadolu ve İstanbul'un savaş yıllarındaki toplumsal durumunu gözler önüne sermektedir.

Bireysel ve toplumsal sorunları ele alırken feminist bir yaklaşım sergileyen yazar asıl ününü “*Sinekli Bakkal*” eseriyle kazanmıştır. Romanlarını artık toplumsal gerçekçi üslup tarzıyla yazan Halide konu olarak töre ve toplumsal sorunlara yönelmiştir. Bu dönemde yazarın “*Sonsuz Panayır*”, “*Döner Ayna*”, “*Hayat Parçaları*” ve “*Akile Hanım Sokağı*” adlı romanları yayınlanmıştır. Bu romanlarında Cumhuriyet ve sonrasında gerçekleştirilen inkılapların toplumdaki etkilerini işlemiştir. Gündelik hayattan örnekler vererek o dönemin sosyal hayatını eserlerine yansıtan yazar modernleşmenin sadece giyim-kuşamla ve Batı özentiliğiyle gerçekleştirilebileceğine inananları eleştirerek kendi değer yargılarımıza sahip çıkılmasını istemektedir. Cumhuriyet'in ilanından sonra iktidardakilerle fikir ayrılığı yaşayan yazar on dört yıl Avrupa'da yaşadı. Döndüğünde Batı'dan birçok çeviri yaparak Türk edebiyatını geliştirmeye çalışan Halide iyi bir yazar, eğitimci ve kültür insanı olarak Türk edebiyatının önemli şahsiyetlerindendir.

Sonuç olarak Halide Edip Adıvar'ın edebi kişiliğinin oluşumu çocukluk yıllarında başladı ve zaman içerisinde yaşadıklarının da etkisiyle gelişme gösterdi. Ana fikri milliyetçilik ve kadın hakları olan eserler kaleme alan Halide Edip'in dili sade ve anlatımı basit olsa da eserleri yaşadığı dönemin sosyo-kültürel hayatını bütün yönleriyle yansıttığı için sadece edebiyat alanında değil sosyal bilimler alanında da önemli birer kaynak hükmündedir. Yazmayı çok seven yazar yazarken sözcükleri canlı, akıcı ve anlamsal kullanmıştır. Kesin olarak herhangi bir edebi ekole bağlı olmayan yazarın romantik içerik taşıyan ilk romanlarından sonrakilere doğru giderek hem teknik hem tematik anlamda realist kimliğe büründüğü görülmektedir.

2.1.3. Eserleri

2.1.3.1. Romanları

2.1.3.1.1. Heyûlâ

1909 yılında Musavver Muhit Dergisinde yayınlanan eser yazarın ölümünden sonra Atlas Kitapevi tarafından 1974 yılında İstanbul'da “*Kerim Ustan'ın Oğlu*” adlı roman ile birlikte basılmıştır. Yazarın ilk eseri olan kitapta Selma'nın farklı zamanlarda hayatına giren dört erkekle olan ilişkisi, yaşamış olduğu psikolojik

problemler ve çocuğunu kaybetmesiyle adeta bir hayalete dönüşmesi anlatılmaktadır. Heyûlâ'nın anlamı “Korkunç Hayal”dir.²¹⁸

2.1.3.1.2. Raik'in Annesi

1908 yılında Demet dergisinde yayınlanmaya başlanan ancak yarım kalan eserin birinci baskısı 1909 yılında Resimli Roman Mecmua tarafından, ikinci baskısı 1924 yılında Orhaniye Matbaası tarafından üçüncü baskısı da 1967 yılında Yeni Matbaa tarafından yapılan romanın dördüncü baskısı da 1973 yılında yapılan eser 2014 yılında Gece Kitaplığı tarafından yetmiş sayfa ve Osmanlıca olarak tekrardan basılmıştır. Yazarın ilk romanlarından olan eserde anlatıcı erkektir ve ideal bir kadını anlatmakta, ona olan hayranlığını ve aşkını dile getirmektedir.

2.1.3.1.3. Seviyye Talip

1910 yılında Hüdavendigâr Vilayeti Matbaası, 1924 yılında Orhaniye Matbaası, 1967 yılında Atlas Kitabevi son olarak da 1972 yılında Atlas Kitabevi tarafından basılan eserin üçüncü baskısı Baha Düder tarafından sadeleştirilmiştir. Bu romanında sosyal konulara daha ağırlık veren yazar aşkın önüne geçilmesi zor bir durum olduğunu kabul etse de evlilik kurumunun kutsallığını savunmaktadır.

2.1.3.1.4. Handan

1912'de Tanin Matbaası, 1938 yılında Ahmet Halit Kitabevi, 1955 yılında Atlas Kitabevi tarafından basımı yapılan eserin Atlas Kitabevi tarafından daha sonra da birçok kez baskısı yapılmıştır. Ayrıca 2001 yılından sonra Özgür Yayınlarınca, 2007 yılından sonra ise Can Yayınları tarafından tekrar tekrar basılmıştır. En son 2018 yılında iki yüz yirmi dört sayfa olarak Can Yayınları tarafından tekrar basılmıştır. Eserde XX. yüzyıl başında İstanbul'da yaşayan bir ailenin çok değerli, akıllı, sevimli bir kızının çileli hayatı ve onun çevresindeki insanların ondan etkilenip birbirine yazdıkları mektupları yer almaktadır.

2.1.3.1.5. Yeni Turan

Yazarın ilk dönem romanlarında olan eser ilk defa 1912 yılında Tanin Matbaası, 1924 yılında Orhaniye Matbaası, Bahar Matbaası, 1974 yılında Atlas Kitabevi ve yine aynı yıl Atlas Kitabevi tarafından tekrar basılmıştır. Ayrıca eser 1916 yılında Verlag Gustab Rieperheuer tarafından “*Des Neu Turan*” adıyla Almanca'ya çevrilerek yayınlanmıştır. Ayrıca kitap 2018 yılında yüz atmış sayfa olarak Can Yayınları tarafından tekrar basılmıştır. Romanda 1932 Türkiye'si anlatılmaktadır. Dönemin siyasi ve sosyal olaylarının siyasi ve ideolojik bir

---

²¹⁸ Türkçe Sözlük, *Türk Dil Kurumu*, Ankara-2005, s. 883.

yansıması olan eser, yaşamın siyasete, siyasetin yaşam alanlarıyla ilişkisini açıklamaktadır.

2.1.3.1.6. Son Eseri

13 Eylül–12 Aralık 1913 tarihleri arasında Tanin gazetesinde tefrika edilen eser 1919 yılında Tanin Matbaası, 1939 yılında Ahmet Halit Kitapevi, 1944'te Ahmet Halit Kitapevi, 19712'de Ahmet Halit Kitapevi, 1977'te Atlas Kitabevi ve son olarak 2008 yılında sonra Can Yayınları tarafından basılmıştır. En son basımı ise 2018 yılında iki yüz yedi sayfa olarak Can Yayınları olarak yapılan eserde “Bence yazmak, yaşamakla bir. Tıpkı baharda yapraklanan ağaçlar, tomurcuklanan çiçekler gibi” diyen ünlü romancı evli Feridun Hikmet ile genç kadın ressam Kâmuran'ın ümitsiz aşkı anlatılmaktadır.

2.1.3.1.7. Mev'ut Hüküm

Eser 1917 yılında Yeni Mecmua'da tefrika edilmiş, 1918'de Ayyıldız Matbaası, 1968, 1976 ve 1983 yılında da Atlas Kitabevi tarafından basılmıştır.. Eserde tahsilini Avrupa'da yapan bir doktorun İstanbul'a döndükten sonraki yaşamı anlatılmaktadır. Ayrıca roman, cinsel yolla bulaşan hastalıkları işlemesi açısından Türk edebiyatında bir ilktir.

2.1.3.1.8. Ateşten Gömlek

Yazarın Milli Mücadele döneminde kaleme aldığı bu eser 1922 yılında İkdam tarafından tefrika edilmiş, sonra 1923'te Teşebbüs Matbaası, 1968'de Atlas Kitabevi, 1969'da Atlas Kitabevi tarafından basılmıştır. Ayrıca daha sonraki yıllarda Atlas Kitabevi tarafından çok kez basılan eser 2001'den 2007'ye kadar Özgür Yayınları, 2007'den sonra ise Can Yayınları tarafından basılan eserin en son baskısı aynı yayınevi tarafından 2018 yılında iki yüz yirmi dört sayfadır. İki defa filme alınmış roman 1924 ve 1932'de İngilizce'ye, 1923'te Arapçaya, 1923'te Almancaya, 1927'de Rusça'ya ve 1948'de Fransızca'ya çevrilmiştir. Yazar bu eserinde Türk milletinin Milli Mücadele yıllarında gösterdiği azim, inanç ve fedakarlıkları objektif bir şekilde anlatmaktadır.

2.1.3.1.9. Vurun Kahpeye

Roman 1923 yılında Akşam gazetesinde tefrika halinde yayınlanmıştır. 1926 yılında Mahmut Bey Matbaası, 1963 yılında Remzi Kitabevi, 1966 yılında Remzi Kitabevi tarafından basılan eserin baskı sayısı belli olmamakla birlikte üzere 1999'dan 2007'ye Özgür Yayınları, 2007'den sonra ise Can Yayınları tarafından basılmıştır. Yirmi iki baskısı bulunan eser en son 2018 yılında iki yüz on dört sayfa

olarak Can Yayınları tarafından basılmıştır. Eserde bir öğretmenin vatan ve gelecek nesiller için kendini din maskesi altına gizlemiş bağnazlara karşı verdiği mücadele anlatılmaktadır.

2.1.3.1.10. Kalp Ağrısı

2 Mart ile 8 Temmuz 1924 tarihleri arasında Vakit gazetesinde tefrika edilen eser 1924'te Vakit Matbaası, 1935'te Halk Kütüphanesi, 1962'de Remzi Kitabevi tarafında basılmış olup daha sonra baskı sayısı belli olmamakla 2000'den 2010'a kadar Özgür Yayınlarında, 2010'dan sonra ise Can Yayınları tarafından basılmıştır. En son Can Yayınları tarafından iki yüz yetmiş altı sayfa olarak 2018 yılında basılmıştır. Aşk teması üzerine kurulmuş eserde çocukluktan beri birbirini tanıyan iki genç kızın aynı erkeğe aşık olmaları ve birinin arkadaşı uğruna bu aşktan vazgeçmesi gerektiği anlatılmaktadır.

2.1.3.1.11. Zeyno'nun Oğlu

1926 ile 1927 yılları arasında Vakit gazetesinde tefrika edilen eserin I. Baskısı 1926 yılında Mahmut Bey Matbaası, ikinci baskısı 1928 yılında İlham-ı Feyzi Matbaası, üçüncü baskısı 1967 ve dördüncü baskısı 1973 yılında Remzi Kitabevi, 2010 yılında ise üç yüz elli iki sayfa olarak Can Yayınları tarafından basılmıştır. Yazarın *Kalp Ağrısı* adlı romanın devamı olan eserde Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Doğu Anadolu'da hazırlanmakta olan bir Kürt isyanının hemen öncesinde geçen olaylar anlatılmaktadır.

1.1.3.1.12. Sinekli Bakkal

Sinekli Bakkal romanı, ilk defa 1935 yılında İngilizce olarak "*The Clown and His Daughter*" (Soytarı ve Kızı) adıyla Londra'da Allen and Unwin Yayınevi tarafından yayınlanmıştır. Türkçesi ise yine aynı yıl Haber Gazetesi'nde tefrika edilen eser 1936'da Ahmet Halit Kitabevi, 1941'de Ahmet Halit Kitabevi, 1943'de Ahmet Halit Kitabevi, 1979'da Atlas Kitabevi, 2005 Özgür Yayınları, 2018'de Can Yayınları tarafından dört yüz yetmiş altı sayfa olarak basılmıştır. Yazarın bu eseri Türk Edebiyatında baskısı en fazla yapılan eserler arasında yer almaktadır. Romanda yazar doğu-batı, eski- yeni, aşk-mantık, kalp-akıl gibi zıtlıkları işlemektedir.

2.1.3.1.13 Yolpalas Cinayeti

Eser 1936 yılında Yedigün dergisinde tefrika edilmeye başladı, 1937 yılında Ahmet Halit Kitabevi, 1997 yılında Özgür Yayınları tarafında kitap halinde basılmıştır. 2013 ve 2018 yılında da Can Yayınları tarafından seksen sekiz sayfa olarak basılmıştır. Eserde bir cinayetin psikolojik tahlilini yapan yazar intikam

duygusunun en uysal kişileri bile etkilediğini dile getirmektedir. Bu eserinde yazar toplumun aksayan yönlerini realist bir şekilde ortaya koymaktadır.

2.1.3.1.14. Tatarcık

1938-1939 yılları arasında Yedigün dergisinde tefrika edilen eserin ilk baskısı 1939 yılında Ahmet Halit Kitabevi, ikinci baskısı 1968 yılında Atlas Kitabevi ve üçüncü baskısı 1971 yılında Atlas Kitabevi tarafından basılan kitap en son 2018 yılında iki yüz atmış dört sayfa olarak Can Yayınları tarafından basılmıştır. Tasvir unsurunun ağırlıklı olduğu eserde dönemin içinde bulunduğu sosyo-kültürel yapı anlatılmaktadır.

2.1.3.1.15. Sonsuz Panayır

1946 yılında Cumhuriyet gazetesinde tefrika edilen eser 1946'da Remzi Kitabevi, 1968'de Atlas Kitabevi, 1972'de Atlas Kitabevi, 2016 yılında ise dört yüz sekiz sayfa olarak Can Yayınları tarafından basılmıştır. Eserde Cumhuriyet Türkiye'si'nde ortaya çıkan yozlaşmış yaşam realist bir şekilde işlenmektedir.

2.1.3.1.16. Döner Ayna

1953 yılında Yeni İstanbul'da tefrika edilen eser 1954'de Ahmet Halit Kitabevi, 1964'te Ahmet Halit Kitabevi ve 1971'de Atlas Kitabevi tarafından “*Sevda Sokağı* Komedyası” adlı romanla birlikte basılan eserin en son baskısı 2015 yılında iki yüz kırk sekiz sayfa olarak Can Yayınları tarafından basılmıştır. Gelenek-görenek ve yanlış yorumlanmış inançların toplumsal hayata etkilerinin anlatıldığı bu eser polisiye roman tadında kaleme alınmıştır.

2.1.3.1.17. Akile Hanım Sokağı

1957-1958 yılları arasında Hayat Mecmuası'nda tefrika edilen eserin üç baskısı bulunmaktadır. Birinci baskısı 1958'de Ahmet Halit Kitabevi, ikinci baskısı 1972'de Atlas Kitabevi “*Çaresaz*” adlı romanı ile ve üçüncü baskısı da 1971'de Atlas Kitabevi tarafından basılmıştır. 2017 yılında ise iki yüz elli altı sayfa olarak Can Yayınları tarafından basılmıştır. Eserde Cumhuriyet'in ilanından sonra değişen Türk toplumu ve İstanbul'da yaşayanların nasıl yozlaştıkları ve öz benliklerini kaybettikleri realist bir şekilde anlatılmaktadır.

2.1.3.1.18. Kerim Usta'nın Oğlu

1958 yılında Milliyet gazetesinde tefrika edilen eser yazarın ölümünden sonra 1971'de Atlas Kitabevi'nden “*Heyula*” adlı roman ile birlikte yayınlandı. Eser 1978'te Atlas Kitabevi, 1991'de Ötüken Yayınları ve 1999'da Özgür Yayınları tarafından kitap haline getirilmiştir. Ayrıca eser 2012 yılında yüz yirmi sayfa olarak

Can Yayınları tarafından basılmıştır. Yazarın son romanlarından biri olan eser işgal ve Kurtuluş Savaşı yıllarının sosyal hayatına odaklanan, yazarın hemen hemen bütün eserlerinde ortaya koyduğu Doğu- Batı çelişkisini içeren bir romandır.

2.1.3.1.19. Sevda Sokağı Komedyası

1959 yılında Cumhuriyet gazetesinde tefrika edilen eser yazarın ölümünden sonra 1971 yılında Atlas Kitabevi yayınlandı ve 1977 yılında Atlas Kitabevi tarafından kitap haline getirildi. Eser 2018 yılında Can Yayınları tarafından yüz kırk üç sayfa olarak tekrar basılmıştır. Romanda II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyetin ilk yıllarına doğru yaşanan değişimler ele alınmaktadır. Romanda sevda ile komedya tabirleri bir zıtlar bütünü olarak toplumun sosyal açıdan yaşadığı çatışmaları ifade etmek için kullanılmıştır.

2.1.3.1.20. Çaresaz

24 Eylül-18 Ekim 1961 tarihlerinde Cumhuriyet gazetesinde bir dizi halinde yayınlanan eser yazarın ölümünden sonra kitap haline getirilmiştir. Ayrıca eser 1971'de Atlas Kitabevi "*Akile Hanım Sokağı*" adlı roman ile birlikte, 1977'de Atlas Kitabevi ve 2001'de Özgür Yayınları tarafından basılmıştır. Eser son olarak 2017 yılında seksen sekiz sayfa olarak Can Yayınları tarafından basılmıştır. Modernleşme sürecini yaşayan Türkiye Cumhuriyeti'nin toplumsal anlamda yaşadığı değişim, dönüşüm ve ilerlemelerin anlatıldığı romanda feminist bir bakışla kadının toplum içindeki rolü aşk, cinsel özgürlük, imam nikahı ve resmi nikah kavramları üzerinden sorgulanmaktadır.

2.1.3.1.21. Hayat Parçaları

Halide Edip'in sağlığında yayımlanan son eseridir. Eser 1963 yılında Remzi Kitabevi ve 2000 yılında Özgür Yayınları tarafından yüz kırk iki sayfa olarak basılmıştır. Bu romanında yazar Türk halkının yaşadığı değişim ve dönüşümleri, İstanbul'un arka sokakları ile zenginlerin yaşadıkları hayatı kıyaslayarak ele almaktadır.

2.1.3.2. Hikayeleri

Halide Edip'in sohbet, makale ve hikaye türündeki ilk yazıları 1 Ağustos 1908 tarihinden itibaren her hafta Tanin gazetesinde "Halide Salih" imzasıyla yayımlanmaya başlamıştır. Daha sonra yazar bu hikayelerini; Harap Mabetler (1911), Dağa Çıkan Kurt (1922), İzmir'den Bursa'ya (1963) (Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Falih Rıfkı Atay, Mehmet Asım Us ile birlikte) ve *Kubbede Kalan Hoş Seda* (1974) adlı kitaplarında toplamıştır.

2.1.3.2.1. Harap Mabetler

Eser 1911 yılında Şehbal’de tefrika edilmiş daha sonra aynı yıl kitap haline getirilmiştir. En son 1973 yılında Atlas Kitabevi tarafından basılan eseri yazar Servet-i Fünun etkisiyle kaleme aldı. Bir gençlik eseri olan kitapta yalnızlık, ölüm ve aşk temalarından oluşan hikaye ve mensur şiirler yer almaktadır.

2.1.3.2.2. Dağa Çıkan Kurt

Milli Mücadele’de sahne arkasında kalanların hikayelerinin yer aldığı eser 1922 yılında Büyük Mecmua’da tefrika edilmiş, 1922 ve 1926 yıllarında İslamiyye Matbaası, 1945’te de Remzi Kitabevi, 2018 yılında ise Can Yayınları tarafından basılmıştır. Eserde bir yandan işgal ordusuyla, bir yandan da açlıkla, hastalıklarla savaşan Anadolu halkının ve Kuvayi Milliye birliklerinin maceraları anlatılmaktadır.

2.1.3.2.3. İzmir’den Bursa’ya

1922 yılında Teşebbüs Matbaası tarafından tefrika edilen eser 1974 yılında kitap haline getirilmiştir. Eserde Halide Edip Adıvar’ın yanı sıra Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Falih Rıfkı Atay ve Mehmet Asım’ın da hikayeleri yer almaktadır. Milli Mücadele dönemini konu edinen hikayelerden Vurma Fatma, Emine’nin Şehadeti, Bayrağımız Altında adlı hikayeler Halide Edip’e aittir.

2.1.3.2.4. Kubbede Kalan Hoş Seda

1922 yılında Akşam-Teşebbüs Matbaası tarafından Osmanlıca yüz elli beş sayfa olarak, 1974 yılında da Atlas Kitabevi tarafından kitap haline getirilen bu eserde yazarın daha önce çeşitli gazete ve dergilerde yayınlanmış hikayeleri bir araya getirilmiştir.

2.1.3.3. Tiyatro Eserleri

2.1.3.3.1. Kenan Çobanları

1916’da yazılan eser, 1918’de Orhaniye Matbaası ve 1968 yılında da Atlas Kitabevi tarafından yayımlanmıştır. Konusunu meşhur “Yusuf” kıssasının “Tevrat” sürümünden alan eser opera olarak da bestelenmiştir. Üç perdeden oluşan oyun ilk sahneye konulduğunda konusundan ötürü oldukça eleştirilmiştir.

2.1.3.3.2. Maske Ve Ruh

1937 yılında Yedigün’de tefrika edilen eser 1968 yılında Atlas Kitabevi, 2018 yılında ise Can Yayınları tarafından basılmıştır. Maske ve Ruh adlı piyesinde yazar modern dünyanın sorunlarını aktarırken insanoğlunun kendi özünden kopmaması

gerektiği olgusunu maske ve ruh ilişkisi bağlamında anlatmaya çalışmıştır. Ayrıca oyunda kudret, hükmetme, din, tanrı korkusu gibi konuları da işlemiştir.²¹⁹

2.1.3.3. Anıları

2.1.3.3.1. Mor Salkımlı Ev

1951 ile 1955 yıllarında kısım kısım Yedigün’de tefrika edilen eser 1973 yılında Atlas Kitabevi tarafından basılmıştır. Eser baskı sayısı belli olmamak üzere; 1992’den 2007’ye kadar Özgür Yayınları, 2007’den sonra ise Can Yayınları tarafından basılan eser son olarak 2018 yılında üç yüz kırk üç sayfa olarak Can Yayınları tarafından basılmıştır. Yazarın 1917 yılına kadarki çocukluk ve gençlik anılarını anlatan edebiyatımızın güzel hatıra örneklerinden biridir.

2.1.3.3.2. Türk’ün Ateşle İmtihani

Bu eser önce “The Turkish Ordeal” adı ile 1928 yılında Londra’da yayımlanmıştır. 1959 yılında Hayat Mecmuası’nda tefrika edilen eser 1971’de Atlas Kitabevi tarafından basılmıştır. Ayrıca 2004’ten 2007’ye kadar Özgür Yayınları, 2007’den sonra Can Yayınları tarafından da yayımlanmıştır. Eserin en son basımı ise 2018 yılında üç yüz otuz beş sayfa olarak Can Yayınları tarafından yapılmıştır. Yazarın Milli Mücadele anılarını içten bir üslupla anlattığı eser yazarın İstanbul’a dönmesiyle sona ermektedir.

2.1.3.3.3. Memories

Bu eser “Memoirs of Halide Edib” adı ile 1926’da Londra’da yayımlanmıştır. En son ise Gorgias Press tarafından 2005 yılında beş yüz atmış sayfa olarak yayımlanmıştır.

Yazarın roman ve hikayelerinden başka inceleme yazıları, çevirileri, gazete ve dergilerde yayınlanan makaleleri de vardır.

2.2. Hüdâ Şa‘râvî

2.2.1. Hayatı

2.2.1.1. Çocukluğu

Hüdâ Şa‘râvî Muhammed Sultan Paşa ve İkbâl Hanım’ın ilk çocukları olarak 1879 yılında Yukarı Mısır’ın Minye kasabasında dünyaya geldi. Asıl adı Nur el-Hüdâ idi. Babası Muhammed Sultan Paşa Mısır ulusal politikasında etkindi ve hükümette de çeşitli görevler üstlenmişti. 1876’da Delegeler Odası’na üye olan babası kraliyet ailesiyle yakınlığıyla bilinen aristokrat bir ailedendi. Annesi İkbâl

---

²¹⁹ Nesrin Karaca, “Halide Edip Adıvar’ın Nasrettin Hoca Üzerinden İronik Çağ Eleştirisi: *Maske Ve Ruh*”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, S. 20, Ankara-2013, s. 15.

Hanım ise Türk-Çerkez asıllı eğitim görmemiş bir kadındı. O dönemin kültürünü benimseyen İkbâl Hanım acılarını içinde yaşayan, az şikâyet eden ve duygularını kontrol altında tutmayı başarabilen güçlü bir kadındı. Annesinin kültürü onun babasının kültürüyle harmanlanmasına yardımcı oldu. Böylece Hüdâ farklı kültürleri tanıyarak büyüdü ve annesinin kültürünün de etkisiyle hayatı boyunca güçlü ve bağımsız bir kadın olarak yaşadı. İki tane erkek kardeşi olan Hüdâ'nın İsmail adındaki kardeşi üvey annesindendi. Ömer Sultan ise öz kardeşiydi.

Ömer Sultan kendisinden sadece iki yaş küçüktü. Hüdâ Ömer Sultan'ı çok sevse de ikisi arasında özellikle de annesinin yaptığı ayırimdan ve yapmak istediği ancak kız olduğu için yapmasına izin verilmeyen bazı şeyleri kardeşinin yapmasına izin verilmesinden dolayı onu kıskanıyordu. Örneğin ev halkı kardeşini midilliye binmesi konusunda teşvik ederken onun midilliye binmesi yasaktı.²²⁰ Daha çocuk yaşta feminist duyguların bu ayırimdan kaynaklı onda oluşmaya başladığını söylemek yanlış olmaz sanırım. Hüdâ'nın kardeşi küçük yaşlardan itibaren hasta ve zayıf bir çocuktur. Annesine neden kardeşine kendisinden daha fazla ilgi gösterildiğini sorduğu zaman annesi kardeşinin hasta kendisinin sağlıklı olduğunu söyledi. O zaman Hüdâ annesinin kardeşini kıskandığı için ne kadar endişelendiğini görünce üzülüyse de onunla aynı ilgiyi görmek için hasta olmayı diledi. Her ne kadar anılarında annesinin kardeşiyle kendisi arasında ayırım yapmasının kardeşinin zayıflığından kaynaklandığını belirtse de eleştirmenler bunun nedenin toplumdaki kız-erkek ayırimından kaynaklandığını iddia etmektedir.²²¹

Hüdâ'nın babası 1884 yılında o beş yaşındayken Avusturya'nın Graz²²² şehrinde arkasında büyük bir servet bırakarak hayata gözlerini yumdu. Ancak Hüdâ ve kardeşi küçük olduğu için Muhammed Sultan Paşa ölmeden yeğeni Ali Şa'râvî'yi vasi tayin etti. Muhammed Sultan Paşa öldüğünde eşi İkbâl Hanım yirmi beş yaşında bile değildi. Muhammed Sultan Paşa ailesine sadece yüklü bir miras değil isim, itibar, saygınlık ve politik ayrıcalık da bıraktı.²²³ Babasından miras kalan bu avantajlarda ileride onun siyasal ve sosyal hayatta önemli bir konuma sahip olmasında etkili oldu. Hüdâ babasını sadece beş yaşına kadar görebilse de anılarında

---

²²⁰ Hüdâ Şa'râvî, *Müzekkîrâtî*, Hindâvî, Kahire-2012, s. 45.

²²¹ Taghreed Mahmoud Abu Sarhan, "Voicing The Voiceless: Feminism And Contemporary Arab Muslim Women's Autobiographies", *The Graduate College of Bowling Green State University*, Ohio-2011, s. 75.

²²² Graz, Avusturya'nın Steiermark eyaletinin başkenti, Viyana'dan sonra ülkenin en büyük ikinci şehridir.

²²³ Selma Botman, *Engendering Citizenship in Egypt: the History and Society of the Modern Middle East*, Columbia University Press, New York-1999, s. 38.

babasından ve ona olan sevgisinden bahsetmekte ve onun vatanını çok seven bir vatanperver olduğunu da vurgulamaktadır. Babasının vatanı ve milleti uğruna her şeyi yaptığını kanıtlarıyla göstermeye çalışan Hüdâ özellikle babasını İngiliz yanlısı olarak eleştirenlerin tezlerini çürütmek istedi. Hüdâ babasının kibar ve çocuklarına düşkün olduğunu ifade etse de babasıyla olan anıları babası genellikle Kahire dışında olduğu için oldukça azdı. Hüdâ'nın kardeşi İsmail henüz dört yaşına gelmeden vefat etti. Bu ölüm ve o sıralarda yaşanan 'Urabi Paşa ayaklanmasının başarısız olması babası Muhammed Sultan Paşa'yı derinden etkiledi. Sağlığı bozulan Muhammed Sultan Paşa Mısır'da çare bulamayınca seçkin doktorlara danışmak için Avusturya'ya gitti ve orada da vefat etti.

Hüdâ ve kardeşi bayramları dört gözle beklerdi. Bayramlarda ve kandillerde ev halkının hazırladığı yemeklere yardım ederler ve bundan da büyük zevk duyarlardı. Çocukluk günlerinde bayramlar ve ülkede yapılan festivaller Hüdâ için özel ve mutlu zamanlardı.

Hüdâ'nın ananesi ve iki dayısı yılda bir veya iki kez Türkiye'den Mısır'a onları ziyaret etmek için gelirdi ve Hüdâ bu ziyaretleri dört gözle beklerdi. Hüdâ ananesinin kendilerini hediyelere boğduğunu söyleyerek bu hediyelerin ona duyulan sevgiyi arttırdığını ifade etmektedir. Ananesinin annesinden farklı olarak kısa, ama şişman ya da zayıf değil, beyaz tenli, mavi gözlü, beyaz elbiseler giyen, saçlarına beyaz eşarplar örten bir kişi olarak tasvir eden Hüdâ bu beyazlığın ona parlaklık ve güzellik kattığını düşünmektedir.²²⁴ Büyük dayısı Yusuf ve küçük dayısı Hava ve Huriye'nin babası İdris'ti. Özellikle İdris dayısı onları çok sever ve onların evinden neredeyse hiç ayrılmazdı. Hüdâ annesinin soyunu ve nasıl Mısır'a gelip babasıyla evlendiğini merak etse de hiçbir zaman ona sormadı ancak bir gün Yusuf dayısına neden Kafkasya'dan Anadolu'ya göç ettiklerini sordu. Dayısı ise 1860'lı yıllarda Çerkesler ve Çarlık Rusya arasındaki savaş sonucunda Anadolu'ya göç ettiklerini söyledi.

Hüdâ kardeşi Ömer Sultan'a çok düşküdü. Küçük erkek kardeşini çok sevse de küçükken annesinin ve diğerlerinin ona farklı davranmasından rahatsızdı ve bu yüzden de kardeşini kıskanıyordu. Ancak ilerleyen yaşlarında bir erkek olarak tercih edildiğini düşündüğü kardeşine olan hisleri değişti. Aslında Hüdâ'nın kardeşini kıskanması normaldi. Çünkü kardeşi her zaman zayıf ve hasta olduğundan başta annesi olmak üzere herkes ona daha farklı davranıyordu ve tabi ki Hüdâ'da çocuk

---

²²⁴ Hüdâ Şa'râvî, *Müzekkirâtî*, s. 24.

aklıyla bu ilgiyi onun erkek olmasına bağlıyordu. Oysaki ona göre o büyük çocuktı ve daha fazla ilgiyi hak ediyordu. Nitekim üvey annesi Hasibe onun deyimiyle Valideti Kebira'yla²²⁵ konuştuktan sonra kardeşine duyduğu kıskançlık duygusundan pişman oldu. Üvey annesi Hüdâ'nın üzerinde etki bırakan sözlerinde erkeklerin kadınlara tercih edilmesini şöyle açıklamaktadır: “Bir gün ailenin sorumluluğu erkeğin üzerine kalır. Evlendiğin zaman evden ayrılacaksın ve kocanın adını onurlandıracaksın ama o (Ömer Sultan) babasının adını sürdürecektir ve evini devralacaktır.” Bu açıklamadan sonra Hüdâ'nın kardeşine bakış açısı tamamen değişti. Zira o babasının sadece adını ve mal varlığını değil aynı zamanda aileye karşı sorumluluklarını da miras alacaktı. Bundan dolayı da Hüdâ küçük bir çocukken kaybettiği ve onun hakkında sadece birkaç anıya sahip olduğu ama çok sevdiği ve hayran olduğu babasının yerini alacağını öğrendiği kardeşini daha çok sevmeye başladı.²²⁶ Ama kardeşiyle yaşadığı bir anı onları birbirine daha da bağladı. Günlerden bir gün kardeşiyle balkonda oynarken kardeşi babasının neden hala gelmediğini sordu. Ona babasının çok uzaklarda olduğu söylenmişti. Hüdâ'da kardeşine kimseye bildiğini söylememesi şartıyla ona yalan söylendiğini babasının öldüğünü söyledi. Ancak Ömer bu acıya dayanamadı ve uzun süre kendine gelemedi. Annesinin ısrarlarına rağmen de Hüdâ'nın ona söylediklerinden bahsetmedi ve bir daha da babam nerede diye sormadı. İşte kardeşinin sözünü tutması ve annesine olan biteni söylememesi iki kardeşin arasındaki sevgi bağını güçlendirdi. Nitekim bu bağ o kadar güçlüydü ki kardeşini genç yaşta kaybettiğinde Hüdâ tarif edilemez bir acı yaşadı. 1917 yılında kardeşi vefat etti. Kardeşini kaybetmek hayatında yaşadığı en büyük acıydı desek yanlış olmaz sanırım. “Çocuklarım olmasaydı kardeşimin ölümünden sonra tek bir an bile yaşayamazdım” cümlesi kardeşinin hayatındaki yeri ve önemini göstermektedir.²²⁷

Hüdâ üvey annesini çok severdi. Bazı zamanlar annesi Hüdâ'nın üvey annesinin yanında kalmasına izin verirdi. Hüdâ annesini özellikle kardeşi Ömer ile ilgilendiği zamanlar çok kıskanır hatta kendisinin onun kızı olmadığını düşünürdü. Bu düşünce zihnini o kadar meşgul ediyordu ki geceleri kabuslarla uyanırdı. Üvey annesi ise onu teskin ederdi. Annesinin aksine Hüdâ ve üvey annesinin zevkleri ve bazı alışkanlıkları birbirine benziyordu. O yüzden onunla geçirdiği vakitlerden Hüdâ

---

²²⁵ Anılarında üvey annesinin ismini zikretmeyen Hüdâ ondan “والدتي الكبيرة” “büyük anne” diye bahseder. Üvey annesi aynı zamanda ölen kardeşi İsmail’inde annesidir.

²²⁶ Hüdâ Şa‘râvî, *Müzekkirâtî*, s. 28.

²²⁷ Hüdâ Şa‘râvî, *Müzekkirâtî*, s. 104.

çok zevk alıyordu. Aynı zamanda da eşini ve çocuğunu kaybetmiş bu kadın için de üzüntü duyuyor, onu mutlu etmek için kardeşiyle çaba gösteriyordu.

2.2.1.2. Evliliği

Hüdâ on üç yaşına geldiği zaman Ali Şa'râvî ile evlendirilmek istendi. Hüdâ hep Ali'yi bir baba veya ağabey olarak düşündüğü için onunla evlenmek istemiyordu. Ali Şa'râvî ondan otuz yedi yaş büyüktü ve zaten bir eşi ve en küçüğü bile Hüdâ'dan büyük üç kızı vardı. Ancak annesi de kızının, eşi Muhammed Sultan Paşa'nın hayatı boyunca güvendiği ve mirasına vasi olarak bıraktığı yeğeniyle evlenmesini istiyordu. Mısır toplumunda erkek kadının hayatında önemli bir figürdür ancak Batılı feministlerin iddia ettiği gibi kadının düşmanı ya da yenmek için yarıştığı bir kişi değildir. Aksine –istisnaları olmakla beraber- erkeklerin kadınları sosyal ve siyasal hayata katılmaları konusunda destekledikleri görülmektedir. Mısır toplumunda erkeğin kadının hayatındaki rolü ve kadını koruması hasebiyle Muhammed Sultan Paşa Ali Şa'râvî'yi vasisi tayin etti. Hüdâ'ya göre annesinin böyle bir evliliğe izin vermesinin en önemli sebebi Hüdâ'ya babasından düşen mirasın aile içinde kalmasını istemesiydi. Bu gelenek eski Türk örf ve adetlerinde de vardı ve hatta az da olsa günümüzde de varlığını sürdürmektedir. İçgüdüsel diyebileceğimiz feminist düşünceyle Hüdâ başta bu evliliğe razı olmadı. Daha on üç yaşındaydı ve Ali Şa'râvî zaten evliydi. Ancak o şartlar altında annesinin arzusunu ve bu evliliğin ailesi için ne kadar önemli olduğunu kabul etmemesi imkansızdı. Evliliğin onun ve ailesi için en doğru karar olduğunu fark eden Hüdâ tek bir şartla bu evliliğe onay verdi. O da Ali Şa'râvî'nin eşinden boşanmasıydı.²²⁸ Böylece Ali eşinden boşandı ve Hüdâ'yla evlendi. Hüdâ evlendiği zaman Helvan²²⁹'da oturuyordu. Evlendikten sonra ise Kahire'ye taşındı. Ancak evliliklerinin üzerinden on beş ay geçmişti ki Hüdâ eşinin onun izni ve bilgisi olmadan ilk eşine döndüğünü öğrendi. Bu durumu ise ona eşinin annesi söyledi. Ali Şa'râvî'nin bunu yapma nedeni ise ilk eşinin hamile olmasıydı. Bunun üzerine ikinci eş olmayı reddederek Ali'yi eşine ve yeni doğan bebeği Hasan'a bırakmaya karar verdi. Hüdâ poligamiye karşı tutumunu daha on dört-on beş yaşlarındayken yaptığı bu hareketle ortaya koymaktadır.

Kardeşi on sekiz yaşına geldiğinde annesi onu evlendirmek istedi. Ancak aradan iki yıl geçmesine rağmen kardeşi bu evlilik işini ağırdan aldı. Sonunda Ulvi Paşa'dan bunun kardeşinin kendisi eşine dönünceye kadar evlenmemeye yemin ettiği

---

²²⁸ Sarah Hughes-Brady Hughes, *Women of the World History Volume 2–Readings from 1500 to the Present*, N. Y. M. E. Sharpe, Inc. –1997, s. 195.

²²⁹ Helvan, Mısır'ın Kahire ilinde bulunan bir şehirdir. Şehir, Nil Nehri'nin kıyısında ve Memfis kalıntılarının karşısında olup Büyük Kahire'nin bir parçasıdır.

için olduğunu öğrendi ve kardeşinin iyiliği için eşiyle barışmayı kabul etti. Bu haber ailede hızla yayıldı ve herkes çok mutlu oldu. Kardeşi kendisine teşekkür ettiğinde Hüdâ bunu belirli şartlarla kabul edeceğini söyledi. Aslında bu şartları öne sürerken eşinin bu şartları kabul etmeyeceğini düşünüyordu ama yanıldı. Ali Şa'râvî eşine olan sevgisini ve bağlılığını kanıtlamak için ilk eşinden ayrıldı. Hüdâ eşine kibar ve akıllı bir adam olmasaydı asla dönmeyeceğini anılarında ifade etmektedir. Kardeşinin mutluluğu ve rahatı için kendisini kurban ettiğini söyleyen Hüdâ 1902 yılında eşiyle barıştı.²³⁰ Dönemin siyasetinde önemli bir konuma sahip olan Ali Şa'râvî nin eşinin feminist ve ulusal faaliyetlerde bulunmasına izin vermesi de Hüdâ'nın ona geri dönmesinde önemli bir etkendi. Hüdâ babası ve eşinin sayesinde hem siyasal hem de sosyal alanda yer edinebildi.²³¹ Zira bu yedi yıl süren ayrılık süresince çok şey öğrenen ulusal ve feminist aktivistlerden biri haline gelen Hüdâ kendisinden yaşça oldukça büyük ve hali hazırda bir eşi olan Ali'ye geri dönmezdi. Hayatının ilerleyen dönemlerinde Mısır ve Arap dünyasında feminist hareketin lideri olarak kabul edilmesi onun eşinden destek gördüğünün şüphesiz en büyük kanıtıdır. 1903 yılında kızı Beşne ve 1905 yılında da oğlu Muhammed dünyaya geldi. Beşne hayatının ilk yıllarında ciddi rahatsızlıklar geçirdi. On aylıkken hasta olan kızının bakımına kendini adayan Hüdâ kızı altı yaşına gelinceye kadar siyasal ve sosyal faaliyetlerden uzak kaldı. Kızının şifa bulması için birçok kez Avrupa'ya giden Hüdâ bir keresinde Türkiye'ye de geldi ve burada üç ay kaldı. Bu süreçte arkadaşlarının da kendisine kırıldığını belirten Hüdâ kızı okula başlayınca eski yaşantısına döndü. Hüdâ her iki çocuğunu da yaşadığı müddetçe yakınında tuttu. Öyle ki Muhammed evlendiğinde eşi ve çocuklarıyla birlikte annesinin İki Kâsır el-Nil Sokak'taki evine taşındı.²³²

2.2.1.3. Eğitim Hayatı

Ali Şa'râvî'nin eski eşine dönmesiyle Hüdâ ondan ayrıldı ve bu ayrılık yedi yıl sürdü. Bu yedi yıl süren ayrılıkta Hüdâ'nın kişiliği, feminizm, kadın hakları ve poligamiye karşı tavrı oluştu. Bu ayrılık yıllarında evlenmeden önce başladığı eğitime geri dönen Hüdâ feminizm faaliyetlerine başladı. O dönemde Mısır'da asil ailelerin kızları eve gelen hocalar sayesinde eğitiliyorken durumu olmayan ailelerin kızları eğitim alamıyordu. Babasının ona bıraktığı miras sayesinde Hüdâ hem

---

²³⁰ Hüdâ Şa'râvî, *Müzekkiriâtı*, s. 55-71.

²³¹ Selma Botman, *a.g.e.*, s. 38.

²³² Sania Shraawi Lanfranchi, *Casting Off the Veil: The Life of Huda Shaarawi, Egypt's First Feminist*, I. B. Tauris, London-2012, s. 186.

geleneksel hem de modern eğitim gördü.²³³ Eve gelen hocalardan Fransızca okuma ve yazma öğrenen Hüdâ dokuz yaşında Kur'an-ı Kerim'i de ezberledi.²³⁴ Arapça, Fransızca ve Türkçe'yi çok iyi bilen Hüdâ Fransızca'yı evlerinde kalan ve birlikte çokça vakit geçirdiği Fransız Madam Richard'dan öğrendi. Madam Richard Hüdâ'yı o kadar severdi ki Hüdâ zaman zaman onu kızı olduğunu düşünürdü.²³⁵ Osmanlıca rika ve nesih yazısı yazmayı öğrenen Hüdâ İtalyan bir hocadan da piyano dersleri aldı. Evdeki derslerinde ona kardeşi ve yanlarında kalan bir Mısırlı ve bir Çerkez kızda katılmaktaydı. Bu iki kız onların yanında onlara yoldaş olarak büyüdü. Babası o dönemdeki birçok asil ve toprak sahibi gibi okumamıştı ama Arap edebiyatını özellikle de şiirleri çok severdi. Arap şiirine olan ilgisinin babasından kendisine miras kaldığını belirten Hüdâ babası evde yokken onun kütüphanesinden şiir kitapları aldığını anılarında dile getirmektedir.²³⁶ Çok çeşitli dersler görse de Hüdâ'nın en sevdiği ders Arapça'ydı. Arapça'yı hatasız okumak amacıyla gramer öğrenmek istediğini bir gün hocasına söyledi. Hocası ertesi gün gramer kitabıyla gelse de Said Ağa buna izin vermedi. Bu olay Hüdâ'yı o kadar üzdü ki bir süre derslerini ihmal etti ve derslerden mahrum olmasına neden olduğunu düşündüğü için kız olmasından da nefret etti.²³⁷

2.2.1.4. Harem Hayatı

Hüdâ aristokrat bir aileden gelmenin nimetlerinden istifade etse de bu ona aynı zamanda bazı kısıtlamalarda getirdi. Tarım ile uğraşan çiftçi kadınlar ile köylü ve üst sınıfa mensup kadınlar giyim-kuşam yönünden farklıydı ve o dönemde Mısır'ın asilleri olan ailelerin uyduğu bazı kaideler vardı. Bu kaidelere göre üst sınıf kadınlar harem sisteminin katı kurallarına göre yaşıyor²³⁸ ve dışarıdayken yüzlerine peçe örtüyorlardı oysaki alt tabakaya mensup kadınlar ve köylüler peçe takmadan dolaşabiliyorlardı.²³⁹

---

²³³ Mona Russel, *Creating the New Egyptian Woman: Consumerism, Education and National Identity, 1863-1922*, VA: Palgrave Macmillan, Gordonsville-2004, s. 82.

²³⁴ <https://www.albayan.ae/paths/2009-04-25-1.427471>, Erişim Tarihi: 05.06.2018-17.22.

²³⁵ Hüdâ Şa'râvî, *Müzekkîrâtî*, s. 47.

²³⁶ Reina Lewis-Nancy Micklewright, *Gender, Modernity, and Liberty: Middle Eastern and Western Women's Writings*, I. B. Tauris & Co. Ltd-2006, s. 32.

²³⁷ Hüdâ Şa'râvî, *Müzekkîrâtî*, s. 29.

²³⁸ John Hunwick-Eve Troutt Powel, *The African Diaspora in the Mediterranean Lands of Islam*, N. J., Princeton, Markus Weiner Publishers, 2002, s. 113.

²³⁹ Sharify Sherifa-Meena Funk, *Encountering the Transnational: Women, Islam, and the Politics of Interpretation*, Ashgate Publications Limited, 2008, s. 41.

Babası öldükten sonra annesi ve kardeşiyle hayatına devam eden Hüdâ çocukluk anılarından bahsederken evlerinde yaşayan harem ağası²⁴⁰ Beşir ve Said Ağa'lar dan da söz etmektedir. Bu ağalar Hüdâ ve kardeşi Ömer evde eğitim alırken bile yanlarında dururdu. Beşir Ağa babasının harem ağalarının en yaşlısıydı. Hüdâ anılarında ondan “Derin kahkahalı mutlu adam” ve “ müthiş ve saygıdeğer bir kişilik” olarak söz ederek bütün ailenin, arkadaşlarının ve onu tanıyan herkesin ona çok saygı duyduğundan bahsetmektedir. Hüdâ'ya göre Beşir Ağa'nın her kesimden arkadaşı vardı ve yumuşak kalbi nedeniyle de insanlar onu “İnsanlığın babası” olarak çağırıyordu. Hüdâ ayrıca Beşir Ağa'nın kendisi ve kardeşinin - birçok hayvanı olduğu için- at yarışları, koç ve horoz dövüşlerine karşı ilgi duymaları için uğraştığını da belirtmektedir. Hüdâ hayvanları çok severdi ve onların onun hislerini anladığına inanırdı.²⁴¹

Hüdâ ve ailesinin her ne kadar birçok harem ağası bulunsa da özellikle hayatında iz bırakan Said Ağa'yı onlardan farklı tuttu. Said Ağa Hüdâ'nın Arap nahvini öğrenmesinin “Yargıç olamayacağı” ve üst sınıftan bir kız olduğu için uygun olmayacağını düşündü. Çünkü Said Ağa'ya göre üst sınıfa mensup küçük bir kız olarak Fransızca konuşan ve nadiren Arapça kullanan Hüdâ'nın Arap dilbilgisini öğrenmesine gerek yoktu. Said Ağa'nın gösterdiği bu tutum aslında gelenekçiliğinden kaynaklanmaktaydı. Zira o zamanlar kadının yaşı, sınıfı veya eğitimi ne olursa olsun bir erkeğin rehberliğine ihtiyaç duyduğu düşünölmekteydi.

Said Ağa çocuklar hakkında şikayet geldiğinde onları cezalandıran tek kişiydi. Hüdâ Said Ağa'yı niyeti çocuklarını incitmek değil eğitmek olan, ceza ve ödölde de kız çocuk-erkek çocuk arasında herhangi bir ayırım yapmayan Müslüman Arap erkeği olarak göstermektedir. Hüdâ sertliğine rağmen kendisine ve kardeşine gösterdiği sevgi ve özveriden dolayı Said Ağa'nın hayatında önemli bir yere sahip olduğunu ve ona saygı duyduğunu ifade etmektedir.

Said Ağa Hüdâ'yı kızı olarak gören ilgili ve şefkatli biri olsa da gelenekçi bir insandı. Hüdâ Ali Şa'râvî'yle evlenirken evlilik sözleşmesini imzalamakta tereddüt ettiğinde yanına yaklaşarak “Babanın adını lekelemeyi ve hasta yatağında yatan annenin yıkılmasını ve senin reddinden dolayı hayatta kalmamasını mı istiyorsun?” dedi. Said Ağa bu sözleriyle Hüdâ'yı ikna etti. Zira o kendisinin Hüdâ için neyin iyi neyin kötü olduğunu daha iyi bildiğini düşünerek bu anlaşmayı imzalamasını istedi.

---

²⁴⁰ Büyük konaklarda haremle selamlık arasında hizmet gören hadım, zenci köle, hadım ağası. Mısır toplumunda o dönemde herhangi bir erkeğin kadınların yaşadığı hareme girmesine izin verilmezken harem ağaları hadım edildikleri için hareme rahatlıkla girebiliyordu.

²⁴¹ Hüdâ Şa'râvî, *Müzekkiriâtî*, s. 29.

Said Ağa otoriter ama aynı zamanda şefkatli biri olarak Hüdâ'nın çocukluk yıllarında ihtiyaç duyduğu ideal erkeği temsil etti ve babasının yokluğunu doldurdu. Said Ağa Hüdâ ve kardeşinden sorumlu olduğu için Hüdâ'nın hayatında önemli bir yere sahipti. O gittikleri her yerde ve hatta derslerinde bile onların yanındaydı. Said Ağa'nın sertliğine rağmen Hüdâ ona gönülden bağlıydı. O Hüdâ'nın, babasının ve kardeşinin koruyucusuydu. Özellikle babası öldükten sonra bir harem ağası olsa da evin bir üyesi gibi çocuklar üzerinde otorite kurabilmesinin sebebi şüphesiz Hüdâ'nın annesi ve kuzeni Ali Şa'râvî tarafından desteklenmesiydi.

Hüdâ geleneklerine bağlı olarak büyütülse de zaman içinde yaşadıkları, tanıştıkları, gezdiği ve gördüğü yerlerden etkilenecek düşünce yapısını oluşturdu. İlk defa alışverişe tek başına çıkan Hüdâ bu davranışıyla feminist düşüncesini ortaya koydu ve mensup olduğu üst sınıfın normlarını bozdu. Zira o zamanlar Mısır'da üst sınıfa mensup kadınlar erkek olmadan değil alışveriş yapmak dışarı bile tek başına çıkamazdı. Hüdâ kendisi için yaptığı bu alışverişin evde bir kargaşaya neden olduğunu ve sanki büyük bir suç işlemişçesine günlerce evde ve arkadaşları arasında konuşulduğunu belirtti. Oysaki ailesinin kuralı Hüdâ'nın dışarıya Said Ağa'nın eşliğinde başörtüsü ve peçeyle örtünmüş bir şekilde çıkması ve Said Ağa'nın öncülüğünde harem için ayrılan özel bir bölümde alışverişini yapmasıydı.

2.2.1.5. Etkilendiği Kişiler

Evlerine sık sık ziyaret eden Faslı kadın şair Hatice Hüdâ'yı oldukça etkiledi. Zira o rahat bir şekilde erkeklerle bir arada oturup edebiyatı ve kültürel meseleleri tartışabiliyordu. Şiire oldukça düşkün olan Hüdâ'da Hatice'den kendisine şiir yazmayı öğretmesini istedi. Ancak o şiir yazabilmek için sarf, nahiv ve aruz bilmenin şart olduğunu söyledi. Oysaki Hüdâ sarf, nahiv ve aruzu bilmiyordu. Hüdâ'ya eğitimde eğer kadınlara baskı kurulmazsa erkeklerle kadınların eşit olabileceğini söyleyen ilk kişi de şair Hatice idi.²⁴²

XIX. yüzyılın sonları Mısır'da kadının statüsünün tartışılmaya başlandığı ancak sadece üst sınıf kadınlarla sınırlı kalan bir dönemdi. Kardeşinin desteğini de alarak sınırlı bir özgürlük elde eden Hüdâ'nın eşinden ayrıldığı dönem feminist bilinci kazanmasında en etkili dönem oldu. Bu ayrılık döneminde İskenderiye' nin Akdeniz limanına tatile çıktı. Bu geziler sırasında Hüdâ Şa'râvî iyi eğitilmiş yabancı kadınlarla bir araya geldi. Bu dönemde Hüdâ Fransız Eugénie Le Brun ile tanıştı ve onun fikirlerinden oldukça etkilendi. Eugénie Le Brun Hüseyin Rüşdü Paşa ile

---

²⁴² Hüdâ Şa'râvî, *Müzekkirâtı*, s. 32.

evliydi ve Mısır'da 1890'larda ilk kadın salonunu düzenleyen kişiydi. Sonrasında Hüdâ'nın akıl hocası olan Le Brun onu politik ve sosyal faaliyetlerle tanıştırdı. Le Brun'un salonu kadınlar tarafından organize edilen ve kadınların problemlerinin tartışıldığı bir platform olduğu için eşsizdi.²⁴³ Bu salona Mustafa Fazıl Paşa²⁴⁴, ın kızı ve Hidiv İsmail'in yeğeni Prenses Nazlı Fazıl' da katıldı. Le Brun, Mısır sosyal gelenekleri üzerine birkaç kitap yazdı. Hüdâ Şa'râvî'de bu salonda düzenlenen toplantılara iştirak etti. Salonda tartışılan konular çoğu kez örtü dahil olmak üzere sosyal hayata yönelikti.

1909 yılında ilk defa Avrupa'ya seyahat eden Hüdâ Fransa'ya gitti. Bir akşam öğretim görevlisi olan Margrette Calamine Mısırlı kadınların ders vermeye ve derslere katılma alışkanlığına sahip olup olmadığını Hüdâ'ya sordu. Hüdâ kabul etmediklerini itiraf etti, ancak Margrette Calamine'in kadınlar için bir konferans vermesini önerdi.²⁴⁵ Prenses Ayn el- Hayat²⁴⁶,ta konuşmaya kişisel olarak sponsor olmaya karar verdi.²⁴⁷ Hüdâ Şa'râvî 1908 yılında Fransız yazar Margrette Calamine'in verdiği bir konferansı kocasının yardımıyla düzenledi ve böylece Cuma konferansları adı altında devam eden Mısır'da kadınların konuşma yapma geleneğini başlattı. Şa'râvî'nin öncülüğünde kadınlar, örtünmenin ve peçenin, kadını toplum dışında tutmanın İslam ile bir ilgisi olmadığını keşfetme imkanına sahip oldular. Bu dönemde ataerkil otorite güç kaybetmeye başladı. Çünkü kadınlar İslam dininin engellemediği birçok durumun ataerkil düzen tarafından konulduğunu ve korunduğunu öğrendiler. Modernist erkeklerin yanı sıra eğitim alabilmiş, XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başlarında Batı kültürü ile tanışabilmiş seçkin sınıfın kadınları, Mısır kadını için öncü rol üstlendiler. 1910 yılında Hidiv Abbas'ın eşi ve sultanların önderliğinde kadınlar için bir dispanser kuruldu. Hüdâ Şa'râvî 1914'te kadınların entelektüel ve sosyal yaşamlarını iyileştirmek için çalışan Mısır Kadınları Entelektüel Derneği'ni kurdu. Bu dernekte seçkin sınıf kadınları, çoğunlukla şehirlerde yardım ve eğitim faaliyetleri gerçekleştirerek eğitimsiz ve ihtiyaç sahibi kadınlara destek oldular.²⁴⁸

---

²⁴³ Julia Liseicka, "Re-reading Huda Shaarawi's "Harem Years"-- Bargaining with the Patriarchy in the Changing Egypt", *The SOAS Journal of Postgraduate Research*, v. 8, 2015, s. 49.

²⁴⁴ Mustafa Fazıl Paşa (1830-1875), Mısırlı prens ve Türk devlet adamı. Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın torunudur. Osmanlı Devleti'nde Maliye Nazırlığı, Maarif Nazırlığı yapmış.

²⁴⁵ Hüdâ Şa'râvî, *Müzekkirâtî*, s. 87.

²⁴⁶ Ayn el- Hayat (ö. 1910) Mısırlı bir prenses ve Muhammed Ali Hanedanı'nın bir üyesi.

²⁴⁷ O dönemde Mısırlı Sultanlarda kadınlar için yapılan her türlü faaliyete destek verdi.

²⁴⁸ Hüdâ Şa'râvî, *Harem Years: The Memoirs of an Egyptian Feminist, 1879-1924*, çev. Margot Badran, Copyrighted Material, New York-1987, s. 99.

Ali Şa'râvî Hüdâ'dan kırk yaş büyük olmasına rağmen ona karşı anlayışlı davrandı ve onu siyasal hayatta aktif rol alması ve ülkesindeki yardıma muhtaç insanlar için gönüllü çalışması konusunda teşvik etti. Yedi yıllık ayrılığın sonunda Hüdâ eşinin kendisini hareme hapsetmeyeceğine, ulusal ve feminist faaliyetlerini de engellemeyeceğine inandığı için geri döndü. Ali Şa'râvî hükümetteki görevi sayesinde ve genç eşinin yeteneklerine inandığından eşini ulusal mücadele de ve feminist hareketlerinde destekledi. Ali Şa'râvî eşinin gerçek ve samimi duygularının farkındaydı. Zira Hüdâ'nın isteği İngiliz Sömürüsüne karşı vatani için mücadele etmek ve kadın haklarını savunmaktı. Hüdâ'nın bir diğer destekçisi ise kardeşi Ömer Sultan'dı. Ömer Sultan ablasını hem sosyal hem de siyasal alanda hep desteklemiştir.²⁴⁹

2.2.1.6. Politik Yönü

1914 yılında I. Dünya Savaşı çıktı. Hüdâ o sıralarda Fransa'daydı. Savaş söylentilerini duyduğunda inanmasa da arkadaşı Margrette Calamine'tin muhtemel Fransa-Almanya savaşının yakın olduğunu öğrendiğinde Kahire' ye dönme kararı aldı. Ancak Mısır'a ulaşması oldukça zor oldu. Milano'dan Kahire'ye geçen Hüdâ o sıralarda İtalya'nın savaşa girmemesi sayesinde ülkesine sağ salim ulaşabildi. Yurt dışına çıkarken annesi hasta yatağındaydı ve Hüdâ ilk defa annesi olmadan yurtdışına çıkmıştı. Bunu yapma sebebi ise oğlunun rahatsızlığıydı.²⁵⁰ Paris'te kaldığı sürede büyük bir kadın toplantısına davet edildi. Bu toplantı da kadınlar hukukta ve seçimlerde erkeklerle eşitlik ve dünya barışı çağrısında bulundu. Hüdâ'nın aklı hep annesindeydi ve o yokken ona bir şey olmasından korkuyordu. Ne var ki korktuğu başına geldi ve döndüğünde annesinin öldüğünü öğrendi. Çocuklarını Kahire'de bırakarak Mina'ya hareket eden Hüdâ annesini babasının yanına gömdükten sonra geri döndü. Ancak 1914 yılında çok sevdiği yeğeni küçük Hüdâ'yı da kaybeden Hüdâ bu iki ölüme çok üzüldü.²⁵¹

I. Dünya Savaşı sırasında Mısır İngilizler tarafından savaşın bir parçası haline getirildi. Mısırlılar savaştan sonra ülkelerinin bağımsız olacağına inandığı için İngilizlere savaş sırasında destek oldular. Ancak bu isteklerinde yanıldıklarını gördüler. Savaş bittikten sonra Ali Şa'râvî 1918'de Mısır Hükümeti'nin bağımsızlık talebini iletmek için Londra'daki İngiliz Yüksek Komisyonuna giden delegasyonda yer aldı. Heyet başarısız olduktan sonra Mısır'a döndü ve Sa'd Zağlûl başkanlığında

²⁴⁹ Sania Lanfranchi, *a.g.e.*, s. 38.

²⁵⁰ Hüdâ Şa'râvî, *Müzekkirâtî*, s. 88.

²⁵¹ Hüdâ Şa'râvî, *Müzekkirâtî*, s. 88-100.

Vefd Partisi'ni kurdu. Bu partinin başlıca amacı Mısır'ı İngiliz işgalinden kurtararak tamamen bağımsız olmasını sağlamaktı. 1920'de Kahire'de bin kadın Vefd Kadınlar Merkez Komitesi'ni kurmak üzere bir araya geldi. Hüdâ kısa süre sonra Vefd Kadın Komitesi (لجنة الوفد المركزية للسيدات) olarak bilinen Vefd partisinin kadın şubesini kurdu ve Vefd partisinin başkanı Sa'd Zağlûl'un karısı Safiye Zağlul ile birlikte Komite'ye başkanlık etti.²⁵² 1920 yılında ilk oturumu gerçekleşen komitenin amacı Mısır'ın tam bağımsızlığı ve kadın hakları için çalışmaktı. Mısır'ın ulusal bağımsızlık mücadelesinde hem erkekler hem de kadınlar bu parti bünyesinde beraber mücadele etti. Ali Şa'râvî Hüdâ'nın Vefd Partisi'nin kadın kollarına liderlik etmesine ve Mısır'ın kurtuluşuna giden yolu açan milliyetçi yönetiminde aktif görev almasına izin verdi. Mısır milliyetçi hareketinin önde gelen isimlerinden biri olan Ali Şa'râvî bir lider olarak etkisini arttırmak için eşinin de bu mücadelede aktif bir rol üstlenmesini sağladı. Öte yandan, Hüdâ Şa'râvî eşinin Vefd Siyasi liderlerle ilişkileri bozulduktan sonra bile bir birey olarak bağımsız davrandı. İngiliz işgali ve kadınların özgürlüğü ile mücadele etmeyi amaçlayan gösterilerde yer aldı.

Birinci Dünya Savaşı bittikten sonra Mısırlı kadınlar 1919 yılında başlatılan bağımsızlık mücadelesi süresince İngilizler aleyhine büyük gösteriler düzenlediler.²⁵³ Ancak onların istekleri feminist talepler olmaktan çok milliyetçilik ve bağımsızlık üzerineydi. Dini yeniden yorumlama çalışmaları ve kadın haklarının erkekler tarafından da desteklenmesinin ardından, seçkin sınıf kadınlarınca yürütülen bağımsızlık mücadelesi orta sınıf halkın kadınlarının da dikkatini çekti. Hüdâ Şa'râvî, Batılı feministlerin Arap Müslüman kadınların ataerki toplumlarının kurbanı olduğu ve erkek egemenliğinin kısıtlamalarıyla mücadele etme yeteneklerinin olmadığı varsayımlarını reddediyordu. Mısır kadın hareketinde Hüdâ Şa'râvî öncü rol üstlenerek, kadın hareketine önemli katkıda bulundu. Mısırlı feminist kadınlar bir yandan kendi haklarının savunmasını yaparken diğer yandan sömürge karşıtı eylemlerle ülkelerini de savundular. Şa'râvî, 1919 yılındaki milliyetçi harekete kadınların da katılmasını sağladı. Toplumun her kesiminden kadın işgale karşı çıktı ve protesto gösterilerinde bulundu. Ayaklanmalar bazen kanlı savaflara dönüştü ve hem erkekler hem de kadınlar sokaklarda İngiliz askerleri tarafından vuruldular. Hüdâ Şa'râvî üst sınıf kadın çemberi tarafından organize edilecek bir protesto yürüyüşü yapmaya karar verdi. Kadınlar tek başına

---

²⁵² Muhammed Hüseyin Heykel, *Müzekkirât fi's-siyâseti'l-Mışriyye*, Dâru'l-maarif, Kahire-1977, c. I, 29-205.

²⁵³ Hüdâ Şa'râvî, *Müzekkirâtî*, s. 122.

yürüdüklerinde, kimsenin onları vurmaya cesaret edemeyeceğini düşündü. Öldürüldüğü gerekçesiyle, uluslararası kamuoyu böyle bir katliamı göz ardı etmeyecekti. Bu, kadınların gösterilerinin dünya görüşü üzerindeki etkisinden dolayı, İngilizlere karşı baskı yapmak için bir fırsattı.

Hüdâ Kahire'deki kadınlarına sosyal normları kırmak için çağrıda bulunarak, onları haremelerini bırakıp ve sokaklara çıkmaya çağırdı. Kalabalık, yürüyüşün yolunu tıkayan silahlı İngiliz askerleri ordusuyla karşı karşıya kaldı. Hüdâ Şa'râvî hayatı pahasına, onlara adım atmaya ve onları karşı koymaya hazırды. Hüdâ Şa'râvî başkalarının da muhtemelen öleceğini fark etti ve bunu istemedi. Bu noktada Hüdâ Şa'râvî yürüyüşçüleri durdurdu ve birkaç saat boyunca sessiz protesto gösterilerine katılmaları için talimat verdi. Önemizdeki birkaç ay boyunca, bu tür çatışmalar, gösteriler devam etti.²⁵⁴ 16 Mart 1919'da Şa'râvî'nin planladığı gösteriler yapıldı. Mısırlıların dayanışmasına ve kararlılığına tanıklık etmek için Kahire'den yürüyen yaklaşık üç yüz ya da daha fazla üst düzey Mısırlı kadın gösterilerin ön safında yer aldı. Bu yürüyüş birçok yönden Mısır ruhunu simgeledi. Bu yürüyüşe bütün sınıfların kadınları, Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler katıldı. Bazıları, kurdukları Mısır birliği bayrağını yüksekte tuttular. Bu gösteriler sırasında işgalciler tarafından yaralanan ve hayatını kaybeden kadınlar anısına 1994 yılında 16 Mart günü "Mısır Kadınlar Günü" ilan edilmiştir.

1922 yılında Hüdâ evinde kadınlarla bir toplantı düzenledi. İngilizlere karşı ekonomik bir boykot başlatmaya karar verdiler, böylece İngiliz mallarını almayı reddettiler ve İngiliz bankalarından paralarını geri çektiler. Ayrıca, kadınlar İslam hukukuna uygun olarak kendi adlarına para ve mülk edinebilmişlerdi. Hüdâ ve bu toplantıya katılanlar geniş arkadaş ve tanıdık ağını kullanarak sözlerini yaydılar. Bu başarılarından sonra Vefd Partisi kadın boykotunu ulusun bağımsızlığı için verilen mücadelede "En güçlü silahlardan" biri olarak kabul etti. Milliyetçi hedefler, Britanya'nın Mısır'ın bağımsızlığını tanımasıyla 1922'de istediği başarıya kısmen de olsa ulaşabildi. Komiteden pek çok kadın, erkeklerle birlikte savaştıktan sonra, Mısır'ın yeni anayasasında kadınlara siyasi haklar tanınacağına inanıyorlardı ancak öyle olmadı. Mısır'ın kısmi bağımsızlığından sonra kadınların haremle dönüşü için çağrı yapıldığında Hüdâ kocasının desteğiyle milli mücadeledeki rolüne ve feminizm mücadelesine devam ederek hareme dönmeyi reddetti. Ali Şa'râvî hayatı boyunca kendisi hakkında yapılan tüm suçlamalara tahammül etti. Bugüne kadar

---

²⁵⁴ Abdünnur Fahri, *Müzekkirât Sevratü 1919*, Dâru'l-Şurûk, Kahire-1992, s. 295; Hüdâ Şa'râvî, *Müzekkirâtî*, s. 122-124.

dininin emirlerini hiçe sayan yozlaşmış bir adam olmakla suçlanan Ali Şa'râvî özellikle Hüdâ'nın peçeyi çıkarmasına ve bir peçe devrimi başlatmasına izin vermekle suçlandı. Ayrıca eşine kadınların özgürlüğüne çağrıda bulunan konferansa katılarak dünyayı dolaşmasına izin vermesi de oldukça eleştirildi. Ancak Hüdâ eşinin ve kendisinin şahıslara değil vatanına hizmet ettiğini söyleyerek bu iddiaları dikkate almadığını vurguladı.²⁵⁵ Hüdâ'nın bu yaşananlar sonrasında söylediği şu sözleri: "Kadınların büyük eylemleri ve bitmek bilmeyen fedakarlıkları erkeklerin kadın görüşlerini değiştirmez. Kibirleri sayesinde, erkekler kadınların yeteneklerini görmeyi reddediyorlar." sözleri yaşadığı hayal kırıklığını gözler önüne sermektedir. 1922'de Mısır'ın yarı bağımsızlığını kazanmasından sonra feminizm yanlısı erkeklerin dikkatlerini ulusal politika ve kendi kariyerlerine verdiği görülmektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi 1923'te Mısır kadın aktivistleri feminizm terimini kullanmaya ve açıkça kendilerine feminist demeye başladı. Bunun bir sebebi de 1923 yılındaki anayasada Mısır halkının eşit olduğunun kabul edilmesine rağmen kadınlara oy hakkı verilmemesidir. Ülke savunmasında eşit hatta öncü olan kadınlar siyasal hayatta da aynı hakları istediler.²⁵⁶ Bu dönemde elit sınıfa ait kadınların, kadın hareketi çerçevesinde örgütlendikleri görüldü. Yoksul işçi sınıfı kadınlar ile bu üst sınıfa ait kadınların talepleri oldukça farklıydı. Çünkü üst sınıf kadınların talebi peçenin kaldırılması üzerine yoğunlaşmıştı. Yoksul işçi kadınların sorunlarından haberleri yoktu. Bu yoksul sınıfa ait kadınlar daha sonra 1919 devriminin isimleri unutulmuş kadın şehitleri olarak anıldılar.

2.2.1.7. Feminist Faaliyetleri

Hüdâ Şa'râvî öncülüğündeki Mısır Feminist Birliği, kızların eğitimi için 1910 yılında bir okul açtı. Bu okulda kız çocukları ebe, hemşire ve öğretmenlik gibi meslekler edindi. Kadınların kamusal alanda daha fazla görünür olması için açık hava toplantıları düzenleyerek, kadınların bilinçlenmesi ve eşitlik haklarını anlattı. Ayrıca Mısır'daki kadın hareketinin ilk dönem kazanımları olarak kabul edilen bu gelişmeler arasında evlilik yaşının yükseltilmesi de önemli bir adımdı. Büyük Britanya' nın bazı hakları olduğu halde 1922 yılında Mısır bağımsızlığını kazandı. Sömürgecilik faaliyetlerine karşı protestolarla başlayan Mısırlı kadınların seslerini duyurma süreci "el-ittihâdu'n-nisâiyyu'l-Mısrîyyu" (Mısır Feminist Birliği)

²⁵⁵ Hüdâ Şa'râvî, *Müzekkirâtî*, s. 110.

²⁵⁶ Margot Badran, "Feminism in İslam-Secular and Religious Convergences" , *A Oneworld*, Oxford-2009, IX, 2.

kurulmasıyla resmîlik kazandı. Birliğin kurucu başkanı Şa‘râvî’ydi. Grubun temel amacı, kadınlar için politik, sosyal ve yasal eşitliği sağlamaktı.²⁵⁷

EFU, kadınların oy hakkı, çok eşliliğin kısıtlanması ve erkekler için daha katı boşanma kanunları da dahil olmak üzere diğer değişiklikler için çalıştı. Bilginin iktidar anlamına geldiğini anladığından Hüdâ Şa‘râvî, kızların ve kadınların eğitime erişimini genişletmek için de çalıştı. 1930’da Mısır üniversiteleri ilk kız öğrencilerini kabul etmişlerdi. EFU ayrıca kadınlar ve çocuklar için bir dispanser açarak ihtiyaç sahiplerine yardımda bulundu. Zeynep el-Gazâlî, lise yıllarından sonra bir süre Kadınlar Birliği’nde Hüdâ Şa‘râvî ile birlikte çalıştı fakat fikir ayrılıkları sebebiyle ayrılarak Müslüman Kadınlar Birliği’ni kurdu.²⁵⁸ Zeynep el-Gazâlî, Hüdâ Şa‘râvî tarafından eğitim için yurtdışına Fransa’ya gönderilecekler listesinde yer almak istemiş fakat daha sonra bu isteğinden vazgeçmişti. Zeynep el-Gazâlî Kadınlar Birliği’ne üye olduğu dönemde dini kesim tarafından oldukça eleştiri almıştı. Bunun nedeni ise Hüdâ Şa‘râvî’nin peçeye karşı tutumu ve davranışlarıydı. Laik bir anlayışa sahip olan Şa‘râvî, Müslüman kadının örtünmesine karşı çıktı ve batılı kadınlar gibi olması gerektiğini savundu.

Mısır’da kadın örgütlerinin hayır işlerinden politik alana doğru kayışın “Mısırlıların annesi” olarak adlandırılan Safiye Zağlûl ve ilk kamusal feminist figür olan Hüdâ sayesinde gerçekleşti. Hüdâ 1924’te Mısır Parlamentosu’nun açılışında kadın hakları için bir gösteri düzenledi ve üyelere reform yapmalarını istedi. Bazı üyeler sadece oy verme hakkı konusundaki taleplere sıcak bakıyordu. Oysa Hüdâ Şa‘râvî daha geniş bir perspektife sahipti. Hüdâ daha çok eğitim, refah, siyasi konular ve yasal reformlar konusunda mücadele etti.²⁵⁹ Birliğin aktif mücadelesi sonucu evlilik yaşı on ikiden on altıya yükseltildi ki bu dönemine göre Mısır’da kadınların kazandığı büyük bir hak. Örgütlü mücadelenin baskısı ile 1927 yılında kadınlar için ortaöğretim kurumları açılırken, 1933 yılında kadınların kamu sektöründe çalışmasının önü açıldı.

Mısır Feminist Birliği daha sonra 1923 yılında Uluslararası Kadın Oy Hakkı Derneği’ne (IWSA) katıldı ki bu dernek 1904 yılında Carrie Chapman Catt²⁶⁰

²⁵⁷ İclal Hâlife, *el-ḥarake en-Nisâ’iyye el-ḥadîse: el-mer’e ‘arabbîyye ‘lâ arḍ mısır*, el-maṭba‘el-ḥadîse, Kahire-1973, s. 35.

²⁵⁸ Mülki el-Sharmani, “Islamic Feminism Transnational And National Reflections”, *Approaching Religion*, v. 4, No. 2, Aralık-2014, s. 89.

²⁵⁹ İbrahîm Cürçit İrtiyâh, *Hüdâ Şa‘râvî’: el-zaman ve-el-riyada*, Dâru’l atiya lil-el-nashr, Lübnan-1998, c. I, 191-198.

²⁶⁰ Carrie Chapman Catt (ö. 1947) Amerikalı kadınlara oy kullanma hakkının güvence altına alınmasına yardımcı olan bir otorite ve barış eylemcisiydi.

tarafından Roma’da toplumsal cinsiyet kalitesini ve insan haklarını desteklemek için kuruldu.

Hüdâ yaşadığı müddetçe kadınların güçlendirilmesi konusundaki kararlılığı ve inancı ile ülkesindeki kadınları harem yaşamından kurtarmak ve ülkelerinin ulusal, politik ve sosyal hayatlarında kadınları da yer almaya teşvik etmek için uğraştı. Hüdâ kültürüne saygı duymasına rağmen harem hayatını kabul etmeyerek ülkesi, milleti ve ülkesinin kadınlarının hakları adına mücadele eden Mısır’daki feminist kadınların öncülerindendi. Kadın erkek eşitliğine inanan ve bunun gerçekleşmesi için çabalayan Hüdâ bunu yaparken geleneklerine bağlılığını toplantılarda kadın ve erkekleri ayırarak gösterdi.

Ali Paşa 1922 yılında altmış sekiz yaşında kalp yetmezliğinden vefat etti. Yaş farklılıklarından dolayı, eşi öldüğü zaman Hüdâ sadece 43 yaşındaydı. Kocasının kaybı Hüdâ için acı olsa da aynı zamanda onun bağımsızlığının da başlangıcı oldu. Çünkü eşinin ölümüyle Hüdâ’nın hareketlerini kontrol eden güçlü bir erkek- otorite figürü de son buldu. Eşinin ölümünden sonra yaşadığı üzüntüyle beraber hissettiği özgürlüğünü de çok beğendiğini de belirtti. Eşi arkasında şöhret ve büyük bir servet bıraktı. Hüdâ bundan sonra bütün dikkatini kadın haklarına verdi. 1923 yılında Roma’daki kadın konferansına katılan Hüdâ bu konferans sırasında üç kere Benito Mussolini²⁶¹ ile karşılaştı.²⁶² Roma’dan döndüğünde ise Hüdâ Kahire tren istasyonunda onu karşılamaya gelen kadınların ve gazetecilerin gözü önünde peçesini kaldırdı. İlk başta sessizlik oldu, sonra da yüksek sesle alkışlandı ve birkaç kadın da ona eşlik ederek peçesini çıkardı. On yıl içinde, sadece birkaç kadın hala peçe takıyordu. Ancak Hüdâ böyle bir eylemi gerçekleştirmeden önce kızının sosyal hayatını ve evliliğini tehlikeye atmayacağından emin olmak için damadı Mahmud Sami ile görüştü. Sami, Hüdâ’nın planını onayladı ve onu destekledi.²⁶³

1925 yılında Hüdâ Şa’râvî tarafından “L’egyptienne” (Mısır Kadını) dergisi yayınlanmaya başladı. Fransızca olarak da yayınlanan dergi, farklı görüşlere sahip bir yazar kadrosuna da sahipti.

1937 yılında ise Hüdâ tarafından Mısır Feminist Birliği bünyesinde “ el-Mısrîyye” (Mısırlı Kadın) dergisi çıkarıldı ve Ortadoğu’nun her köşesine dağıtımı sağlandı.

---

²⁶¹ Benito Amilcare Andrea Mussolini (ö. 1945) Ulusal Faşist Parti’nin kurucusu ve lideri olan İtalyan devlet adamı.

²⁶² Hüdâ Şa’râvî, *Müzekkîrâtî*, s. 174.

²⁶³ Sania Lanfranchi, *a.g.e.*, s. 96-98.

1927 yılında Amerika'ya ve oradan da Amsterdam'a giden Hüdâ buradaki gazetecilerin sorularını yanıtladı ve Mısır'daki kadınların mücadelesi hakkında bilgi verdi. O yurt dışındayken Sa'd Zağlûl Paşa vefat etti ve Hüdâ onun cenazesine katılamadı.

1928 yılında Amerikan Kız Koleji başkanlarının isteği üzerinde Hüdâ kolejde kadın hareketi hakkında bir konferans verdi. Yine aynı yıl kadınların rönesansı için derneğin yaptığı çalışmaları anlatan bir konferans düzenledi ve kadınların siyasal haklarının sosyal haklarıyla ilintili olduğunu vurguladı.²⁶⁴

1931 yılında anayasanın çiğnenmesini ve Sıtkı Paşa'nın bakanlığını protesto etmek için Hüdâ büyük bir gösteri düzenledi.²⁶⁵ Yine aynı yıl Mahatma Gandhi²⁶⁶ Lübnan'dan Hindistan'a dönerken Kahire'ye uğramak istedi. Ancak İngiliz yönetimi Mısırlıların ona olan sevgisini ve sözlerinin üzerlerinde bıraktığı etkiyi bildiğinden buna izin vermedi. Bunun üzerine Hüdâ kadın EFU adına temsilci olarak Sîza Neberâvî'yi (ö. 1985)²⁶⁷ yi Gandhi'nin yanına gönderdi.²⁶⁸

1932 yılında Hüdâ Mısır üniversitesinin ilk kadın mezunlarını ve ilk kadın pilotunu kutlamak için bir davet düzenledi ve bu davete çok sayıda üst düzey Mısırlıyı davet etti. EFU ayrıca kızlar için bir meslek okulu açtı.²⁶⁹

Hüdâ'nın 1933 yılında Avrupa'ya giderken Irak Kralı I. Faysal'la tanışma imkanı oldu. Hüdâ ve Kral Faysal arasında kısa bir konuşma geçti. Kral Faysal Hüdâ'ya kendisini gazetelerden okuduğunu ve çabasına hayran kaldığını ancak kendisini gördükten sonra Arap ülkelerindeki kadın reformunun hayırlı olacağına emin olduğunu dile getirdi. Hüdâ'yı "Gemi kaptanı" olarak adlandıran Kral Faysal dümende o olduğu sürece feminist hareketin devam edeceğine inandığını da dile getirdi.²⁷⁰

1933 yılında EFU'nun çabaları sonucu parlamentoda sanayideki kadınların işini düzenleyen yeni bir yasa kabul edildi. Bu yasayla birlikte bir kadın günde dokuz saatten fazla çalışmama, bir gün izin hakkı olması, bir aylık analık izni ve doğumdan sonra yarım maaşlı on beş günlük izin hakkına kavuşmuş oldu.

---

²⁶⁴ Ekrem Khater- Cynthia Nelson, "el-Harakah el-Nisa'iyye: The women's movement and political participation in modern Egypt", *Women's Studies International Forum*, 11 (5), 1988, s. 465-483.

²⁶⁵ Selma Botman, *a.g.e.*, s. 38.

²⁶⁶ Mohandas Karamchand Gandhi (ö. 1948) Hindistan ve Hindistan Bağımsızlık Hareketi'nin siyasi ve dini lideri. Görüşleri Gandizm olarak anılır. Satyagraha felsefesinin öncüsüdür.

²⁶⁷ Sîza Neberâvî (ö. 1985) Mısırlı anti- emperyalist feminist, gazeteci.

²⁶⁸ Hüdâ Şa'râvî, *Müzekkirâtî*, s. 314.

²⁶⁹ Margot Badran, *Feminists, Islam, and Nation, Gender and the Making of Modern Egypt*, Princeton: Princeton University Press, 1995, s. 143.

²⁷⁰ Nebîl Râğib, *Hüdâ Şa'râvî ve 'aşru-l tenvîr*, el-Hey'e el-Mısrîyye el-âmmel-Kitâb, Kahire-1988, s. 156.

2.2.1.8. Atatürk İle Karşılaşması

18-24 Nisan 1935'te İstanbul'da otuz dokuz ülkeden gelen temsilcilerin katıldığı 12. Uluslararası Kadın Kongresi yapıldı. Uluslararası Kadın Birliği'nin düzenlediği kongreye, Türkiye'deki Kadınlar Birliği'nin üyeleri ev sahipliği yaptılar. Kongreye Mısır'da katıldı. Heyet başkanı ise Hüdâ'ydı. Kongrede ki konuşmasında Hüdâ İstanbul'un Asya ile Avrupa'yı birleştiren bir şehir olması itibariyle doğu ve batının beraber çalışmasının canlı örneği olduğunu söyledi. Şimdiye kadar birçok eskimiş inançlar yüzünden beraber çalışamadıklarını ancak bu engellerin Atatürk'ün eli ile yok edildiğini belirten Şa'râvî, Atatürk'ün "Harbin sebeplerini ortadan kaldırın, harbin yaraları kapanacaktır" sözünü hatırlattı ve doğu ve batı kadınları arasında irtibatı koruma vazifesini Türk kız kardeşlerine bıraktığını söyledi. Hüdâ'nın sözleri salonda büyük alkış aldı. Hüdâ ayrıca kadınların da kendi hükümetlerinin siyasetinden sorumlu olduğunu söylemiş ve batılıların sömürgeci siyasetine karşı pasif bir tutum takınan UKB'i eleştirdi. Hüdâ, Zaman gazetesine verdiği röportajda "Bu kongre bizim için bayramdır. Çünkü ilk defa olarak yakın şarkta bir millet kadınının hukukunu tanımıştır ve onun topraklarında toplanıyoruz" dedi. Hüdâ ayrıca kadınların da erkeklerinki gibi bir Milletler Cemiyeti olması ve merkezinin de Türkiye olması gerektiği fikrini ileri sürdü. Çünkü doğuda kadının hakkını ilk tanıyan devlet Türkiye'dir. Mısır temsilcisi Hüdâ Şa'râvî kadınların askerliği meselesine farklı bir yorum getirerek "Kadınların barışa çalışanlar ordusunda gönüllü olarak" asker olabileceğini belirtti ve doğunun daima barışı istediğini, şükür ki artık dünyanın da barışın gerekli olduğunu anlamaya başladığını belirtti. Doğu kadınlarının yetişen nesli terbiye ederek barış işinde çalışması gerektiğini söyleyen Hüdâ kürtaja ise açıkça karşı çıkmış ve "Bu çocuk validenin üzerinde çok ağır bir yük, hatta onun için bir ayıp dahi olsa böyle bir cinayet işlenemez. Bu alçaklık ve korkaklıktır." dedi. Hüdâ Şa'râvî vapurda verdiği mülakatta İstanbul Kongresi'nin kendileri için "Bayram günü" olarak niteledi, şimdiye kadar uluslararası kongrelere beş kişi ile katıldıklarını ama İstanbul'a on iki kişi geldiklerini söyleyerek Türkiye'ye verdikleri önemi vurguladı. Vakit dar olmasaydı altmış-yetmiş kişi ile katılmayı düşündüklerini belirten Hüdâ "Belki de Mısır kadınlarının yarısı buraya gelmek isteyecekti" dedi. Türk devriminin Mısır kadınına olan etkisine de dikkat çeken Hüdâ "Doğuda kadınlığın kurtuluşunu Atatürk'e borçluyuz. Mısır'da 1923'ten beri peçe kalkmıştır. Şimdi bizim kadınlarımız da şapka giyiyor, erkeklerle beraber geziyor. Tiyatrolarımızdan eski kafesler kaldırılmıştır" dedi. Mısır heyetinde yer alan Mısırlı

Genç Kızlar Cemiyeti Başkanı Havva İdris ise amaçlarının okuyan kızlara iş bulmak olduğunu belirterek ve kızların iş bulma konusunda erkeler ile eşit şartlarda olmadığını sözlerine ekledi. Hüdâ Taksim abidesine çelenk koyma töreni sırasında duygularını şöyle ifade etti: “Heyetimiz kendini bütün dünyanın teveccüh ve hayranlığına mazhar kılan, hürriyet ve müsavat prensiplerinin galibiyetini temsil eden bu abide önünde, Mısır kadınları namına Türkiye Cumhuriyetini selamlar! Vatanın kurtuluşunda cins farkı gözetmeksizin Türk kadınlığına bahşettiği mevkiden dolayı duyduğu derin memnuniyeti ifade eden Hüdâ cesaretle başlattığı bu büyük ıslahatı tamamlaması için Mustafa Kemal Atatürk’e uzun ömre mazhar olmasını Allah’tan diledi.”²⁷¹

Kadın Kongresine katılan heyetle başkanlarından birkaçı Atatürk’ün davetlisi olarak Ankara’ya gitti. Ankara’ya gidenler arasında Hüdâ’da vardı. Atatürk konuklarını çalışma odasında karşıladı ve onlara ülkelerine hizmet ettikleri için teşekkür etti. Sıra Hüdâ’ya geldiğinde Hüdâ Türkçe konuşmaya başladı ve Atatürk’e Türkiye’deki bağımsızlık mücadelesi ve kadın hakları konusundaki gelişmelerin bütün İslam alemini etkilediğini ve onlara yol gösterdiğini belirten Hüdâ Atatürk’e “Türkler size “Atatürk” yani Türklerin babası dediler, ancak ben size “Ata Şark” yani “Şarkın Babası” demek istiyorum” dedi. Atatürk Hüdâ’nın bu sözünden çok etkilendi ve kendisine teşekkür etti.²⁷² Hüdâ’nın Mustafa Kemal’e böyle söylemesinin nedeni Atatürk’ün başlattığı ve başarıyla sonuçlandığı Türk Kurtuluş Savaşı’nın bütün doğu toplumları ve mazlum milletlere örnek olması ve bu mücadelede erkeklerle birlikte savaşan Türk kadınlarına hak ettiği hakları ve değeri vermesidir.

2.2.1.9. Vefatı

Hüdâ Avrupa’daki kadın konferanslarına sık sık katılmaya başladı ve 1930’ların sonlarında Filistinli Arap kadınları yardım için Hüdâ’ya başvurdu. Hüdâ 1944 yılında Kahire’de ilk Arap Feminist Konferansı’nı düzenledi.²⁷³

Hüdâ Şa’râvî, tüm Arap kadınlarının amaçlarını ve arzularını birleştirmek için 1945 yılında Arap Feminist Birliği’ni kurdu.²⁷⁴

Hayatının sonuna doğru Hüdâ çocukluğunu, evliliğini, siyasi ve sosyal faaliyetlerini günlüğünde yazdı.

²⁷¹http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt9/sayi44_pdf/2tarih_siyaset_uluslararasıiliskiler/unal_suzan.pdf, Erişim Tarihi: 10.05.2018-12.45, s. 547.

²⁷² Hüdâ Şa’râvî, *Müzekkîrâtı*, s. 325.

²⁷³ Muhammed İsmâîl Muqaddem, *Hüdâ Şa’râvî Hiye Evvel men Nadâ binezî’-l hicab*, Mecellet-ül Mışriyye, Nisan-2015.

²⁷⁴ Abdülmelik Belsam, “el-Mer’e el-mışra”, Mayıs-1923, s. 1-300.

EFU Başkanı olarak geçirdiği süre boyunca kadınlar için haklar, kişisel statü hukukunda değişiklik, kadınlar için eğitim ve artan istihdam olanakları talep etti.²⁷⁵ Mısır'ı Roma (1923), Washington (1925), Graz, Paris (1926), Amsterdam, Berlin (1929), Marsilya (1933), İstanbul (1935), Brüksel, Budapeşte, Kopenhag (1939), Interlaken (1946) ve Cenevre'deki kadın kongrelerinde temsil eden Hüdâ Mısırlı kadınların sesini bütün dünyaya duyurmak istedi.²⁷⁶

1947 yılında kalp krizi geçiren Hüdâ ölmeden önce Arap ülkelerinin Filistin için iş birliği yapmasını isteyen bir bildiri yayınladı.²⁷⁷ Göğsündeki ve zayıf kalpte ki artan ağrı nefes almayı zorlaştırdı ve Mısır'a döndüğünde, Hüdâ'nın Minye'da kendisi için inşa edilen bir türbe vardı.²⁷⁸ Ölümü üzerine Hüdâ çok yönlü katkıları ve yenilikçi feminist düşüncesi nedeniyle sıcak bir şekilde hatırlandı ve coşkuyla övgü aldı. Şair Abbâs Mahmûd el-'Akkâd²⁷⁹, Hüdâ Şa'râvî'yi yirminci yüzyılın ilk yarısında kendi varlığındaki devrimci dünyanın erdemlerini ve tutkularını somutlaştıran bir kadın olarak görmüştür.²⁸⁰

2.2.2. Edebi Kişiliği ve Sanatı

Hüdâ Şa'râvî batı tarzı feminizmi kendi ülkesinin gelenek- görenekleri ile harmanlayarak yorumlayan Mısır'daki feminist hareketin öncülerindendir. Konuşmaları ve yazılarıyla sadece milyonlarca Mısırlı ve Arap kadını değil dünyanın dört bir yanındaki insanları etkileyen Hüdâ yazdıklarıyla dönemin siyasal ve sosyal hayatını gözler önüne sermektedir.

Hüdâ'nın edebi kişiliği daha küçük yaşlardan itibaren oluşmaya başladı. Mısır'ın aristokrat ailelerinden biri olmanın avantajıyla Hüdâ küçük yaşlardan itibaren hem dini hem de modern eğitim görme şansına sahip oldu. Hüdâ'nın çocukluğundan itibaren sahip olduğu yüksek sosyal statü diğer çoğu kız çocuklarının sahip olamayacağı fırsatları ona sağladı ve Fransızca ve Türkçe'yi eve gelen hocalardan öğrenme imkanına sahip oldu. Hüdâ dokuz yaşında Kur'an-ı Kerim'i ezberledi. Ancak her ne kadar Kur'an-ı ezberlese de Arapça gramerini bilmiyordu. Çünkü üst düzey ailenin kızı olan Hüdâ'nın Arapça dil bilgisi öğrenmesine izin

²⁷⁵ Nebîl Râgib, *a.g.e.*, s. 46.

²⁷⁶ Hüdâ Şa'râvî, *Müzekkirâtı*, s. 259.

²⁷⁷ <http://www.ahram.org.eg/NewsQ/489377.aspx>, Erişim Tarihi: 24.05.2018-14.00, s. 17.

²⁷⁸ Sania Lanfranchi, *a.g.e.*, s. 260.

²⁷⁹ Abbâs Mahmûd el-'Akkâd (1889-1964) Mısırlı gazeteci, düşünür, şair ve edebiyat eleştirmeni. Abdurrahman Şükrî ve Abdülkadir el- Mâzinî ile birlikte Medresetü't-tecdîd veya el-Mezhebu'l-cedîd adını verdikleri bir edebiyat akımının öncülüğünü yaptı. Detaylı bilgi için bkz. Abdülhay Diyâb, Abbâs el-Akkad: nâkid, Kahire-1965, s. 175; Âmir el-Akad, Lemehât min hayâti'l-Akkad, Kahire-1968; Halit Zevalsiz, "Abbas Mahmûd Akkad", DİA, c. II, 267-269.

²⁸⁰ Cürcit İrtiyâh İbrâhîm, *a.g.e.*, s. 375.

verilmemişti. Oysaki onun en sevdiği ders Arapça'ydı. Sadece kız olduğu için Arap gramerini öğrenmekten alıkonulduğunu düşünen Hüdâ bir süre derslerini aksatmış ve kız olmasından nefret etmişti. Ancak sonrasında ailesinin ve toplumun saygısını kazanmak için derslerine odaklandı.

Hüdâ'nın babası Muhammed Sultan Paşa oldukça zengin büyük bir kütüphaneye sahipti. Okumayı seven meraklı bir kız olan Hüdâ'da kitap okumak için babasının kütüphanesine gizlice giderdi. Babası Muhammed Sultan Paşa Arap şiirini çok severdi. Bu yüzden Hüdâ'da Arap şiirine çok düşküncü. Ara sıra evlerinde kalan Faslı Kadın Şair Hatice'den şiir yazmayı öğrenmek isteyen Hüdâ nahiv, sarf ve aruz bilemediği için o zamanlar bu isteğinden mahrum olsa da sonrasında hem Arapça hem de Fransızca şiirler yazdı.²⁸¹

Kardeşi Ömer Sultan'a verilen eğitim ve sosyal ayrıcalıklara şahit olan Hüdâ sadece kız olduğu için bu haklardan mahrum olması karşısında büyük bir hayal kırıklığı yaşadı. Zira o evde eğitim alırken kardeşinin okula gitmesine izin verildi, Arapça okumayı ve yazmayı öğrendi.²⁸²

Hüdâ kadın dergilerinde, aynı zamanda birçok erkek entelektüelin yazılarında yer aldı. Hüdâ kadın haklarında yazdıklarıyla o döneme damga vuran Murkus Fehmi ve Kâsım Emîn gibi modern yazarların üslubundan da etkilenmişti. Kadın hakları için erken mücadelenin entelektüel ve ideolojik temellerinin gelişmesi çoğunlukla Muhammed Abduh, Cemal Afgani gibi erkek modernist reformculara ve aralarında en önemlisi olan Kâsım Emîn'e atfedilmektedir.

1925 yılında Hüdâ'nın başkanlığında L'Egyptienne dergisi yayın hayatına başladı. Sîza Neberâvî derginin editörü oldu. Dergi, kadınların sosyal aktivitelerine ve Mısır'ın politik olaylarına odaklandı. Yazarlar ve hedef kitle üst düzey Mısırlı kadınlar olduğu için dergi Fransızca yayınlandı ki o dönem Fransızca sadece eğitimli üst sınıf tarafından konuşulan bir dildi. Hüdâ'nın da bu dergide yazı ve makaleleri bulunmaktaydı. 1936 anlaşmasının imzalanmasından sonra Hüdâ Şa'râvî, Mısırlı müzakerecilerin İngiliz şartlarını kabul etmesinden dolayı üzgündü. Mısır'ın sorunlarına çözümün Mısırlı kadınlarla çözüleceğine inanıyordu. L'Egyptienne'da Mısırlı kadınlara "Hala ülkemizi korumak için zamanımız var" diyerek başladığı bir tekzip yazısı yayınladı. Hüdâ'nın L'Egyptienne'daki temyiz yazısı Fransızca'dır.

---

²⁸¹<https://afrolegends.com/2016/01/14/huda-shaarawi-egypts-great-feminist/>, Erişim Tarihi: 24.05.2018-10.54.

²⁸² Sania Sharawi Lanfranchi, *a.g.e.*, s. 11-14.

1937’de “Arap kadınları ile Mısır kadın hareketinin dayanışmasını göstermek” için Arap dili dergisi kurdu. Fransız dili konuşan orta ve üst sınıfa hitap eden L’Egyptienne’in aksine, 1937 yılında yayınlanan el- Mısırîyyâ (Mısırlı Kadın) dergisi Arapça yayınlandı. Dolayısıyla, el-Mısırîyyâ’nın yayınlanması, Hüdâ’nın daha geniş bir okuyucu kitlesi edinme ve feminist düşüncesini yayma konusundaki ilk girişimlerini temsil etti. Bu dergi Hüdâ’nın yazıları için zengin bir kaynak oldu. Hüdâ’nın aktivizmi, kullanım stratejisini güçlendirdiği için yüksek bir noktaya ulaştı. O dergilerinde yayınladığı yazılarla resmi yolsuzlukları, hükümet hakkındaki düşüncelerini, kadınların ihmali ve Filistin sorununu gündeme getirdi.²⁸³ Hüdâ’nın L’Egyptienne ve el-Mısırîyyâ dergilerindeki makaleleri toplumda kadının ikincil statüsüyle ilgili farkındalık yaratmak için yazılmıştır. Hüdâ gerek makalelerinde ve gerekse konuşmalarında, canlı eleştirel bir zeka ve yenilikçi ideolojisine uygun olarak kendi bağımsız yargılarını yerine getirme kararlılığı sergileyebildi.²⁸⁴ Bu iki dergi dışında Ortadoğu’da barışı ele alan ve Arap kadınlarına dünya çapındaki feminist faaliyetleri hakkında bilgi veren el-Mer’e Arabistan’ı (Arap Kadını) dergisini yayınlamaya başladı.

Hüdâ hayatının sonlarına doğru anılarını yazmaya başladı. Mısırlı üst düzey bir ailenin kızı olan Hüdâ sosyal hayatta kullandığı dil Fransızca olsa da babasının dili olan Arapça’ya özel bir ilgisi vardı. Mısır’da feminist hareketin öncüsü olan Hüdâ daha sonraki yıllarda Mısır’daki feminizm hareketi ülke sınırlarını aşmaya başlayınca kendisi özellikle konuşmalarında Arapça’yı daha çok kullanmaya başladı. Hüdâ sekreteri Abdülhamid Mursi’ye anılarını Arapça olarak yazdırdı. Hüdâ’nın kuzeni Havva İdris’in söylediğine göre Hüdâ yaşarken anılarının yazımı bitmezse kendisinin anılarını yayınlanmasını istediğini belirtmektedir. Nitekim de eseri o öldükten otuz dört yıl sonra yayınlandı. Hüdâ okuyucunun kendisini yanlış anlayacağından çekindiği ve şöhretine zarar vereceğini düşündüğü için anılarında özellikle toplumdaki cinsiyet ayrımının İslam’dan kaynaklanmadığını aksine bu ayrımın toplumun ataerkil doğasından kaynaklandığı vurgulamaktadır.²⁸⁵

Hüdâ Mısır edebiyatında bir yazar olarak önemli eserler bırakmış diyemeyiz. Ancak “Harem Yılları” adlı hatıra eseri Arap edebiyatındaki hatıra türünde yazılan eserlerin başında gelir. Zira 1879-1924 yıllarında yaşadıklarını kaleme alan Hüdâ’nın bu eseri içerisinde yer alan ve kaynak olarak kullanılabilecek mektup ve gazete

²⁸³ Sania Lanfranchi, *a.g.e.*, s. 230- 234.

²⁸⁴ Rula B. Quawas , ““A Sea Captain in Her Own Right”: Navigating the Feminist Thought of Huda Shaarawi”, *Journal of International Women’s Studies*, c. 8/1, November- 2006, s. 221.

²⁸⁵ Julia Lisiecka, *a.g.m.*, s. 50.

yazılarıyla o döneme ışık tutan önemli bir eserdir. Gazete ve dergilerde yayınladığı yazılarında, konferanslarda yaptığı konuşmalarında özellikle kadın hakları ve bağımsızlık konularına ağırlık veren Hüdâ'nın dili sade ve içtendir. Ancak yazarken tamamen içinden geldiği gibi aklından her geçeni yazdığını da söylemek doğru değildir. Toplumunun kültürünü zaman zaman eleştirse de toplumla tamamen ters düşmemeye çalıştığını yazılarında görmek mümkündür. Özellikle kadın hakları, poligami gibi konulardan bahsederken cinsiyet ayrımının İslam'ın kendisinden değil toplumun ataerkil doğasından kaynaklandığını belirtmesi bu hassasiyetini göstermektedir. Yaşamı boyunca sadece taleplerinin bir kısmı karşılanmış olsa bile, Mısırlı kadınların daha sonraki kazanımları için zemin hazırladı ve kurtuluş hareketleri için sembolik bir standart taşıyıcı olarak kaldı.

2.2.3. Eserleri

2.2.3.1. Müzekkirâtî (Günlüğüm)

Harem Yılları Hüdâ Şa'râvî'nin yayınlanan tek kitabıdır. Hatıra şeklinde yazılan bu eser Müzekkirâtî başlığı altında Arapça olarak yazıldı ve yirmi yıl boyunca yayınlanmadı. Hüdâ Şa'râvî anılarını yazarken birinci tekil şahıs kullandı ve kendini doğrulamak adına kimi zaman mektup, belge kimi zamanda köşe yazıları kullandı. 1967 yılında İngiliz bir yazar olan Margot Badran bir Mısırlı Arapla evlendi ve Mısır'da feminist hareket ve öncülerıyla ilgili bir araştırma yapmaya başladı. Araştırmaları sırasında ise Hüdâ Şa'râvî'nin kuzeni Havva İdris ile karşılaştı. Havva İdris Hüdâ'nın anılarının orijinaline sahipti ve onu Margot Badran'a tercüme edip yayınlaması için vermeye razı oldu. Hüdâ Şa'râvî'nin anılarının Arapça versiyonu 1981 yılında Müzekkirâtî ismiyle yayınlandı. Şa'râvî'nin sekreteri Abdülhamid Fehmi Mursi tarafından Kahire'de basılmıştır. Hüdâ'nın "Günlüğüm" adlı eseri yirmi dört bölümden oluşmakta olup üç yüz altmış sekiz sayfadır. Eserde yazar kendi kişisel yaşamından ziyade ulusal, politik ve feminizm faaliyetlerine odaklanmıştır. Bu pek de kalın olmayan ve okunması kolay kitabın hatıralar kısmına geçmeden evvel Badran tarafından dönemin üst sınıflarının sosyal koşullarının anlatıldığı on beş sayfalık bir sunuma yer verilmiştir. Tercümesi olan Harem Yılları'nda ise Margot Badran'ın çıkarlarına hizmet eden ve Batılıların dikkatini çekebilecek olan anıların bölümlerini tercüme ettiği görülmektedir. Zira orijinalinde Mısır milli mücadelesinin tarihini ayrıntılarıyla kaydeden anıların çok önemli kısımlarının Margot Badran tarafından tercüme edilmediği görülmektedir. Hüdâ'nın anılarının İngilizce çevirisi Harem Yılları başlığı altında yer aldı. Eser yüz elli sekiz sayfa

olarak dört ana bölüme ve belirli başlıklara sahip daha küçük bölümlere ayrıldı. Eserin ilk üç bölümünde kişisel hayatı, ailesi, 1884-1892 yılları arasındaki harem yaşantısı, çocukluğu, evliliği ve ayrılığı anlatılırken dördüncü bölümden sonra Hüdâ'nın milli mücadele ve feminist faaliyetleri anlatılmaktadır. Ayrıca kitapta çok sayıda fotoğrafın yanı sıra, notlar, açıklayıcı bir sözlük, bir fihrist, Hüdâ'nın babası Sultan Paşa'nın 'Urabi Devrimi'ne ihanet ettiği ve İngilizlerin Mısır'a girmesine yardım ettiği hakkındaki suçlamalara karşı savunduğu bir de ilave yer alır. İlk olarak 1987 yılında ABD ve Kanada'da, daha sonra 1998 yılında Mısır'da basılmıştır. Türkçe'ye ise henüz çevrilmemiştir. Harem Yılları ise 1986 yılında Virago Press Ltd tarafından Londra'da basılmıştır.

2.2.3.2. Makaleleri

Hüdâ'nın kurduğu editörlüğünü ise Sîza Neberâvî'nin yaptığı L'Egyptienne dergisinde birçok makalesi, köşe yazısı ve mektupları vardı. Aynı şekilde bu dergiden on iki yıl sonra yayın hayatına başlayan el-Mısrîyyâ, dergisinde de yazıları bulunmaktaydı.²⁸⁶

Hüdâ'nın dergilerde yayınladığı makale ve köşe yazılarını toplumda kadın hakları ve cinsiyet ayrımının farkındalığı için yazdığı görülmektedir.²⁸⁷ Hüdâ kadın hakları ve özgürlükleri konusunda düşündüklerini toplumun bir kısmına ters düşeceğini ve eleştirileceğini bilse de makalelerinde hiç çekinmeden ifade edebilme yürekliliğini sergiledi. Büyük bir özgüvenle Mısırlı kadınlarının siyasal ve sosyal hayatta hak ettikleri yere gelebilmesi için öncelikle kadınların sahip olduğu hakları bilmesi ve kadınların eğitilmesi gerektiğini savunan Hüdâ gazete ve dergilerdeki yazılarında kurmuş olduğu derneklerin yurtiçi ve yurtdışındaki faaliyetleri ile Batı'daki kadınların kendi hakları için verdiği mücadeleleri anlatarak ülkesindeki kadınları bilinçlendirmeyi amaçladı. Ayrıca makalelerinde kadının ahlaki, sosyal ve politik hayatına değinen ciddi soruları dile getiren Amerikalı feministlerle olan ilişkisini ve etkileşimini anlattı. Aslında Hüdâ'nın yazılarını yazdığı dönemde Mısır'da ne demokrasi ne de feminizm kavramı vardı.²⁸⁸ Hüdâ'nın feminizmi potansiyel olarak açıkça devrimci olmamakla birlikte, eski otoriter düzenin yerine, eşitlik ve bağımsızlığa dayalı yeni bir sisteme geçmekti. Onun yazılarında yirminci

---

²⁸⁶ Hüdâ Şa'râvî'nin boşanma ve çocukların velayeti hakkındaki görüşleri için bkz. L'Egyptienne, Kasım-1926, s. 90-94. Ayrıca, bu konulara ve L'Egyptienne, Nisan-1927, s. 105-109. Ayrıca kadın eğitimi konusundaki yazıları için bkz: el- Mısrîyyâ, Mayıs- 1937, s. 309- 310- 311; el- Mısrîyyâ, 1940, s. 388-395, L'Egyptienne, Nisan-1932, s. 220.

²⁸⁷ Hüdâ Şa'râvî'nin bütün makaleleri "Arap Rönesansı'nda Kadın Rolü" başlıklı bir kitap olarak yayınlandı.

²⁸⁸ "Journal of International Women's Studies", c. 8/1, 2006, s. 220.

yüzyılın ilk yarısında Mısır'da yaşanan sosyal ve siyasal değişimleri eleştirel bir gözle yaklaşarak kaleme aldığı görülmektedir.

Haremde büyüyen Hüdâ öncelikle bulunduğu sınıfın kadınlarının temsilcisi konumundaydı ve yazılarında özellikle bu gruba mensup kadınların sıkıntılarını dile getirerek kadının toplum içindeki yeri ve konumu hakkında yazdı. Hüdâ kadınların eğitimi, siyasal hayata aktif katılımı ve kadınlara oy hakkı, çok eşlilik ve boşanma gibi o günün şartlarında tartışılması bir yana konuşulması bile hoş karşılanmayan konularda yazma ve konuşma cesareti gösteren bir kişiydi. Hüdâ'ya göre sadece iyi eğitilmiş kadınlar ahlaklı evlatlar yetiştirebilirdi.²⁸⁹ Kadının eğitilmesi ve iş hayatına katılması için çalışmalar yapan Hüdâ Prens Ömer Tosun'un kadınların işgücüne katılma konusundaki olumsuz fikirlerini ifade ettiğinde "Majesteleri sizin düşüncenize göre toplumun yarısı yeteneksiz ve hakları olmayan insanlardan oluşuyor." diyerek kadınların haklarını İslam bağlamında savundu.²⁹⁰

Hüdâ'nın L'Egyptienne dergisindeki Fransızca yazılarının çoğu Arapça'ya çevrildi. el-Mısrîyyâ'daki yazılarını ise Cürcit İrtiyâh İbrâhîm 1998 yılında *Hüdâ Şa'râvî': el-zaman ve-el-riyada* kitabında derledi. Kitap, derginin başlığı ve yayınlanma tarihlerine göre ve ardından sayfa numarası ile belirtilmektedir.²⁹¹

2.2.3.2. Konferansları

Mısır Feminist Birliği Başkanı olarak Hüdâ Şa'râvî birçok kadın konferansına katıldı. Uluslararası kadın konferansları için Roma'ya (1923), Washington'a (1925), Paris'e (1926), Berlin'e (1929), Marsilya'ya (1933), İstanbul'a (1935), Kopenhag'a (1939) ve İnterlaken'a (1946) gitti. Bu konferanslarda konuşmalar yapan Hüdâ kendi ulusunun üstünlüğünü varsaymak yerine tarafsız bir ruhla ziyaret edilen toplumları yorumladı ve kendi ülkesi ile bütün Arap ülkeleriyle karşılaştırdı.

Mısır delegasyonun başkanı olarak katıldığı konferanslarda kadınların erkekler tarafından ezildiğini belirterek kadınları örgütlenmeye teşvik etti ve böylece bir fark yaratabileceklerine inandığını dile getirdi.

1925'te Washington'daki konuşmasında Amerikan kadınlarının uluslararası kadın hakları hareketinin ilerlemesine yaptığı büyük katkıları ifade etti. Ayrıca, Mısır'da Amerikan ve Arap feminizmi üzerine verdiği derste, özellikle Amerikan

²⁸⁹ L'Egyptienne, Mayıs-1928: 132.

²⁹⁰ L'Egyptienne, Mayıs-1935: 243-244.

²⁹¹ Cürcit İrtiyâh İbrâhîm, *Hüdâ Şa'râvî': el-zaman ve-el-riyada*, Dâru'l atiya lil-el-nashr, Lübnan-1998, c. II.

siyaseti olan ve kadınların siyasette eğitimini savunan Cary Chapman Catt'ın (1859-1947) samimi çabalarını ve arayışını destekledi.²⁹²

15 Kasım 1935'te Kahire'deki Amerikan Üniversitesinde yaptığı bir konuşmada da başarılı kadın yazarların, gazetecilerin ve sanatçıların örnek davranışlarını gerekçe göstererek, çağdaş kadınların hem politik hem de kültürel başarılarını kutladı.

Batı'daki kadınların kendi hak ve özgürlükleri için yaptıklarını yakından takip eden Hüdâ katıldığı konferanslarda Mısırlı kadınları temsilen birçok konuşma yaptı. Gittiği ülkelerdeki gazetelerle söyleşiler yaparak ülkesi ve Arap ülkelerinde kadınların mücadelelerini dünyaya duyurmaya çalıştı.²⁹³ Kendi ülkesinde de kurduğu derneklerin, açtığı okulların faaliyetlerini duyurmak adına birçok konferans düzenleyen Hüdâ Mısırlı kadınları kendi hakları ve özgürlükleri konusunda bilinçlendirmeye çalıştı.

---

²⁹² L'Egyptienne Ekim-1925, s. 33-39: 1925'te Washington'daki konuşmasında Hüdâ Şa'râvî Amerikalı kadınların uluslararası kadın hakları hareketinin ilerlemesine yaptığı büyük katkıları kabul etti. Ayrıca, Mısır' da Amerikan ve Arap feminizmine verdiği ders için L'Egyptienne, Şubat-1926, s. 43-51'e bakınız. Hüdâ Şa'râvî' nin tam konuşması için bkz. Cürcit İrtiyâh İbrâhîm, *Hüdâ Şa'râvî: el-zaman ve-el-riyada*, Dâru'l atiya lil-el-nashr, I, Lübnan-1998, s. 191-198;

²⁹³ Hüdâ Şa'râvî'nin 1990'daki Pan-Arab feminizm konuşmasını için bkz. Margot Badran- Miriam Cooke, *Opening the Gates, Second Edition An Anthology of Arab Feminist Writing*, Second Edition, AAUP Public and Secondary School Library Selection-2004, s. 338.

3. BÖLÜM: MUKAYESE

3.1. Türk'ün Ateşle İmtihanı'nın Özeti

30 Ekim 1918 yılında İngilizler'in İstanbul'u işgal etmesiyle Türk insanının durumu yorgun, şaşkın ve canından bıkkın bir haldeydi. Yıllarca süren savaştan, sefaletten sonra bir de yurdun işgal edilmesi Türk insanını bu hale getirmişti. İstanbul'da yaşayan, çoğunluğunu genç subayların oluşturduğu milliyetçiler, gizli dernekler kurup İtilaf Devletleri'nin toplattığı silahları Anadolu'ya kaçırmaya çalışıyor, bir yandan da memleket için kurtuluş yolları arıyorlardı. Halide Edip, bu derneklerin başkanlarına yakın biri olarak, milliyetçilerin bir araya gelip toplantı yapmak için ne büyük zahmete katlandıklarına bizzat şahit olmuştu. Halk ise gazeteler sansür altında olduğundan padişahın İngilizlerle kurduğu yakınlıktan bir haberdi. Ayrıca İngilizlerin medeni bir devlet olmasından dolayı Anadolu'yu Osmanlı Türklerine bırakacaklarına inanıyorlardı. Osmanlı Devlet'ini savaşa sokan ittihatçıların çoğu Meclis-i Mebusan'da vekildi ve halk bu kişilere tepkiliydi. Bunu fırsat bilen Tefvîk Paşa meclisi kapatmıştı.

15 Mayıs 1919'da Yunanlıların İzmir'i işgalinden sonra İngilizler Anadolu'ya giden bütün yolları kapattıkları gibi tenha yolları da Osmanlı içindeki Hristiyan çetelerine kapattırmışlardı. Bu işgal bütün halkı derinden üzmüştü. Bunun üzerine İstanbul'da birçok toplantı düzenlenmişti. Halide bu toplantılara konuşmacı olarak katılmıştı. Bu toplantılar, Milli Mücadele için zemin hazırlamıştı. İzmir'in işgalinden bir gün sonra 16 Mayıs'ta Mustafa Kemal, doğudaki kargaşaya son vermek için, hükümet tarafından dokuzuncu Ordu Müfettişi olarak görevlendirildi. İstanbul Hükümet'i derneklerin faaliyetlerinin devamına izin vermediği gibi Halide Edip gibi milliyetçi kişiler hakkında da idam kararları çıkarmaya başlamıştı. Özellikle Halide Edip'in Sultanahmet mitinginde söylediği "Hükümetler düşmanımız, milletler dostumuz ve kalbimizdeki haklı isyan kuvvetimizdir."²⁹⁴ sözü İngilizleri oldukça rahatsız etmişti. Daha fazla İstanbul'da kalamayan milliyetçiler Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkmasıyla Anadolu'ya kaçmaya başlamışlardı. Bu kaçış İngilizlerin ilgisini çekmemek için ikişer üçer kişilik gruplar halinde ve gece yapılıyordu. Anadolu'ya kaçmak isteyen vatanseverlerin güvenliğini ise Anadolu'ya düzenli olarak silah kaçıran İzmit'teki ve Adapazarı'ndaki en kalabalığı seksen kişiden oluşan çeteler sağlıyordu. Halide Edip'te hakkında çıkan idam kararı sonrası

---

²⁹⁴ Halide Edip Adıvar, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, Atlas Kitabevi, İstanbul-1971, s. 49.

Anadolu'ya kaçmaya karar verdi ve on bir gün süren yorucu ve tehlikeli yolculuğun ardından Ankara'ya ulaştı. Ankara Garı'nda Mustafa Kemal ve halk tarafından karşılanan Halide ve eşi o gün bir arkadaşlarının evinde misafir olarak kaldı ve hemen ertesi gün eski Ziraat Fakültesi binasında olan karargahta çalışmaya başladılar. Milli Mücadele için birçok hazırlık yapılmasına rağmen ne dış dünyanın, ne de ülkedekilerin yapılanlardan haberi yoktu. Bu yüzden ilk iş olarak Yunus Nadi ile Halide Edip Anadolu Ajansını kurdu. Böylece milli hareketin anlamı ve amacı duyurulmaya başlandı. Artık Ankara, Milli Mücadelenin merkezi olmuştu. Erzurum Kongresi ve Sivas Kongresi'nden sonra yeni bir meclis kurulması zorunluluğu gündeme gelmişti. Mustafa Kemal her ilden ikişer milletvekili seçilip Ankara'ya gönderilmesini istedi. 23 Nisan 1920'de de Büyük Millet Meclisi kuruldu ve Mustafa Kemal meclis başkanı seçildi.

Bu olaya muhalefet olan Hilafet yanlılarının kurduğu ordu, meclisin kapanması için Ankara'ya doğru yürüyüşe geçti. Bu isyanı bastırabilecek düzenli bir ordu olmadığı için Mustafa Kemal Çerkez Ethem²⁹⁵'i görevlendirdi. İzmit'te karşılaşan bu kuvvetlerin çarpışmasından Çerkez Ethem galip geldi. Bu galibiyet çetelerin itibarını artırdı. Ali Fuat Paşa bile üniformasını çıkarıp dağlara çıkmıştı. Çeteler büyük bir kuvvet olmalarına rağmen ordunun himayesine girmeyi reddediyorlardı. İhtiyaçlarını da halktan zorla karşıladıkları için de sürekli sorun yaratıyorlardı.

İlk iş olan düzenli ordunun kurulması, Aralık ayının sonlarına doğru, büyük mücadeleler sonunda gerçekleştirildi. Çerkez Ethem'in üç bin kişilik ordusu, yüz makineli tüfeği ayrıca dört topu vardı. Bu gücüne güvenerek Meclise faaliyetlerinin durdurmasını, halkı yeniden savaşa sokmamasını, İstanbul hükümetiyle işbirliği yapmasını söyleyen bir ültimatom gönderdi. Yunanlılar Bursa'ya yürümeye başlamıştı ama Çerkez Ethem'le Albay Refet²⁹⁶ savaşıyordu. Çerkez Ethem düzenli ordunun kuvvetlerine karşı koyamayıp kuvvetlerini geri çekmek zorunda kaldı. Ordumuzla 11 Ocak'ta Eskişehir'in batısında karşı karşıya gelen Yunanlılar Albay İsmet komutasında ağır bir yenilgiye uğradılar. I. İnönü Zafer'inin ardından toplanan Londra Konferansı'na İtilaf Devlet'leri Ankara'dan da temsilciler çağırdılar. Ancak

---

²⁹⁵ Çerkez Ethem, Çerkes asıllı Türk asker. İstiklal Harbi'nde Kuvayi Milliye birliklerinde komutandı. Detaylı bilgi için bkz. Ethem Çerkez, *Anılarım*, Berfin Yayınları, İstanbul-2000, Küçük, Y. Küçük, *Sırlar*, İthaki Yayınları, İstanbul-2004, T. Törel, *İstiklal Harbinde İç İsyanlar*, Kripto Kitaplar, Ankara-2012.

²⁹⁶ İbrahim Refet Bele asker ve siyasetçi. Kurtuluş Savaşı'na katılan ilk beş generalden birisidir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında İçişleri Bakanlığı, Milli Savunma Bakanlığı görevlerinde bulunmuş olan Albay Refet Çerkez Ethem'inde ağabeyidir.

Sevr Antlaşması²⁹⁷,nın bir benzeri olan bu konferanstan bir sonuç alınamadı ve Yunanlılar Afyon'dan saldırıya geçti. 31 Mart'ta İsmet İnönü komutasındaki ordu tarafından tekrar bozguna uğratılan Yunanlılar geri çekilmek zorunda kaldılar.

Bu dönemde Halide askerlere yardım amacıyla Hilal-i Ahmer (Kızılay) Hastanesi'nde hastabakıcı olarak çalışmaya başladı. Bu arada Yunanlılar boş durmuyor Ankara Hükümet'ine tekrar saldırmak için İzmir'e silah depoluyorlardı. Bunda İngilizlerin Yunanlılara yaptığı silah ve maddi desteğin büyük payı vardı. Hazırlıklarını tamamlayan Yunanlılar Ankara Hükümet'inin dört katı kadar bir kuvvetle, 9 Haziranda saldırıya geçtiler. Bu saldırılara karşı koyamayan Türk ordusu, toparlanmak için Sakarya'nın doğusuna çekilmek zorunda kaldı.

Bu geri çekilme mecliste büyük çalkantılara neden oldu. Yapılan oylamayla Mustafa Kemal başkomutan seçildi. Tekalif-i Milliye emirleri çıkartılıp ordunun ikmal işleri halk tarafından karşılandı. Ordunun kurulmasında en çok emeği geçen Refet Paşa durmadan çalışıyor, memleketin her tarafından gönüllü askerler topluyordu. Savaş başladığında Türk ordusunun 25.000 askeri vardı. Bunların 16.000'i şehit olmasına rağmen savaş sonunda 40.000 asker vardı. Türk ordusu iki ay gibi kısa bir sürede hazırlıklarını tamamladı. Halide ülkenin içinden geçtiği bu sıkıntılı günlerde orduya katılmak istediğini Mustafa Kemal'e bildirdi. Mustafa Kemal bu isteği kabul etti ve Halide karargahta çalışmaya başladı. Buradaki görevi, günlük zaiyat raporlarını tutmak ve yabancı gazeteleri takip edip, yabancı kamuoyunun savaşla ilgili düşüncelerini çevirip Mustafa Kemal'e iletmektir. Türk ordusunun Yunanlılara göre sayısının az olmasından dolayı güzel bir savunma planı yapıldı. 25 Ağustos'ta çarpışmalar başladı. Türk askerleri öleceklerini bilseler bile mevzilerini terk etmeyip çarpıştılar ve yirmi iki günün sonunda artık zafer Türk milletininindi. Sakarya Meydan Muharebesi'nin başkomutanı Mustafa Kemal'di ve bu muharebe dünyanın en uzun süren meydan muharebesi olarak tarihe geçmişti.

Mustafa Kemal'in sabahlara kadar çalıştığını yakından takip eden Halide ona "Savaş bitti. Artık dinlenmeye çekilme vaktiniz geldi." dediğinde sert bir tepkiyle karşılaştı. Zira Mustafa Kemal'e göre asıl savaş bundan sonra başlıyordu.

22 Eylül'de Mudanya Mütarekesi imzalanmış resmi olarak savaş Türklerin galibiyetiyle sonuçlanmıştı. Yunanlılar kaçarken geçtikleri köyleri yakıp yıkmışlardı. Bu savaşta onbaşı rütbesi alan Halide'nin bir görevi daha vardı. Tetkik-i Mezalim

---

²⁹⁷ Sevr Antlaşması, I. Dünya Savaşı sonrasında İtilaf Devletleri ile Osmanlı İmparatorluğu arasında 10 Ağustos 1920 yılında Fransa Sevr banliyösünde bulunan Seramik Müzesi'nde imzalanmış antlaşmadır.

Heyeti'nin başına geçmek ve Yunanlıların şehirlere ve köylere verdikleri zararları tespit etmek, Anadolu insanına ettiği işkenceleri kayıtlara geçirmektir. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Yusuf Akçura ve bir fotoğrafçının olduğu bu heyet çalışmalarını bitirdikten sonra Ankara'ya döndü. Döndüğünde, asker üniforması giyen küçük çocuklar, Halide'nin dikkatini çekti. Bunların kim olduklarını yanındaki yüzbaşığı sordu. Bunlar Kazım Karabekir Paşa'nın evlat edindiğı, yaşları altı ile on dört arasında değışen, aileleri savaşta ölmüş, iki bin kadar yetim Türk çocuğuydu. Bu örnek davranışından dolayı Kazım Paşa'yı ziyaret edip tebrik eden Halide gördüklerinden oldukça etkilenmişti.

Halide Onbaşı, İstanbul'a dönmenin zamanının geldiğine inanıyordu, sevinçliydi. Halide Edip İstanbul'a doğru yola çıktığında yol boyunca Anadolu'nun yıkılmışlığı evsiz, barksız, aç, perişan insanların ortalıkta dolaştığını gördü. Her yerde Yunanların yaptığı zulmü dinledi ve bu üzüntülerle İstanbul'a ulaştı.

3.2. Müzekkirâtî'nin (Günlüğüm) Özeti

XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılında Mısır'daki siyasi ve sosyal hayatı gözler önüne seren eser o dönemin daha iyi anlaşılmasını sağlayan kaynak nitelikte bir eserdir. Hüdâ Şa'râvî'nin notları en güzel biyografi kitaplarından biridir. Basitlik, yaşam olaylarının sıkıcı bir anlatısı ve içinde yaşadığı dönemin olayları ile karakterizedir. Aynı zamanda Mısır, Arap ve İslam kadınlarının haklarını ve elde ettikleri başarıları savunurken mücadelelerinin temel yönlerini de içerir.

Hüdâ Şa'râvî'nin hayatını anlattığı eser yirmi dört bölümden oluşmaktadır. 1879 yılında Minye kasabasında doğan Hüdâ aristokrat ve zengin bir ailenin kızıydı. Babası Muhammed Sultan Paşa o dönemde hayli çalkantılı olan siyasi hayatta önemli vazifelerde bulunmuş önemli bir siyaset adamıydı. Annesi ise Türk-Çerkez bir aileye mensup kendini yetiştirmiş bir bayandı. Annesi ve babasının farklı kültürlerden olması, ailesinin imkanlarıyla Avrupa kültürünü de tanıyabilmesi onun ufkunun daha küçük yaşlardan itibaren açılmasını sağlamıştır. Çok küçük yaşta babasını kaybetmesi hayatında bazı şeylerin seyrini değıştirdi. Kuran-ı Kerim'i okuduğunda henüz dokuz yaşında olan Hüdâ Kuran'dan başka Arapça bir kitap okuyamadığını belirtmektedir. Daha sonra Türkçe'yi öğrendi ve kendini eğitmek için gayretle çalıştı. Kitapçılardan kitaplar aldı, çünkü o dönem Mısır'da muhafazakar ve üst düzey ailelerde kadınların eğitimi, kültür ve bilgi birikimi arzu edilen bir şey değildi. Fakat öğrenme ve bilgi mücadelesine devam etti. Türk diline Fransızca ve daha sonra İngilizce'yi ekleyen Hüdâ eğitimine evde devam etti. Arap diline ve edebiyatına ayrı

bir ilgisi olduğunu belirten Hüdâ Arap nahvini öğrenmek istediye de buna izin verilmedi. Biri öz biri üvey olan iki erkek kardeşe sahip Hüdâ üvey kardeşi İsmail'i daha çok küçükken kaybetti. Kardeşi Ömer Sultan'ı çok sevse de ona karşı sırf erkek olduğu için annesi ve evdekiler tarafından gösterilen ihtimamı kıskanıyordu. Ancak sonrasında kardeşinin babasının adını devam ettirecek kişi olduğunu kavramasıyla ona olan bakış açısı değişti. Kardeşine oldukça düşkün olan Hüdâ onun ölümünün hayatında yaşadığı en büyük acı olduğunu dile getirmişti.

Babasının mirası ve çocuklarının velayetini emanet ettiği yeğeni Ali Şa'râvî ile daha on üç yaşındayken izdivaca zorlanan Hüdâ o yaştayken bile poligamiye karşı çıkarak kendisinden oldukça büyük amcasının oğluyla boşanması şartıyla evlendi. Ne var ki bu evlilik on beş ay gibi kısa bir süre sonra bitti ve Hüdâ'nın gelecekteki vizyonunu ve misyonunu belirleyen yedi yıllık bir ayrılık süreci başladı. Bu evliliğin kendisi Hüdâ'nın zaman içinde, Mısır ve dünyadaki olayları eski geleneklere ve eski rejime karşı erken kurtuluş hareketinin büyük bir liderine dönüştüren isyankar kişiliğinin inşasına katkıda bulunmuştur. Yedi yıllık ayrılığın sonunda eşinin onun siyasi ve sosyal faaliyetlerine müdahale etmeyeceğine inandığı ve kardeşinin eşine geri dönmesini istediği için eşine geri dönen Hüdâ babasının ve eşinin sahip olduğu siyasi ve ekonomik haklardan faydalanarak sosyal ve siyaset hayatta söz sahibi olabildi. Eşinin ve kardeşinin her konuda kendisini desteklediğini belirten Hüdâ yine de hayatındaki erkeklerin ölümünden sonra daha özgür hareket ettiğini de ifade etmektedir. İki çocuk annesi olan Hüdâ kızının rahatsızlığından ötürü uzun süre sosyal hayattan uzak kalmak zorunda kalsa da kızı iyileştikten sonra eski hayatına geri döndü.

Mısır'da on dokuzuncu yüzyılın son yılları kadınların Mısır'daki statüsünün tartışılmaya başladığı bir dönemdi. Hüdâ'nın feminizm fikirlerinin oluşması ve gelişmesinde karşılaştığı insanların etkisi olmuştur. Bu insanların başında evlerine ara sıra misafir olarak gelen şaire Hatice ve Le Brun gelmektedir.

1908 yılında Mısır Üniversitesi'nin kurulması Mısır'da, bilimsel, edebi ve kültürel rönesansın başlangıcı oldu. Üniversitenin kuruluşunu takip eden yılda Hüdâ Şa'râvî ailesiyle birlikte Avrupa'ya seyahat etti ve Batı'nın simge yapılarını, medeniyetlerini ve kültürlerini tanıma imkanı buldu. Orada kadınların kendi hakları için mücadelesine şahit olan Hüdâ ülkesindeki kadınlar içinde aynı hakların kazanılması için çalışmaya karar verdi. Hüdâ Avrupa gezisinden Mısır'a döndüğünde, ülkesinde siyasi ve sosyal bir karmaşa mevcuttu.

Hüdâ Fransa’da tanıştığı ve kadın haklarıyla ilgili fikirlerinden oldukça etkilendiği Margrette Calamine’i konferans vermesi için Mısır’a davet etti ve “Kadınlar için Edebi Gelişim Derneği” adı altında kurulan kulübün kuruluşunun ilk toplantısı da birkaç prensesin eşliğinde evinde yapıldı. Hüdâ 1907 yılında ihtiyaç sahibi çocuklar ve kadınlar için bir dispanserin kurulmasına önyak oldu. 1914’te kadınların entellektüel ve sosyal yaşamlarını iyileştirmek için çalışan Mısır Kadınları Entellektüel Derneği’ni kurdu.

Birinci Dünya Savaşı’nın sonunda Hüdâ Mısır halkının Büyük Britanya’dan bağımsızlık talep etmesiyle dikkatini milliyetçiliğe çevirdi. 1919’da Mısırlılar, bağımsızlık kazanmayı amaçlayan bir siyasi örgüt olan Vefd partisini kurdular. Hüdâ’nın eşi Ali Şa’râvî partinin liderlerinden biriydi ve eşinin de bu siyasi mücadele de yer almasını istedi. İngilizlere karşı başlatılan bağımsızlık mücadelesinde Hüdâ Kahire kadınlarına sosyal normları kırmak için çağrıda bulunarak, onları haremlerinden çıkarak protestolara katılmaya davet etti. Kalabalık yürüyüşü engellemek isteyen silahlı İngiliz askerleri ile karşı karşıya kaldı. Hüdâ hayatını vermek anlamına gelse bile onlara karşı koymaya hazırды; ancak halkın zarar görmemesi için yürüyüşçüleri durdurdu ve birkaç saat boyunca sessiz protesto etmelerini istedi. Milliyetçi hareket Mısırlı erkekleri ve kadınları ilk kez birlikte çalışmaya zorladı. 1919 devriminde Mısırlı kadınların rolü, Sa’d Zağlûl ve Vefd Parti’sinin ileri gelenlerinin Malta’ya sürgün edilmesi ve devamında Mısır’da yaşanan olaylar özellikle bağımsızlık mücadelesinde Mısır delegasyonunun Merkez Komitesi’nin desteğiyle oluşturulan Kadın Merkez Komitesi Mısır’ın bağımsızlığı için mücadele etti. Hüdâ bu komitenin başkanı olarak önemli işlere imza atsa da İngilizlere karşı kazanılan yarı bağımsızlığın ardından kadınlara istenilen hakların verilmemesi ve kadınların tekrar harem yaşantısına dönmelerinin istenmesi üzerine başkanlıktan istifa ederek kadınların siyasi mücadelesine sadece Mısır Kadınlar Birliği’nin başkanı olarak devam etme kararı aldı. Bu birliğin amacı Mısırlı kadınların taleplerini açıkça tanımlayan bir bildiri yayınlamaktı. Birliğin verdiği mücadele sonunda Mısır’da kızların evlilik yaşı yükseldiği gibi kızlara yükseköğrenimin kapıları açıldı. 1922’de Hüdâ evinde bir kadın toplantısı düzenledi. İngilizlere karşı ekonomik bir boykot başlattılar. Böylece İngiliz mallarını almayı reddettiler ve İngiliz bankalarından paralarını çekmeye karar verdiler. 1923 yılında Mısır, bağımsızlığını kazandı ancak Büyük Britanya bazı haklarını elinde tuttu.

Hüdâ yeni kariyerine Mısır'daki ve Arap dünyasındaki kadın rönesans hareketinin lideri olarak başladı. 1923'teki ilk faaliyetlerinden biri, Roma'da düzenlenen Dünya Kadınlar Birliği konferansına katılmak oldu. Fakat Hüdâ bu konferansta sadece Mısır'ın kadınlarını temsil eden kişi olmak istemedi. Aksine Mısırlı kadınları ve Arap kadınları temsil etmek onların Doğu'da ataerkil düzene karşı verdiği mücadeleyi anlatmak istedi. Bu nedenle bir toplantı yapıldı ve bu konferansa liderlik etmek için bir Mısır kadın delegasyonu seçildi. Mısır Federasyonu, Dünya Federasyonunun bir üyesi oldu. Bu, Mısır kadın hareketi tarihinde önemli bir olaydı. Böylece Hüdâ kadın haklarını ele almak ve aynı zamanda Mısır ulusal hareketine erkeklerle birlikte katılmak için güçlü bir kadın hareketi başlattı.

1923 yılında Hüdâ Nebeviye Musa ve Sîza Neberâvî ile birlikte Roma'daki ilk uluslararası kadın konferansına katıldı. Kadın konferansından döndüğünde Kahire istasyonunda birden peçesini çıkaran Hüdâ'nın bu hareketi önce herkesi şaşkına çevirse de sonrasında onları karşılamaya gelen kadınlar onu alkışlayarak peçelerini çıkardı.

Hüdâ Şa'râvî başkanlığında 1924 yılında Mısır' da ilk açık feminist örgüt olan el-İttihad el-Nisa'i el-Mıṣrî (Mısır Feminist Birliği) kuruldu. Mısır Feminist Birliği (EFU), Vefd Partisi Kadın Merkez Komitesi ile birlikte, kadınların tam siyasi hakları, kadınların eğitim ve çalışma hakları ve Müslüman Kişisel Durum Yasası reformu için çalıştı.

Aynı zamanda Arap Kadın Birliği'nin sözcüsü olan "Arap Kadınları" dergisi, 1925'te L'Egyptienne dergisini ve 1937'de Mısır dergisini kurdu.

1935'te Arap Kadın Birliği'nin kurucu üyelerinden biri oldu ve 1947 yılına kadar bu birliğin başkanlığını üstlendi. 1944'te farklı Arap ülkelerinden delegelerin katıldığı ve önemli kararların alındığı Arap Kadınlar Konferansı'nı düzenledi ve 1945'te Nişan el-Karmal ödülüne layık görüldü.

Hüdâ Mısır ve Arap kadınları için verdiği mücadelenin duyurulması için dünyanın dört bir köşesine gitti. Yaptığı seyahatler ve katıldığı konferanslar ülkesindeki kadın meselesini ve verdikleri ulusal mücadeleye oldukça katkı sağladı ve diğer ülkelerdeki kadınların statüsü, bu halkların kültürleri ve başarıları ile ilgili şeyler öğrenerek bunları kendi ülkesine adapte etmeye çalıştı. 1947 yılında vefat eden Hüdâ kadınlara seçme seçilme hakkının verildiğini göremeden vefat etti. Zira Mısır'da feministler ilk kez oy hakkı talep ettikten otuz iki yıl sonra kadınlara 1956

yılında bu hak verildi. Aynı yıl hükümet, Mısırlı Feminist Birliğinin kapatılmasını tüm bağımsız örgütlerin kapanmasını istediği gibi istedi. Bunun üzerine yöneticileri bu birliğin kendisini yeni bir isim olan Hüdâ Şa'râvî Derneği altında bir sosyal hizmet kuruluşu olarak yeniden kurulmasını istedi ve yönetim bu istediği kabul etti.

3.3. Karşılaştırma

3.3.1. Feminizm Faaliyetleri

Her iki yazar da kadına hayatı boyunca önem vermiş, toplumun gelişebilmesi için kadının eğitilmesini şart görmüşlerdir. Bunun içinde gerekse gazete ve dergilerdeki yazılarıyla gerekse konuşmalarında hep bu konulara vurgu yapmışlardır. Halide kadınların hakları konusunda yazdığı yazıları sebebiyle muhalif kesimin ölüm listesinde yer aldığını öğrendiğinde bir süreliğine ülkeyi terk etmek zorunda kaldı ve çocuklarıyla birlikte Mısır'a gitti. Mısır'da bulunduğu sırada Halide oğlu Hasan Zeki'nin hastalanması, bir otel odasında İstanbul'dan haber alamadan parasız kalmaları gibi sebepler yüzünden oldukça sıkıntılı günler yaşadı. Sonunda eşine ulaşabilen Halide çocukları ona teslim ederek Miss Fry'ın daveti üzerine İngiltere'ye gitti. Hüdâ'nın da başından buna benzer bir olay geçti. Ancak o Halide gibi ülkesinden kaçmak zorunda kalmamıştı. Kızının rahatsızlığı sebebiyle Fransa'dayken Fransa ve İngiltere arasında bir savaşın patlak vereceğini arkadaşı Fransız Margrette Calamine'den öğrenen Hüdâ ülkesine dönmeye karar verdi. Ancak ülkelerin içinde bulunduğu kritik durumdan ve yanındaki paranın azalmasından ötürü oldukça sıkıntılı bir yolculuğun ardından ülkesine ulaşabildi.

Halide İngiltere'ye ilk defa gelse de burada yayınlanan makaleleri sayesinde edebiyat çevresince tanınıyordu. Burada kaldığı süre zarfında İngiltere'deki feminist hareketlerle ve kadına siyasal haklar sağlanması için dikkat çekici eylemler yapan saldırgan tutumlu Süfrajet²⁹⁸ grubuyla da karşılaştı. Böylece kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmesi hususundaki fikirler Halide'de de burada şahit olduklarından sonra oluşmaya başladı. Halide İngiltere'de kaldığı süre boyunca parlamentoyu gezdi, Miss Fry'ın Hampstead'deki köy evinde kurduğu okulu gözlemleyerek tecrübeler kazandı. Bu tecrübeler hayatının geri kalan bölümünde ona yeni bir bakış açısı kazandırması bakımından önemlidir. Aynı şekilde Paris'te kaldığı sürede büyük bir kadın toplantısına davet edilen Hüdâ'nın bu toplantı da şahit olduğu kadınların hukukta ve seçimlerde erkeklerle eşit olması gerektiğinin ifade edilmesi ve dünya

---

²⁹⁸ XX. yüzyılın başlarında Birleşik Krallık ve ABD'de pasif direniş, kamu toplantılarını bölme, açlık grevi yapma gibi yollarla kadınların seçme ve seçilme hakkını savunan, kısmen organize olmuş radikal kadın hakları savunucuları.

barışı çağrısında bulunulması, kadınların demokratik hak elde etmek için verdikleri mücadele onun feminist düşüncelerinin temellenmesine katkı sağladı.

Her iki yazar da ülkelerinin gelişmesi için kız çocuklarının eğitiminin önemli olduğunu farkındaydı. Bunun için de dernekler aracılığıyla mücadele veren yazarlardan Halide aynı zamanda bu işin mutfağındaydı. Uzun yıllar pedagojiyle ilgilenen Halide aynı zamanda bir müddet Darülmuallimât'ta ve ardından da İdadi'de hocalık yaptı. Hüdâ ise sadece kızlar için okulların kurulmasına, onların yurt dışına gönderilmesine ve üniversiteye kabul edilmelerine ön ayak oldu.

Bir kadın yazar olarak Halide romanlarında ve hikayelerinde işlediği kadın sorununu, dönemin gazete ve dergilerinde yayımladığı makalelerinde de ele aldı. Bu yazıların çoğu, konuları kadınların eğitimi, kadınların sosyal hayattaki yerleri ve kadınların çalışma hayatına girmesiyle ilgiliydi. Halide'nin kadınlara dair yazılarının çoğu Büyük Mecmua dergisinde, Akşam ve Yeni İstanbul gazetelerinde yayımlanmıştır. Hüdâ ise üç tane dergi kurarak bu dergiler aracılığıyla kurduğu derneklerin ve EFU'nun ülkesindeki kadınların hakları için yaptıkları çalışmalardan ve yurt dışında katıldıkları uluslararası kadın konferanslarından bahsetti. Kendisinin de görüş ve düşüncelerini paylaştığı yazıların yer aldığı dergilerden "L'egyptienne" (Mısırlı Kadını) dergisinin dili Fransızca idi ve bu yüzden sadece eğitilmiş üst sınıf Mısırlı kadınlara hitap edebiliyordu. 1937 yılında ise Mısır Feminist Birliği bünyesinde yayın hayatına giren "el-Mısriyyâ" (Mısırlı Kadın) dergisi ise Arapça olup bütün Ortadoğu'ya dağıtılması sağlanarak her kesimden insana hitap eden bir dergi idi. Halide yazılarında öncelikli olarak kadının eğitimi konusunu ele almıştı. Halide bir İngiliz gazetesi olan Nation'da yayımlanan "The Future of Turkish Women" (Türk Kadınlarının Geleceği) başlıklı mektubu sayesinde Londra'daki eğitimci Isabel Fry ile önce mektup yoluyla tanıştı, 1909 yılında Isabel Fry İstanbul'a gelerek kadınların eğitimi ile ilgili araştırmalar yaptı ve konferanslar düzenledi. Hüdâ ise yurt dışında bulunduğu sırada öğretim görevlisi olan Margrette Calamine ile tanıştı. Margrette Calamine kendisine Mısırlı kadınların ders vermeye ve derslere katılma alışkanlığına sahip olup olmadığını sordu. Hüdâ katılma alışkanlıklarının olmadığını itiraf etti, ancak Margrette Calamine'in kadınlar için bir konferans vermesini önerdi. 1908 yılında Fransız yazar Margrette Calamine'in verdiği bir konferansı kocasının yardımıyla düzenledi ve böylece Cuma konferansları adı altında devam eden Mısır'da kadınların konuşma yapma geleneğini başlattı. Şa'râvî'nin öncülüğünde kadınlar, örtünmenin ve peçenin, kadını toplum dışında tutmanın İslam

ile bir ilgisi olmadığını keşfetme imkanına sahip oldular. Bu dönemde ataerkil otorite güç kaybetmeye başladı. Çünkü kadınlar İslam dininin engellemediği birçok durumun ataerkil düzen tarafından konulduğunu ve korunduğunu öğrendiler. Aynı şekilde Halide’de kadınların kapanıp, sosyal hayattan tamamen uzaklaşmalarının Müslüman kadınları kötü etkilediğini belirterek ancak savaş zamanında kadının sosyal hayattaki yerini bulduğunu ancak bu uygulamanın İslam’ın kendisinden değil ataerkil düzenden kaynaklandığını da ifade etti.

Kadınının çalışmasına dini olarak karşı olanlara Kuran’dan ayetle cevap veren Halide, kadının da insan olarak çalışıp emeğini almasının hakkı olduğunu ifade etti. Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı’nın yaşandığı yıllarda kadınlar, Teali-i Nisvan ve Türk Ocağı gibi derneklerde çalışmalara katılıp bir amaç etrafında faaliyet gösterdiler. Her iki yazarda makalelerinde kadının toplumsal alandaki yerinin önce eğitimle, sonra çalışmayla değişeceğini, kadının eğitiminin tüm toplumu değiştirmeye yeteceğini vurguladı.

Hüdâ Şa‘râvî, peçeye karşı tutum ve davranışlarıyla biliniyordu. Laik bir anlayışa sahip olan Hüdâ, Müslüman kadının örtünmesine karşı çıktı ve batılı kadınlar gibi olması gerektiğini savundu. Oysaki Halide Batı’nın giyim kuşamının değil ilim ve bilimdeki ilerlemelerinin örnek alınması gerektiğini vurgulayarak Cumhuriyet döneminden sonra Türk kadınının her anlamda Batı’yı örnek almasını eleştirdi.

Her iki yazarda ülkenin geleceğinin hazırlayıcısı konumda olan kadınların eğitiminin önemine dikkat çekerek kızların okuması için okullar açılmasına vesile olmuşlardı. Ayrıca Batılılaşma ve modernleşme sürecinde olumlu Batılı kadınları örnek alması, Batı kültürünün doğru bir şekilde öğrenilip içselleştirilmesi gerektiğini vurgularken kadının kendi toplumunun kültürünü de tamamen yok saymaması gerektiğini de belirttiler.

Çokeşli babaların evlatları olarak büyüyen yazarlar poligamiye karşı her zaman mücadele etti. Halide ilk eşi Salih Zeki’den ikinci kez evlenmek istediği için ayrılırken Hüdâ Ali Şa‘râvî’yle evlenmek için ilk eşinden ayrılmasını istedi. Aslında Hüdâ bu şartı sunarken henüz on üç yaşındaydı ve bunu yapma sebebi içgüdüsel idi. Ayrıca bu şartının da kabul edileceğini düşünmüyordu. Yine daha sonraları yaptığı bu hareket için Hüdâ oldukça eleştirildi. Zira bir kadını eşinden ayrılmaya zorlamasıyla bir nevi o kadının hakları çiğnemiş daha sonra savunduğu kadın haklarıyla ters düşmüştü.

3.3.2. Milliyetçilik Faaliyetleri

Balkan Savaşları Halide'nin Milli Mücadele dönemindeki tavrının oluşmasına sebep olan olayların başlangıcıdır. Balkan Savaşı'nın patlak vermesinden hemen önce ikinci kez İngiltere'ye giden Halide yurt dışından döndükten sonra Ağustos 1912'de savaş başladı. Türkiye'nin kazanma ihtimaline karşı alınmış görünen önlemin Halide'de de yarattığı farkındalık sonraki dönemlerde artarak devam etti. Ancak Türkleri yok etmeye çalışan bir Batı olduğunu fark eden Halide'de de bu süreçte Batı hayranlığı yerini büyük bir nefrete bıraktı. Halide kadın eğitimi sorunu etrafında çalışabilmek ve Balkan Savaşları'nın sürdüğü yıllarda Balkan'dan göçenlere yardım etmek için 1909'da İstanbul'da Teali-i Nisvan Cemiyeti'ni arkadaşlarıyla birlikte kurdu. Teali-i Nisvan Cemiyeti yalnızca kadınlara konferanslar vermekle kalmadı, Balkan Savaşları'ndaki zulme karşı kadınları örgütleyerek miting de düzenledi. Teali-i Nisvan Cemiyeti yoluyla toplumun zor günlerini atlatabilmesi için İstanbul'daki kadınların birlikte hareket etmesi Halide ve cemiyet yönetimindeki kadınların önderliğinde oluştu. Millettin sefaletine yakından tanık olduğu bu dönemde Halide Teali-i Nisvan Cemiyeti'nin yardım ve hastabakıcılık kolunu kurdu. İngilizce, Fransızca dersleri ile ev ve çocuk bakımı hakkında eğitimler veren bu kadın kulübü savaş sonrasında küçük bir hastane tesis etti. Halide'nin ilk defa hemşirelik, hastabakıcılık yapması ve yine ilk kez Türk askeriyle karşılaşması Balkan Savaşı sebebiyle oldu. Savaş sırasında ve sonrasında zulüm gören Anadolu'yu gezen Halide savaştan sonra harabeye dönen ve perişan olan halkın halini gördü.²⁹⁹ Mısır'daki Milli Mücadele ise İngilizlerin Mısır'ı işgal etmesi ile başladı. Başta 'Urabi Paşa ayaklanması gibi münferit girişimlerle İngilizlere karşı konulmaya başlansa da asıl mücadele I. Dünya Savaşı'ndan sonra başladı. Vefd Partisinin başkanlığında topyekün direnişe geçen halk kadını erkeğiyle bir bütün olabildi. Zira her iki yazarda Batı'nın ülkelerini sömürge halini getirip bağımsızlıklarına kast etmelerinin kadınlara duyulan ihtiyacı arttırdığını vurgulamaktaydı. Hüdâ Vefd Partisi'nin kurucularından birinin eşi olması hasebiyle Milli Mücadele aktif olarak rol aldı ve partinin kadın birliğinin başkanlığını üstlendi. Ancak Mısır'daki mücadele daha çok siyasi arena da yapılırken Türklerin hem siyasi hem de askeri alanda mücadele verdiğini hatırlatmakta fayda var. Mısır'da da İngilizlere karşı yapılan protesto gösterilerinde kadın, erkek, asker ve sivil halktan

---

²⁹⁹ Seda Çetin, "Halide Edib Adıvar'ın Eserlerinde Millî Mücadele Ve Cumhuriyet", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Edebiyatı Bilim Dalı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne-2014, s. 41.

öldürülenler olsa da Mısır fiili olarak İngilizlerle savaşmadı. Kadınların Mısır'da erkeklerle İngilizlere karşı bağımsızlık mücadelesinde olması için Hüdâ'da gazete ve dergilerde yazılar yazdı, konferanslarda konuşmalar yaptı. 1910 yılında Hidiv Abbas'ın eşi ve sultanların önderliğinde kadınlar için bir dispanser kuruldu. Hüdâ Şa'râvî, 1914'te kadınların entelektüel ve sosyal yaşamlarını iyileştirmek için çalışan Mısır Kadınları Entelektüel Derneği'ni kurdu. Bu dernekte seçkin sınıf kadınları, çoğunlukla şehirlerde yardım ve eğitim faaliyetleri gerçekleştirerek eğitimsiz ve ihtiyaç sahibi kadınlara destek oldular. Hüdâ Şa'râvî öncülüğündeki Mısır Feminist Birliği, kızların eğitimi için 1910 yılında bir okul açtı. Bu okulda kız çocukları ebe, hemşire ve öğretmenlik gibi meslekler edindi. Kadınların kamusal alanda daha fazla görünür olması için açık hava toplantıları düzenleyerek, kadınların bilinçlenmesi ve eşitlik haklarını anlattı. Ayrıca Mısır'daki kadın hareketinin ilk dönem kazanımları olarak kabul edilen bu gelişmeler arasında evlilik yaşının yükseltilmesi de önemli bir adımdı. Ayrıca Hidiv'in eşi yardımıyla ihtiyaç sahibi kadın ve çocuklara yardım sağlamak amacıyla Mabarat Muhammed Ali Dispanseri'ni kurdu. Mısır'da Hüdâ'nın başkanlığında ya da onun da içinde yer alarak kurulan derneklerdeki kadınlar hep aristokrat ailelere mensup, eğitilmiş kadınlardı. Mısır'da ve diğer İslâm ülkelerinde kadın hareketinin en önemli sorunu halk ile bütünleşmeyip, elit kesim ile sınırlı kalmasıydı. Her iki ülkede de dini yeniden yorumlama çalışmaları ve kadın haklarının erkekler tarafından da desteklenmesinin ardından, seçkin sınıf kadınlarınca yürütülen bağımsızlık mücadelesi orta sınıf halkın kadınlarının da dikkatini çekmişti. Halide'nin de İstanbul'da kurduğu derneklerdeki kadınlarda aynı özelliklere sahipti. İşte bu özelliklerinde dolayı Mısır'da kadın haklarındaki haklar alt kesimdeki kadınların da bu mücadele hakkında bilgilendirilmesi ve bu mücadeleye iştiraki sağlanamadığı için başlarda istenilen sonuçlara tam olarak ulaşamadı. Oysaki Türkiye'de İstanbullu eğitimli kadınların Milli Mücadele'ye verdikleri manevi destek Anadolu'daki kadınların maddi ve manevi desteğini beraberinde getirdi ve böylece kadınlar hem bağımsızlık mücadelesinde bizzat görev aldı hem de devletin kurulmasından sonra bazı haklara kavuştu.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde yazarlık hayatına başlayan Halide Cumhuriyet'in ilanından sonra da Türk milletini milli mücadele konusunda bilinçlendirme görevine yazılarıyla devam etti. Bu dönemde kaleme aldığı yazılarında Türk milletini hızla yeni bir kalıba sokmak isteyen zihniyeti eleştiren Halide temelsiz değişimlerin halkı nasıl yozlaştırdığını, önemli noktalara temas ederek göstermeye çalıştı. Hüdâ ise

1922 yılında İngilizlere karşı kazanılan kısmi bağımsızlıktan sonra kurulan parlamento da kadınlara vaat edilmiş hakların verilmediğini ve kadınların tekrar harem hayatına dönmelerinin istendiğini gördüğünde siyasetten tamamen uzaklaşarak ülkesindeki kadın sorunlarına yönelmeyi tercih etti. Zira 1923 yılındaki anayasada Mısır halkının eşit olduğu kabul edilmesine rağmen kadınlara oy hakkı verilmemişti. Ülke savunmasında eşit hatta öncü olan kadınlar siyasal hayatta da aynı hakları istemişlerdi. Bu amaçla da Hüdâ 1923 yılında EFU'yu kurdu. EFU, kadınların oy hakkı, çok eşliliğin kısıtlanması ve erkekler için daha sıkı boşanma kanunları da dahil olmak üzere diğer değişiklikler için çalıştı. Bilginin iktidar anlamına geldiğini anladığından Hüdâ kızların ve kadınların eğitime erişimini genişletmek için de çalıştı. Özellikle Kâsım Emîn'in *Tahrîru'l-mer'e* (Kadının Kurtuluşu) isimli kitabının yayımlanması, Mısır'da kızların okula gönderilmesi için verilen mücadeleyi destekledi. Ayrıca sömürgeye karşı direniş hareketleri ve topluma eleştirel bir gözle bakmayı sağlayan ulusal bağımsızlık mücadeleleri, kızların okula gidebilmesine önemli katkılar sağlamıştı.

Her iki yazarda yurt dışında birçok konferansa katılarak bilgi birikimlerini aktardı. Halide yazar ve eğitimci kimliği ile Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan süreçte Türkiye'nin yaşadıklarına bizzat şahit olan biri olarak yaşadıkları hakkında bilgi verirken, Hüdâ Mısır'daki feminist birliğin kurucusu ve başkanı olarak Mısır ve Arap kadının sorunlarını ve bu kadınların büyük mücadeleler sonucunda elde edebildikleri haklar konusunda bilgi verdi.

Ülkesinden bir süre uzak kalmak zorunda kalan Halide 1944 yılında İzmir'den milletvekili seçildi. Ne var ki Hüdâ ülkesinde başarılarından dolayı devlet nişanesi almaya hak kazansa da siyasi olarak bir hakka sahip değildi. Hüdâ yaşarken ülkesindeki kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmemişti. Bu konuda çok mücadele veren Hüdâ bunu göremese de onun ölümünden bir süre sonra Mısır'daki kadınlar parlamentoya girme hakkı elde edebildi.

Çok yönlü bir insan olan Halide'yi Gökhan Çetinsaya yazdığı makale de *"Amerikan Kız Koleji'nin ilk "Müslüman" öğrencisi Halide Edip, İkinci Meşrutiyet boyunca ısrarla kadın haklarını savunan feminist Halide Edip, Ermeni Tehcirine karşı çıkıp eleştiren "Hümanist" Halide Edip, İzmir'in işgaline karşı yapılan Sultanahmet Mitingi'ndeki konuşmasıyla efsaneleşen "Milliyetçi" Halide Edip, Millî Mücadele'ye fiilen iştirak eden "Onbaşı" Halide Edip, Terakkiperver Fırkası tecrübesinden sonra Atatürk ölene kadar Türkiye'ye dönemeyen "Sürgün" Halide*

Edip, 1940'ların Edebiyat Fakültesi'nde başında örtüsü elinde tespahiyle gezen "Profesör" Halide Edip, 14 Mayıs'ı Demokrasi Bayramı ilan eden Demokrat Parti "Milletvekili Halide Edip"³⁰⁰ betimleyerek yazarın onca zamana sığdırdığı başarılarını birkaç cümleyle çok güzel özetlemiştir.

Hüdâ bir Arap Müslüman feministi olup Arap dünyasında ilk Mısır Feminist Birliği'ni (EFU) 1923'te kurup yöneten ilk kadındı. Bundan sonra diğer Arap ülkelerindeki kadın hareketleri Hüdâ Şa'râvî'nin başarısından yararlanmaya başladı. Arap dünyasında ülkesinin bağımsızlığı ve kadınların hakları konusunda verdiği mücadeleyle tanınan Hüdâ Batı'da ilk peçeyi çıkaran kadın olarak ün yaptı. Hüdâ yaşadığı müddetçe kadın hakları konusunda çalıştı. Batı'da kadınların kendi hakları için verdikleri mücadeleyi yakından takip ederek ülkesindeki kadınları bu konularda aydınlatmak için başkanlığını yürüttüğü dernekler aracılığı, ailesi ve eşinin konumundan dolayı sahip olduğu maddi ve manevi servet ile mücadele verdi.

Hatıratlarını kaleme alan yazarların eserleri ülkelerinin içinde bulunduğu hassas dönemi bütün çıplaklığıyla anlattığı için önemlidir. Halide Türk'ün *Ateşle İmtihani* adlı eserinde sadece Milli Mücadele döneminden bahsederken Hüdâ *Müzekkirâtî* adlı eserinde kişisel yaşamından ziyade ulusal, politik ve feminizm faaliyetlerinden bahsetti. Halide eserini önce İngilizce kaleme aldı sonra aynı eserin Türkçe'sini yazdı. Ancak kendi ifadesine göre Türkçe yazdığı anıları İngilizce yazdığı anıların çevirisi değildi.³⁰¹ Hüdâ'nın anıları ise Arapça yazılmış olup daha sonra İngiliz yazar Margot Badran tarafından İngilizce'ye çevrilmiştir. *Müzekkirâtî* eseri Mısır milli mücadelesinin tarihi ayrıntıları, Türk'ün *Ateşle İmtihani*'de Kurtuluş Savaşı yıllarını, Türklerin vatan ve bağımsızlık uğruna verdiği amansız mücadeleyi anlattığı için kaynak niteliğinde önemli eserlerdir. Yazdıkları anılarda yaşadıkları ve gördüklerini yazan yazarların bu eserlerde her konudaki samimi fikirlerini okuyucuya tam olarak aktardıkları söylenemez. Hem toplumun hem de o dönemde siyasette söz sahibi olan kişilerin tepkilerini çekmemek adına bazı konuları üstünden geçmeyi uygun görseler de her iki yazar da anılarını içten ve samimi bir dille kaleme aldı.

3.3.3. Dil ve Üslup

---

³⁰⁰ <http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?dergiid=25&makaleid=4359>, Erişim Tarihi: 02.07.2018-11.11, s.1.

³⁰¹ Halide Edip Adıvar, *Türk'ün Ateşle İmtihani*, s. 4.

Kişinin başından geçen olayları aktardığı hatıra türü zaman içerisinde sadece tarihe, psikolojiye ve sosyolojiye yardımcı bir tür olmaktan çıkarak toplum yaşamına etki eden önemli olayların aktarıldığı edebi bir tür haline gelmiştir.

Tarihe yardımcı olması beklenen hatıraların yazımında, yazarların belgelere dayalı bir şekilde gerçekleri yazmaları gerekir. Halide Edip ve Hüdâ'da eserlerinde kimi zaman mektuplara kimi zaman da belgelere yer vererek yazdıklarının doğruluğunu kanıtlamaya çalışmışlardır.

İçerisinde toplumu ilgilendiren, anlatılmaya değer olayların olması, hatıra türünün şartlarından biridir. Karşılaştırmasını yaptığımız bu iki eserde yazarlar yaşadıkları dönemde yaşanan olayları ve toplumun bu olaylar karşısındaki faaliyetlerini ve düşüncelerini kendi bakış açılarıyla anlatmaya çalışmıştır. Her iki yazarında hatıralarını yazarken olayları tamamen objektif olarak anlattıkları söylenemez. Bu yüzden de eserlerde yer alan olaylar ve kişilerle ilgili kesin bir hükme varmadan önce o dönemde yazılmış diğer eserleri de dikkate almakta fayda vardır.

Hatıralarda, olaylar zamansal olarak çeşitlilik göstermektedir. Bazen yazar, bütün hayatını, çocukluktan başlayarak hatıranın yazıldığı güne kadar anlatmayı tercih ederken, bazen de sadece hayatının bir bölümünü anlatmayı seçer. Bu şekilde kaleme alınmış hatıralarda hayatın belirli bir dönemi anlatılır. Halide Edip eserinde sadece Kurtuluş Savaşı yıllarını anlatmayı tercih ederken Hüdâ çocukluğundan itibaren anlatmayı tercih etmiştir.

Hatıra anlatımı hedeflenen konu ile ilgili olaylarla başlayıp, bu olayların tamamlanmasıyla sona ermektedir. *Türk'ün Ateşle İmtihanı*'da Halide'nin İstanbul'dan kaçışı ile başlayıp, Kurtuluş Savaşı sırasında yaşadıklarını anlattıktan sonra tekrar İstanbul'a dönüşü ile son bulmaktadır. Hatıralar kronolojik olarak yazılmaktadır. Her iki eserde de yazarların yaşadıklarını ve tanık olduklarını kronolojik olarak yazdığı görülmektedir.

Hatıralar ifade ve üslup bakımından farklılık göstermektedir. Devletin içinde bulunduğu modernleşme süreci, yönetimde meydana gelen değişimler, savaşlar, gelecekteki ilişkilerin yazılan anılardan olumlu ya da olumsuz etkilenebileceği düşüncesi yazarları etkileyen olgulardır.³⁰² Her iki eserde de anlatıcı birinci tekil şahıstır. Eserde kullanılan dil ve üslup sade olup edebi kelimelerden uzaktır. Yalın ve samimi bir dille kaleme aldıkları eserlerinde yazarlar konuşma dilini tercih

---

³⁰² Bülent Çukurova, "Milli Mücadele Anıları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, VI/23 (1999), s. 321-322.

etmişlerdir. İçerisinde bulundukları siyasal-sosyal durumu açıklayarak düşündüklerini ve yapılanları ya da yapılması gerekenleri açık yüreklilikle dile getirmekten çekinmeyen yazarlar sevinçlerini, hüznelerini, beklentilerini ve korkularını da tüm içtenlikleriyle okuyucularla paylaşmışlardır.

Eserlerde yazarlar kimi zaman nesir kimi zamanda diyalog türünü tercih etmişlerdir. Daha çok halk diliyle yazmayı tercih eden yazarlar, eserlerinde zaman zaman yöresel ağızlara da yer vermişlerdir. Hüdâ yöresel ağzı çok fazla tercih etmese de zaman zaman halk ifadelerine başvurmuştur. Yazarların hatıralarında sade bir dil ve akıcı bir üslup kullanarak halk dilini tercih etmelerinin nedeni her kesim tarafından anlaşılacak istemeleridir.

Halide hatıralarını başlıklar altında yazmayı tercih ederken Hüdâ hatıralarını bölümlere ayırmayı tercih etmiştir. Eserlerde kullanılan cümleler, sıralama cümleleri dışında, kısa ve basittir. Eserlerde alçak üslup kullanımından birden yüksek üsluba geçildiği görülmektedir. Özellikle yazarların duygularının aktarıldığı kısımlarda bu değişkenlik daha da artmaktadır.

Halide'nin edebi kişiliği daha ağır basarken Hüdâ'nın edebi kişiliğinden ziyade Mısır'da kadın hakları için verdiği feminizm mücadelesi daha ağır basmaktadır. İkisi de gazete ve dergilerde özellikle kadın hakları konusunda makaleler yazsa da Halide romanlarıyla da Milli Mücadele dönemine damga vurmuş bir yazardır. Halide yabancı dilde yazılar kaleme alsa da eserleri ve makalelerinde yalın bir Türkçe'yi tercih ederek her kesime hitap ederken, Hüdâ başlarda yazılarını Fransızca kaleme aldığı için sadece Mısırlı eğitimli kadınlara hitap edebilmiştir. Ancak daha sonra ise her kesime hitap edebilmek adına yazılarında Arapça kullanmaya başlamıştır.

3.4. Karakter Analizi

Çalışmamızın bu bölümünde *Türk'ün Ateşle İmtihanı* ile *Müzekkîrâtî* adlı eserlerdeki ana karakterleri milliyetçilik ve feminizm faaliyetleri açısından karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır.

3.4.1. Hüdâ Şa'râvî - Halide Edip Adıvar

Farklı coğrafyalarda ama aynı yüzyıllarda yaşayan Halide Edip Adıvar ile Hüdâ Şa'râvî'nin hayatına, fikirlerine ve icraatlarına baktığımız zaman her ikisinin de ortak yönlerinin fazla olduğunu söyleyebiliriz. Hatırat tarzında yazdığı eserleri ele

aldığımız tezimizde bu eserlerden yola çıkarak iki yazarı özellikle milliyetçilik ve feminizm fikirleri açısından karşılaştıracğıız.

Halide Edip ve Hüdâ'nın dünyaya geldiğı yıllar gerek Osmanlı İmparatorluğu gerekse Mısır için önemli siyasi olayların yaşandığı yıllardı. İkisinin babası da devletin ileri gelenlerinden olup o zamanın siyasi yaşantısında önemli vazifelerde bulunan kişilerdi. Şüphesiz bu durum her iki yazarında ilerleyen hayatındaki siyasi düşüncelerinin temellenmesinde etkin bir durumdur. Siyasi bir çevrede yetişen ve eşleri de o dönemin siyasi hayatında söz sahibi olan yazarlar aktif olarak siyasette yer aldı.

Halide üst düzey saray memuru olan babası, aristokrat bir aileye mensup anneannesi ve yine eski bir saray çalışanı olan büyükbabası gibi nüfuslu kimselerle akraba olmasının bir sonucu olarak pek çok hizmetçinin, halayığın, kahyanın olduğu büyük bir evde yaşamını sürdürdü. Hüdâ da üst düzey zengin bir ailenin kızı olarak içinde annesi, üvey annesi, kardeşleri ve harem ağalarının olduğu bir evde yaşadı. Ancak Hüdâ belirli bir yaştan sonra harem hayatı yaşanmaya zorlansa da Halide daha özgür bir ortamda yaşadı. Zira Osmanlı Devlet'indeki harem yaşantısı Tanzimat Fermanı ve Meşrutiyet'in ilanıyla esnekliğe kavuşmuştu. Bu da neredeyse her biri farklı etnik kökene ve kültürel birikime sahip çalışanın bir arada olduğu kalabalık bir ev onların farklı kültürleri tanımada etkin oldu. Bulundukları toplumda saygın ve zengin ailenin kızları olmaları iyi bir eğitim almalarına vesile olmuştu. Babasının İngiliz hayranlığından dolayı Halide İngiliz terbiyesiyle yetişirken, Hüdâ da kendi dili ve kültüründen ziyade Fransız dili ve kültürüne hakim olarak yetişti. Hüdâ o dönemde Mısır'daki aristokrat ailelerin kızları evde eğitim aldığı için evde dini ve modern eğitim alırken Halide babasının isteğıyle evde özel hocalardan eğitim aldı. Ama sonrasında Halide okula giderek eğitimine devam etti. Özellikle Amerikan Kız Koleji'nde gördüğü eğitim Halide'nin hayatının tamamını etkiledi. Bu okulda aldığı liberal eğitim³⁰³, her milletten okul arkadaşları arasında geçirdiğı zaman, Halide'nin siyasi görüşlerinin oluşmasında çok etkili oldu. Halide'nin Milli Mücadele sırasında orduya katılmak için ısrar etmesi, kalabalık bir erkek topluluğı arasında bile rahatlıkla inandığı değerler uğruna mücadele verebilmesi aldığı eğitimin bir göstergesiydi. Oysa Hüdâ hiç okula gitmedi hatta kendi dilinin dil bilgisini bile öğrenmesine izin verilmedi. Ama anne babasının farklı milletlerden olması, evlerinde yaşayan ve onu eğiten yabancı eğitmenler, daha sonrasında Avrupa'ya yaptığı

---

³⁰³ Liberal eğitim sistemi öğrenci odaklı eğitim sistemi olup öğrencinin kendisini her anlamda ifade edebildiğı özgür ortamın oluşturulmasını amaçlamaktadır.

seyahatler ve orada tanıştığı insanlar onun birçok dil öğrenip farklı kültürleri tanıyabilmesine imkan sağladı.

Her iki yazarında hayatında halayıkların ve harem ağlarının yeri ve önemi ayrıdır. Hatıratlarında yazdıkları gibi bu kişiler onların kişiliklerinin oluşmasına etki etmiş kişilerdi.

Çokeşli babaları olan yazarlar daha küçük yaşlardan itibaren poligaminin insan hayatını ne kadar olumsuz etkilediğini yaşayarak tecrübe etmişlerdi. Mehmet Edip Bey Halide'nin anılarında Saraylı Teyze dediği bir kadınla evliken ikinci bir evlilik yaptı. Bu evlilik dolayısıyla iki kadının bir süre aynı evde yaşamak zorunda kalmaları yalnız Halide'nin değil buna maruz kalan herkesin hayatında onarılmaz yaralara yol açan bir olaydı. Halide küçük yaşta annesini kaybettiği için babasına ayrı bir düşkünlüğü vardı. Hüdâ ise küçük yaşta babasını kaybetmiş olsa da ondan hep özlem ve hasretle bahsetti. Oysaki Halide annesinin sadece hasta hallerini hatırladığı için anılarında ondan çok bahsetmez. Halide annesinden tek kız olsa da baba ve annesinden olan kardeşleri vardı. Ama o en çok annesinin ilk eşinden olan ablası Mahmure'yi severdi. Hüdâ'nın ise biri öz biri üvey iki erkek kardeşi vardı. Ancak üvey kardeşi İsmail küçük yaşta ölmüştü. Kardeşi Ömer Sultan'a düşkün olan Hüdâ sırf erkek olduğu için kardeşinden farklı muamele görmeyi kabul edemiyordu. Bu yüzden de kardeşini çok sevse de küçükken onu kıskandığını anılarında itiraf etmektedir. Oysa Halide kardeşlerine karşı bir kıskançlık hissetmese de o da tek bir evde büyümemenin ve her evde farklı bir tutumla karşılaşmanın sıkıntılarını yaşadı. Halide ve Hüdâ daha küçük yaşlardayken çokeşliliğin bilhassa çocuklar üzerinde ne denli yıpratıcı tesirler bırakabileceğini gördü. Bu yüzden her ikisi de ikinci eş olmayı kabul etmedi.

Babasının itirazlarına rağmen Halide kendinden yaşça çok büyük olan matematik hocası Salih Zeki ile evlendi. Hüdâ ise daha on üç yaşındayken kendinden yaşça oldukça büyük, evli ve üç çocuk babası olan babasının kendilerine vasi tayin ettiği amcasının oğlu Ali Şa'râvî ile annesinin direktmesi üzerine evlenmek zorunda kaldı. Halide'nin bu evlilikten iki oğlu dünyaya geldi. Hüdâ'nın ise bir oğlu ve bir kızı vardı.

Ülkelerinde üst sınıf ailelerin kızları olarak yetişen Hüdâ ve Halide gerek babalarından gerekse eşlerinden dolayı aktif olarak siyasetin içinde yer aldı. XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarında sadece ülkelerinde değil dünyada da geniş yankı uyandıran milliyetçilik akımından yazarlar da nasibini aldı.

Amerikan Koleji'nde eğitim gören Halide İzmir işgal edilinceye kadar Batı'ya karşı bir hayranlık duyuyordu. Ancak İngilizlerin işgaliyle Batı'nın gerçek niyetini anlayan Halide Anadolu'da başlatılan direniş hareketine katılmaya karar verdi. İstanbul'dan Ankara'ya zorlu bir yolculuğun sonunda ulaşan Halide Milli Mücadele'nin sadece siyasal sahasında değil askeri sahasında da yer aldı. Onbaşı olarak Kurtuluş Savaşı'na katılan Halide cephede düşmana karşı vatan uğruna gözünü kırpmadan savaştı. Mısır'da ise milliyetçilik fikri İngilizlerin Mısır'ı işgalinden sonra ortaya çıktı. 'Urabi Paşa ayaklanmasıyla İngilizlere karşı başlatılan mücadele Vefd Partisi'nin kurulmasıyla daha teşkilatlı bir hal aldı. Ancak Mısırlıların İngilizlere karşı verdiği bağımsızlık mücadelesi 1919 Devrimi'ndeki gösteriler dışında siyasi arenada gösterilmiştir. Oysa Türkiye'deki mücadele hem askeri hem siyasi alanda yaşanmıştır. Hüdâ 1919 Devrim'indeki gösterilerde canını hiçe sayarak ön saflarda yer aldı. Vefd Partisi'nin Kadın Komitesi'nin başkanı olarak da İngilizlere karşı bağımsızlık mücadelesinde eşiyle birlikte savaştı. Vatanın bağımsızlığı ve milletin refahı için kadın-erkek demeden herkesin birlik olması gerektiğine inanan Hüdâ ve Halide gerek yazıları gerekse konuşmaları ile halkı milli mücadeleye davet etti.

Ülkelerinin geleceği ve istikbali için kadınların sosyal ve siyaset hayatta söz sahibi olması gerektiğini savunan yazarlar cinsiyet ayrımcılığına karşı çıkarak feminist faaliyetlere öncü oldular. Çokeşli babaların kızları olarak da poligamiye karşı çıktılar. İki yazarda kendilerinden yaşça büyük kişilerle evlendi. Halide'nin babası kızının kendisinden yaşça büyük Salih Zeki ile evlenmesini istemezken Hüdâ'nın annesi kızının Ali ile evlenmesini istedi. Halide her iki evliliğini kendi isteği ile yaparken Hüdâ eşiyle babasının ve ailesinin itibarı için kendi rızası dışında evlendi. Ancak aralarında şöyle bir fark bulunmaktadır: Halide ilk eşi Salih Zeki'nin ikinci bir evlilik yapmasını kabul etmezken, Hüdâ ikinci eş olmayı kabul etmedi. Halide eşinin ikinci eş almaktan vazgeçmediğini görünce boşandı. Oysa Hüdâ Ali Şa'râvî'nin kendisiyle evlenebilmesi için ilk eşinden boşanmasını istedi. Bu yüzden Hüdâ bir kadının hakkını çiğnediği için çok eleştirilmiştir.

Ülkelerindeki ihtiyaç sahibi kadın ve çocuklar için dernekler kuran yazarlar savaş döneminde de dispanserler kurulmasına ön ayak olarak bu dispanserlerde hemşirelikte yaptı. Kız çocuklarının eğitimi, kadınların toplumsal hayatta erkeklerle eşit olması, siyasal hayata kadınların katılımı gibi konularda ortak fikirlere sahip olan yazarlar ülkelerindeki ataerkil sistemi eleştirdi. Her iki yazar da ülkelerindeki

kadınların geri kalmışlığının Batılıların söylediği gibi İslam dininden değil kültürden kaynaklandığını vurguladılar.

3.4.2. Ali Şa‘râvî -Abdülhak Adnan Adıvar

Türk siyasetçi, yazar, tarihçi, akademisyen ve hekim olan Adnan Adıvar Türk siyaset tarihinde önemli bir şahsiyettir. Cumhuriyet tarihinin ilk bilim tarihçisi olan Adnan I. Meclis döneminin ilk sağlık bakanıdır. I. TBMM’de milletvekili olarak görev yaptı ve meclis ikinci başkanı oldu.

Ali Şa‘râvî ise Mısır’ın siyaset hayatında önemli bir şahsiyetti. Aynı zamanda Hüdâ’nın akrabası olan Ali Hüdâ’nın babası tarafından kendisine ve kardeşine vasi tayin edildi. Yaşadığı dönemdeki Mısırlı erkeklerin aksine ileri görüşlü biri olan Ali eşinin siyasal ve sosyal hayatta aktif olması için ona her türlü desteği verdi. Hatta bu yüzden de ülkesinde bugün bile eleştirilmektedir. Vefd Partisi’nin kurucularından olan Ali eşinin partinin kadın komitesinin başkanı olmasını sağladı. Mısır’ın bağımsızlığı için mücadele eden partinin ileri gelenleri tutuklandığında kendisi partinin başkanlığını üstlendi ancak İngilizler tarafından gözaltına alınma tehlikesine karşı bunun yaratacağı boşluğu doldurmak amacıyla bu dönemde Hüdâ’yı sürekli bilgilendirdi.

Ali ve Adnan’da ülkelerindeki milli mücadelenin önderleri arasında yer alsa da bir süre sonra liderleriyle ters düştü. Adnan’ın Mustafa Kemal Paşa’yla bazı fikir ayrılıkları yüzünden arası açılınca Halide’nin de arası açıldı ve uzun yıllar vatanlarından ayrı yaşamak zorunda kaldılar. Oysa Ali ile Sa’d’ın arası açıldığı zaman Hüdâ partililerle siyasi ilişkisini hiç bir şey olmamış gibi sürdürmeye devam etti.

Farklı coğrafyalarda ve farklı kültürlerde yetişen Ali ve Adnan eşlerini her konuda destekledi ve onların siyasal hayatta yer almasını sağladı. Halide eşi Adnan’ı kaybettiğinde çok üzülse de Hüdâ üzüntüyle beraber sevinci bir arada yaşadı. Zira artık tamamen özgürdü.

3.4.3. Mahmure-Ömer Sultan

Mahmure Halide’nin annesinin ilk evliliğinden doğan ablası idi. Ablası ile sonradan tanışan Halide ablasını çok severdi. Ablası ne sosyal ne siyasal hayatta onun kadar faal biri olmasa da Halide’yi her zaman destekledi ve korudu. Halide hem dini hem de modern bir eğitim aldı. Oysa Mahmure klasik bir Osmanlı kadını olarak geleneklerine bağlı olarak yetiştirildi. Küçük yaşta annelerini kaybeden kardeşlere Halide’nin babası ve anneannesi sahip çıktı. Mahmure kardeşine annelik

yaparak onu kanatlarının altına aldı. Mahmure ablası onun çocukluk yıllarındaki en büyük arkadaşı idi. Küçük yaşta evlendirilen ablasının beş çocuğu vardı. Ablasının eşi de siyasi olaylara bulaştığı için bir süre evi ablukaya alındı.

Ömer Sultan ise Hüdâ'nın biricik erkek kardeşidir. Erkek kardeşinin sırf erkek olduğu için bazı ayrıcalıklara sahip olmasını hazmedemeyen Hüdâ çocukken onu kısıksansa da kardeşine çok düşküdü. Hatta o öldüğü zaman hayatının en büyük şokunu yaşadığını anılarında belirtmektedir. Ömer Sultan ablasının feminizm faaliyetlerini her zaman destekledi. Ablası eşinden ayrıldığı süreçte onun eğitimine devam edip yurt dışına gitmesine yardımcı olan Ömer döneminin erkeklerine göre ileri görüşlü olsa da ablasının eniştesine geri dönmesini istiyordu. Ancak bu arzusunu ablasına hiçbir zaman söylememesi ona ne kadar değer verdiğini gösteren başka bir husustur.

3.4.4. Mustafa Kemal Atatürk-Sa'd İbrâhîm Zağlûl

Türkiye Cumhuriyet'inin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk Milli Mücadele'yi başlatarak Türk milletinin bağımsızlığını kazanmasını sağlayan büyük bir önder ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanıdır. Halide ile yakın ilişkisi bulunan Mustafa Kemal Kurtuluş Savaşı sırasında Halide'ye önemli vazifeler vererek mücadelede kadınların da aktif olarak yer alabileceğini gösterdi. Cephede ve cumhuriyetin ilanında Atatürk'ün en yakınında olan Halide Atatürk'ün liderliğine hayran olsa da cumhuriyetin ilanından sonra Atatürk'le fikir ayrılıkları yaşadı ve eşiyile birlikte yurt dışına gitti. Yurt dışında yaşadığı yıllarda Türklerin bağımsızlık mücadelesini ve cumhuriyeti anlatan Halide'nin sürgün hayatı Atatürk'ün ölümünden sonra bitti. Atatürk'e olan hayranlığını ve kırgınlığını ise anılarında şöyle ifade etmektedir: *“Kurtuluş Savaşı'nın imtihanında en başta kabul edilen ve sembol olan Mustafa Kemal Paşa vardı, işte bundan dolayı onun devrinde eziyet çekmişlerin bile, kalplerinde her zaman bir yeri vardır. O, sonu gelmeyen hürriyet alanındaki çabaların bir sembolüdür.”*³⁰⁴

Sa'd Zağlûl ise Mısır siyasi hayatına damgasını vuran olay Mısır'ın İngilizler tarafından işgal edilmesiydi. Sa'd'ın İngilizlerle ilişkilerini iki kısma ayırmak mümkündür. İlki I. Dünya Savaşı'nın başladığı yıllara kadar olan “İş birliği” dönem ikincisi savaş sonrası Mısır'ın tam bağımsızlığı için çalıştığı dönem. Mısır'ı temsilen Paris Konferansı'na katılmak için oluşturduğu heyet daha sonra bir halk hareketine dönüşerek İngilizlere karşı bir ayaklanma başlattı. Bu bağımsızlığa giden yolda atılan

---

³⁰⁴ Halide Edip Adıvar, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, s. 531.

ilk adımdı. Sa'd bağımsızlık mücadelesine başta eşi olmak üzere bütün kadınların katılmasını istedi. Kadınların bağımsızlık mücadelesine verdiği desteği önemseyen ve bunu takdir eden Sa'd Hüdâ ile görüşmelerinde, mektuplarında kadınların ülkeleri için yaptıklarını takdir etti ve onlara Hüdâ aracılığıyla teşekkürlerini sundu. Ancak 1924 yılındaki parlamentoda kadınlara hiçbir hakkın verilmemesi üzerine büyük hayal kırıklığı yaşayan Hüdâ partideki görevinden istifa ederek feminist faaliyetlerine ağırlık verdi.

Milli Mücadele döneminde liderlerine her anlamda bağlı olan Hüdâ ve Halide kazanılan zaferlerden sonra bazı konularda liderlerle fikir ayrılığına düştüler ve sonucu ne olursa olsun kendi karakterlerinden ödün vermeyerek fikirlerini ifade etmekten çekinmediler.

SONUÇ

Fransız Devrimi ile ortaya çıkan milliyetçilik kavramı bütün dünyada XVIII. yüzyılda hızla yayılmaya başladı. O döneme kadar farklı birçok millet tek bir çatı altında yaşayabiliyorken bu kavramla birlikte milletler kendi ırktaşlarıyla beraber tek bir bayrak altında özgür olarak yaşamının hayalini kurmaya başladı. Bunun kaçınılmaz bir sonucu olarak da imparatorluklar parçalandı ve devletler büyük bir iç savaşa sürüklendi.

Millet ve milliyetçilik kavramlarının tek bir tarifi mümkün değildir. Her araştırmacı mensup olduğu millete ve ülkesinin verdiği milliyetçilik mücadelesine bakarak bu kavramları açıklamaya çalışmıştır. Halide Edip Adıvar ile Hüdâ Şa‘râvî’nin milliyetçilikleri ırkçılık değil vatan kavramının ön plana çıkarılmasıdır.

Feminizm kavramı da aynen millet ve milliyetçilik kavramları gibi tek bir tanımla ifade edilememektedir. Batı’da ortaya çıkan bu kavram daha sonraları Doğu’da benimsenmeye başlamıştır. Halide Edip Adıvar ile Hüdâ Şa‘râvî’nin feminizm yaklaşımları salt erkek düşmanlığı olmayıp cinsiyet ayrımcılığına karşı mücadele ederek kadının toplum içinde söz sahibi olmasını sağlamaktır.

Bu çalışmada ortak kültürel miras ve tarihe sahip Türk ve Mısır halkının milli mücadelesi, Türk ve Mısır kadınlarının toplumsal konumları ve toplumda yaşanan değişimler karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

Çalışmada Türk edebiyatının önde gelen isimlerinden Halide Edip Adıvar ile Mısır’ın bir dönem tarihine yazdığı eserle ışık tutan Hüdâ Şa‘râvî’nin “Günlüğüm” adlı eseri XX. yüzyıldaki siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel değişimlerin insan ve toplum üzerindeki etkileri bağlamında karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Toplum ve kültürün sonucu olan edebiyatı birbirinden ayırt etmek mümkün değildir. Karşılaştırmalı edebiyat alanında yapılan çalışmalarda edebiyat ve kültür bir arada ele alınmazsa ortaya bilimsel bir sonuç çıkmaz. Bu doğrulardan hareketle tez yazılırken karşılaştırmalı edebiyat biliminden ve edebiyat sosyolojisinden yararlanıldı.

Hatıra türünde kaleme alınan eserlerde yazarlar yaşadıkları ve şahit olduklarını bütün çıplaklığıyla ve içten bir anlatımla kaleme almıştır. Başlarından geçen veya şahit oldukları olayların doğruluğunu ispat etmek içinse eserlerinde belge ve mektup kullanmışlardır.

Her iki yazar ülkelerinin var olma mücadelesinde ön saflarda yer almıştı. Eşlerinin o dönemde siyasi hayatta aktif rol almalarından dolayı her iki yazarda siyasetin içinde yer alsa da kazanılan bağımsızlık mücadelesinden sonra kadın hakları konusuna yönelmişlerdi. Her iki yazar, kadınların eğitimi konusunda önemle durmuş ve bunu gelişmişliğin ilk şartlarından biri olarak görmüştü. Kurdukları dernekler aracılığı ve yazdıkları yazılarla ülkelerindeki kadınları sahip oldukları hak ve özgürlükler konusunda bilinçlendirmeyi vazife edinen yazarlar yaşadıkları müddetçe bu konudaki mücadelelerinden asla vazgeçmediler.

Türk'ün Ateşle İmtihanı adlı eserde yazar Anadolu'nun Milli Mücadele döneminde yaşadığı zorlukların, gördüğü zulümlerin Anadolu insanına etkisini ve bir kadın olarak savaşın içerisinde şahit olduklarını bütün içtenliğiyle anlatmaktadır. Ayrıca bu eser, asker olmamasına rağmen savaşa katılmış ve onbaşı rütbesi verilmiş bir kadının anıları olarak Türk edebiyat tarihi içerisinde önemli bir yere sahiptir.

Müzekkiri'ti'de ise Hüdâ Şa'râvî hayatını, Mısır'ın bağımsızlık mücadelesini ve ülkesindeki kadınların hakları için verdiği mücadeleyi anlatmaktadır.

Yazarların eserleri içerik bakımından karşılaştırmalı olarak incelendiğinde milliyetçilik ve feminizm konularının ağırlıklı olarak işlendiği görülmektedir. Ancak aynı konuları ele alan eserlerin, kültürel unsurların etkisine bağlı olarak, farklı biçimlerde sunulduğunu söylemek gerekir.

Bu tezde, İzmir'in Yunanlılar tarafından, Mısır'ın da İngilizler tarafından işgali sonrasında bu topraklarda yaşayan kadınların kendi kabuklarından çıkarak erkeklerle birlikte düşmana karşı verdikleri bağımsızlık mücadelesi farklı coğrafyalarda ama aynı yüzyıllarda yaşayan yazarların hatıraları ışığında ele alınmıştır. Tezde çok yönlü bir hayat yaşayan yazarların milliyetçilik ve feminizm konusundaki görüşleri ve ülkelerinde bu konulardaki öncü faaliyetleri eserleri karşılaştırarak açıklayıcı bir şekilde anlatılmaktadır.

XXI. yüzyılı yaşadığımız bu dönemde belki başka ülkelerin gerek Mısır'da gerekse Türkiye'de işgalleri söz konusu değil ama günümüzde de bu ülkelerde darbeler görülmektedir. Tezde ülkelerindeki bağımsızlık ve kadın hakları konusunda öncü olan yazarlar Hüdâ Şa'râvî ve Halide Edip Adıvar'ın yaşadıklarından yola çıkarak milletin bekası ve ilerlemesi konusunda kadınların ne kadar önemli bir yere sahip olduğu belirtilmektedir.

KAYNAKÇA

- ABDÜNNUR, Cebbur, *el-Mu'cemü'l-edebe, Dârü'l-İlm li'l-Melayin*, Beyrut-1984.
- ABU SARHAN, Taghreed Mahmoud, "Voicing The Voiceless: Feminism And Contemporary Arab Müslim Women's Autobiographies" , *The Graduate College of Bowling Green State University*, Ohio-2011.
- ADIVAR, Halide Edip, *Mor Salkımlı Ev*, Atlas Kitabevi, 7. Baskı, İstanbul-1985.
- , *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, Atlas Kitabevi, İstanbul-1971.
- AKKANAT, Cevat, "Edebiyat ile Tarih Arasında Seyahatname", *Kültür Üç Aylık Kültür Sanat Araştırma Dergisi (Seyyahlar ve Seyahatnameler Özel Sayısı)*, S. 13, Kış 2008/2009.
- ALLAN, Roger, *er-Rivâyetü'l-'Arabiyye*, çev. İbrahim el-Münîf, el-Meclisu'l-a'le's-sekâfe Yayınları, Kahire-1994.
- ÂLÛSÎ, Ebu'l Fadl Şihâbuddin Mahmûd, *Rûhu'l-Meânî*, I, Beyrut-1994.
- ANHEGGER, Robert, "16. Asır Şairlerinden Zaîfî", *TDED (Türk Dil ve Edebiyat Derneği)*, IV/1-2(1950).
- APAYDIN, Mustafa, "Biyografik Roman Türünün Türk Edebiyatındaki Gelişimi Üzerinde Bazı Dikkatler", *Hece Aylık Edebiyat Dergisi: Türk Romanı Özel Sayısı*, S. 65/66/67, Mayıs/Haziran/Temmuz-2002.
- ARGUNŞAH, Hülya, "Yirminci Yüzyılın Başlarında Uluslaşma Sürecinde Ulusalcı Yazarların Kadınla İlgili Görüşleri", *Kadın Çalışmalarında Disiplinlerarası Buluşma İçinde*, Yeditepe Üniversitesi Yayınları, İstanbul-2004, I.
- ATAMAN, Sebati, *Milliyetçilik ve Türkiye*, Kervan Yayınları, İstanbul-1977.
- AYDIN, Harun, "Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Kadın", *Current Resarch Social Sciences*, c. 1, S. 3, 2015,
- AYDIN, Kamil, *Karşılaştırmalı Edebiyat, Günümüz Postmodern Bağlamında Algılanışı*, Birey Yayınları, İstanbul-2008.
- AYTAÇ, Bedrettin, "Selâme Mûsâ ve Arap Dili Üzerine Görüşleri", *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 2, Yaz-2001.
- AYTAÇ, Gürsel, *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi*, Say Yayınları, İstanbul-2003.
- , *Gündoğan Yayınları*, Ankara-1997.
- BADRAN, Margot, "Feminism in İslam- Secular and Religious Convergences" , *A Oneworld*, Oxford-2009, IX.
- , *Feminists, Islam, and Nation, Gender and the Making of Modern Egypt*, Princeton: Princeton University Press, 1995.

BALDİC, Chris, *The Concise Oxford Dictionary Of Literary Terms*, Fourth Edition, Oxford United Press-1990.

BEDR, ‘Abd el-Muhsîn Tâha, *Taṭavvur el-Rivâya el-‘Arabiyya el-Ḥadîṣa fî Mıṣr 1870-1938*, Kahire-1983.

BEKİROĞLU, Nazan, *Halide Edip Adivar*, Şule Yayınları, İstanbul-1999.

BELSAM, ‘Âbdülmelik, “el-Mer’e el-mıṣra”, Mayıs-1923.

BİRİNCİ, Ali, “Roman mı, Hâtırat mı?”, *Türk Yurdu Dergisi*, (Türk Romanı Özel Sayısı), c. 20, S. 153-154, Mayıs-Haziran 2000.

BOTMAN, Selma, *Engendering Citizenship in Egypt: the History and Society of the Modern Middle East*, Columbia University Press, New York-1999.

CACHİERA, Pierre, *Modern Literature*, İslamîc Near East, Toronto-1960.

CAN TUNALI, Ayten, “Türkiye’de Feminizm Hareketi”, *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya-1996.

CUMA, Ahmet, “Edebiyat Sosyolojisi Ve Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi -Sanat Ve Bilimin Sınır Ötesi Etkileşimi-“, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 22, Konya-2009.

CÜRCİT İRTİYÂḤ, İbrahîm, *Hüda Şa ‘râvî: el-zaman ve-el-riyada*, Dâru’l atiya lil-el-nashr, I, Lübnan-1998.

ÇAĞLAR, Ozan, “Milliyetçilik ve Türkiye’deki Milliyetçi Akımlar”, *Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslar Arası İlişkiler Anabilim Dalı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara-2007.

ÇALIŞLAR, İpek, *Biyografisine Sığmayan Kadın Halide Edib*, Everest Yayınları, II. Basım, İstanbul-2011.

ÇANDIR, Muzaffer, “Türk Edebiyatında Hatıra Türü ve Samet Ağaoğlu’ nun Hatıra Kitapları”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 9, Konya-2001.

ÇELİK, Meltem, “Günümüz Mısır’ında Değişemeyen Kadınlık Durumları”, *Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu Sosyolojisi ve Antropolojisi Anabilim Dalı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul- 2011.

ÇETİN, Seda, “Halide Edib Adivar’ın Eserlerinde Millî Mücadele Ve Cumhuriyet”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Edebiyatı Bilim Dalı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne-2014.

ÇİTÇİ, Selahattin, “Halide Edip Adivar’ın Feminist Ve Semitik Bir Operası: Kenan Çobanları”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume: 4/3, Spring-2009.

ÇOKOĞULLAR, Emel-BOZASLAN, Bakko Mehmet, “Eğitim Ve Eşitlik Talebiyle Şekillenen Osmanlı Kadın Hareketinin Milliyetçi Söyleme Eklemlenmesi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 54, 1, Ankara-2014.

ÇUKUROVA, Bülent, “Milli Mücadele Anıları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, VI/23 (1999),

DAKUKİ, İbrahim, “Hâtırat (Arap Edebiyatı)”, *DİA*, XVI, İstanbul-1997.

DAYF, Şevki, *el-Edebu'l-Arabî el-Muasır fî Mısr*, Dârü'l- Ma'ârif, Kahire-1961.

DEMİRCİ, Gülyaşar, “Mısır Edebiyatında Kısa Hikâye”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum-2014.

DİKİCİ, Recep, “Türkiye Kütüphânerinde Bulunan Elyazması ve Matbû Hatırât”, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hatırat Uluslararası Sempozyumu*, 25- 27 Nisan 2018, Kuşadası/Aydın- 2018.

DURAKBAŞA, Ayşe, *Halide Edib Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, İletişim Yayınları, I. Baskı, İstanbul-2000.

DURMUŞ, Zülfikar, “Kur'an-ı Kerim'de Sosyal Gruplar”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. III, S. 3, Samsun-2003.

el-SHARMANİ, Mülki, “Islamic Feminism Transnational And National Reflections”, *Approaching Religion*, v. 4, No. 2, Aralık-2014.

el-FÂHÛRÎ, Hannâ, *el-Câmi' fî târîhi'l-edebi'l-Arabî- el-edebu'l-hadîs*, Dârü'l-cîl Yayınları, II, Beyrut-2005.

ENGİNÜN, İnci, “Halide Edip Adıvar”, *DİA*, I, İstanbul-1988.

ER, Rahmi, *Modern Mısır Romanı (1914-1944)*, Hece Yayınları, Ankara-1997.

ERKAN, Ümmet, “Türk Yurdu Dergisinde Milliyetçilik (1911-1931)”, *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Genel Sosyoloji Ve Metodoloji Programı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul-2014.

eş-ŞEHRİSTÂNÎ, Ebü'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed , *el-Milel ve'n-nihâl*, nşr. M. Seyyid Kîlânî, Kahire- 1381/1961.

et-TAHTÂVÎ, Rifâ'a Râfi', *Paris Gözlemleri*, çev. Cemil Çiftçi, Ses Yayınları, I. Baskı, İstanbul-1992.

ez-ZEMAHŞERÎ, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *Esâsü'l-Belağa*, nşr. Mezyed Naîm - Şevkî el-Maarrî, Beyrut-1979.

FAHRÎ, Abdünnur Faḥri, *Müzekkirât Sevratü 1919*, Dârü'l-Şurûḳ, Kahire-1992.

FARÂBÎ, Ebû Nasr Muhammed , *Kitabül-Mille ve Nususun Uhra*, tah. Muhsin Mehdi, Beyrut-1968.

GÜÇ, Ayşe, “İslamcı Feminizm: Müslüman Kadınların Birey Olma Çabaları”, *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, c. 17, S. 2, Bursa- 2008.

GÜRTEN, D., “Milli Mücadele İle ilgili Hikâyelerde Kadın”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili Edebiyatı Bülteni*, S. 1, Çankırı-2013.

HAKKI, Yahyâ, *Fecrû'l-kıssati'l-Mışriyye, el-Hey'etü'l-Mışriyyeti'l-Âmme li'l-Kitâb*, Kahire-1987.

HÂLİFE, İclal, *el-ḥarake en-Nisâ'îyye el-ḥadîse: el-mer'e 'arabbîyye 'lâ arḍ mıṣr, el-maṭba'el-ḥadîse*, Kahire-1973.

HATİBOĞLU, İbrahim, “Rihle”, *DİA*, XXXVII, İstanbul-2008.

HEYKEL, Muhammed Hüseyin, *Müzekkirât fi's-siyâseti'l-Mışriyye*, Dâru'l-maarif, Kahire-1977.

HUGHES, Sarah –HUGHES, Brady, *Women of the World History Volume 2– Readings from 1500 to the Present*, N. Y. M. E. Sharpe, Inc. –1997.

HUNWICK, John - TROUTT POWEL, Eve, *The African Diaspora in the Mediterranean Lands of Islam*, N. J., Princeton, Markus Weiner Publishers-2002.

İMAMOĞLU, Uğur Cenk Deniz, “Bir Asker Ve Bir Hatırat: Eyüp Durukan Ve Milli Mücadelesi”, *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara-2014.

İSHAKOĞLU, Ömer, “19.yüzyıl Arap Nahda Hareketinde Kadın Yazarların Rolü ve Zeynep Fevâz”, *Şarkiyat Mecmuası*, S. 21/2, 2012.

KARACA, Nesrin, “Halide Edip Adıvar’ın Nasrettin Hoca Üzerinden İronik Çağ Eleştirisi: Maske Ve Ruh”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, S. 20, Ankara-2013.

KHATER, Ekrem–NELSON, Cynthia, “el-Harakah el-Nisâîyye: The women’s movement and political participation in modern Egypt”, *Women’s Studies International Forum*, 11(5), 1988.

KIRMIZI, İsmail, “19. Yüzyılda Mısırlı Panislamist-Milliyetçi Entelektüel: Ahmet Şevki’nin Osmanlı-Mısır İlişkileri Açısından Değerlendirilmesi”, *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük-2013.

KORKMAZ, Bülent, “Modern Arap Edebiyatında Kadın Yazarların Doğuşu”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 54, 1, 2014.

KORKMAZ, Hacer, “İsmet İnönü Dönemi’nde Kadın Politikaları (1939-1945)”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara-2016.

KUSHNER, David, *Türk Milliyetçiliği (1876-1908)*, çevirenler: Şevket Serdar Türet, Rekin Ertem, Fahri Erdem, İstanbul-1979.

KYUNG JEONG, Eun, “Türkiye ve Kore’de Milliyetçilik Anlayışlarının Gelişme Süreçlerinin Mukayesesi (1910–1945)”, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul-2010.

LEWIS, Reina-MICKLEWRIGHT, Nancy, *Gender, Modernity, and Liberty: Middle Eastern and Western Women’s Writings*, I. B. Tauris & Co. Ltd- 2006.

LİSİECKA, Julia, “Re-reading Huda Shaarawi’s “Harem Years”– Bargaining with the Patriarchy in the Changing Egypt”, *The SOAS Journal of Postgraduate Research*, v. 8, 2015.

MAVERDÎ, Ebu’l-Hasan Ali b. Muhammed, *Tefsîrû’l-Kur’ân (en-Nüket ve’l-Uyun)*, nşr. Seyyîd b. Abdülmaksûd b. Abdürrahîm, I, Beyrut-1412/1992.

MUĞADDEM, Muhammed İsmâîl, *Hüdâ Şa’râvî Hiye Evvel men Nadâ binezî’-l-ħicab*, Mecellet- ül Mısıriyye, Nisan-2015.

NADÎ, Nadir, *Perde Aralığından*, Çağdaş Yayınları, İstanbul-1991.

NAMIKOĞLU, Fevzi, *Türk Milliyetçiliği ve Batılılaşma*, Atatürk Araştırma Merkezi, Akara-1987.

ODACI, Serdar, “Türk Dilinin Sayfalarında Anılar”, *Türk Dili*, S. 700, 2010.

OKAY, M. Orhan, “Hâtırat”, *DİA*, XVI, İstanbul-1997.

OLGUN, İbrahim, “Anı Türü ve Türk Edebiyatında Anı”, *Türk Dili Anı Özel Sayısı*, S. 246, 1972.

ÖNCEL, Hayati, “Arap Edebiyatında Feminizm”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri Ve Edebiyatları Anabilim Dalı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum-2013.

ÖZCAN, Azmi, “Fransa”, *DİA*, XIII, İstanbul-1996.

-----, “Milliyetçilik”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, XXX, Ankara-2005.

ÖZCAN DEMİR, Nilüfer, “II. Meşrutiyet Devri Osmanlı Feminizmi”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, c. 16, S. 2, Aralık-1999.

ÖZDEMİR, Emin, “Anı ve Anı Dilimiz Üzerine”, *Türk Dili Anı Özel Sayısı Dergisi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, S. 246, Ankara-1972.

ÖZEKİN, Muzaffer, *Halide Edib ve Gerçekler*, Kripto Yayınları, I. Basım, Ankara-2012.

ÖZEN, Mustafa Nihat, *Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul-1945.

ÖZYER, Nuran, *Edebiyat Üzerine, Otobiyografi Türü ve İki Örnek*, Gündoğan Yayınları, Ankara-1994.

POLAT, İbrahim Ethem, “Mehcer Edebiyatından İki Örnek”, *Nüşa Dergisi*, III, S. 9, Bahar-2003.

PRAWER, S. S., *Comparative Literary Studies: An Introduction*, London-1973.

QUAWAS, Rula B. , “A Sea Captain in Her Own Right”: Navigating the Feminist Thought of Huda Shaarawi”, *Journal of International Women’s Studies*, c. 8/1, November-2006.

RÂĞİB, Nebîl, *Hüdâ Şa’râvî ve a’sru-l tenvîr*, el-Hey’e el-Misrîyye el-‘âmme lil-Kitâb, Kahire-1988.

REMAK, Henry H. H., *Comparative Literature, Its Defination and Function:Method and Perspective*, Southern Illinois University Press, Carbondale-1961.

RUSSEL, Mona, *Creating the New Egyptian Woman: Consumerism, Education and National Identity, 1863-1922*, VA: Palgrave Macmillan, Gordonsville-2004.

SAKALLI, Cemal, *Karşılaştırmalı Yazınbilim ve Yazınlararasılık/Sanatlararasılık Üzerine*, Seçkin Yayınları, Ankara-2006.

SEVİNÇ, Canan, “Atatürk Dönemi (1923-1938) Türk Romanında Milli Mücadele”, *Turkish Studies İnternational Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4 (1-2), 2009

SHRAAWİ LANFRANCHİ, Sania, *Casting Off the Veil: The Life of Huda Shaarawi, Egypt's First Feminist*, I. B. Tauris, London-2012.

SHERİFA, Sharify-FUNK, Meena, *Encountering the Transnational: Women, Islam, and the Politics of Interpretation*, Ashgate Publications Limited, 2008.

SİRMAN, Nükhet, “Müsavattan Esitlige”, *Üç Kusak Cumhuriyet*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul-1998.

SOYER, Senem, “Mısırlı Nevâl es-Sa‘dâvî İle Duygu Asena’nın Eserleri ve Edebi Kişiliklerinin Karşılaştırılması”, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Arap Dili ve Edebiyatı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul-2013.

ŞA‘RÂVÎ, Hüdâ, *Müzekkirât Hüdâ Şa‘râvî*, Hindâvî, Kahire-2012.

-----, *Harem Years: The Memoirs of an Egyptian Feminist, 1879-1924*, çev. Margot Badran, Copyrighted Material, New York-1987.

ŞENTÜRK, Recep, “Millet”, *DİA*, XXX, İstanbul-2005.

TAĞIZADE KARACA, Nesrin, “Meşrutiyet Döneminin Öncü Kadınlarından Fehime Nüzhet Hanım”, *Tarih ve Toplum*, S. 231, 2003.

TEHÂNEVÎ, Muhammed Ali b. Ali, *Keşşafü Istılâhâti'l-Fünûn*, II, Lübnan-1996.

TUĞLUK, Abdulhakim, “Amaç ve Beklenti Karşısında Karşılaştırmalı EdebiyatınTanı(m)sal Krizine İlişkin Birtakım Tartışmalı Saptamalar”, *Turkish StudiesInternational Periodical For The Languages, Literature and History of Turkis or Turkic*, 8/8 Summer, Ankara-2013.

TUNÇ YAŞAR, Fatma, “Osmanlı Kadının Eğitimine Yönelik İlk Süreli Yayın: Terakki- i Muhadderat”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, S. 3, 2003.

TÜMER, Cem Şems, “Edebiyata ve Çocuk Edebiyatına Bir Kaynak Olarak Bazı Cumhuriyet Devri Yazarlarının Çocukluk Anıları Ve Çocukluk Dönemlerini Etkileyen Şartlar”, *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4 /1-I, Winter-2009.

TÜRKÇE SÖZLÜK, *Türk Dil Kurumu*, Ankara-2005.

TÜRKÖNE, Mümtazer, *Milletler ve Milliyetçilik*, Etkileşim Yayınları, İstanbul-2012.

ULUĞLAR, E. Bilge, “1918–1928 Yılları Arası Türk Edebiyatında Hatıra Türü”, *Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara-2006.

ÜNAYDIN, Ruşen Eşref, *Diyorlar Ki*, Milli Eğitim Bakanlığı Kültür Yayınları, I. Baskı, İstanbul-1972.

ÜRÜN, Ahmet Kazım, “Modern Arap Edebiyatında Öne Çıkan Bazı Temalar”, *Sefad*, S. 35, 2016.

-----, *20. y.y’da Mısır ve Modern Mısır Romanı*, Çizgi Kitabevi, Konya-2002.

-----, “Modern Mısır ve Türk Edebiyatlarında Öne Çıkan Kuşak Romanları”, *Nüşa Dergisi*, Yıl III, S. 11, Güz-2003.

YALAR, Mehmet, *Hazırlayıcı Faktörleri Işığında: Modern Arap Edebiyatına Giriş*, Emin Yayınları, Bursa-2009.

YÂSÎN, Bû ‘Alî, *Huķûķu ’l-Mer’e Fi ’l-Kitâbeti ’l-’Arabiyye Munzu ’Aşri’n-Nahda*, Suriye-1998.

YAZICI, Hüseyin, “Seyahatnâme”, *DİA*, XXXVII, İstanbul-2009.

-----, “Arap Gezi Edebiyatına Bir Bakış”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Mecmuası Dergisi*, IX, İstanbul-2006.

YURDSEVER ATEŞ, Nevin, *Yeni Harflerle Kadın Yolu/Türk Kadın Yolu (1925-1927)*, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, 2009.

ZENGİN, Zülal, “Japon Ve Mısır Modernleşmesinin Etkileşim Süreci: Mustafa Kamil Paşa (1874-1908) Örneği”, *İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul-2016.

İNTERNET KAYNAKLARI

<https://afrolegends.com/2016/01/14/huda-shaarawi-egypts-great-feminist/>, Erişim Tarihi: 24.05.2018.

<http://www.ahram.org.eg/NewsQ/489377.aspx>, Erişim Tarihi: 24.05.2018.

<https://www.albayan.ae/paths/2009-04-25-1.427471>, Erişim Tarihi: 05.06.2018-17.22.

<http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?dergiid=25&makaleid=4359>, Erişim Tarihi: 02.07.2018.

http://www.mediterraneas.org/article.php3?id_article=178, Erişim Tarihi: 15.03.18.

http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt9/sayi44_pdf/2tarih_siyaset_uluslararasıiliskiler/unal_suzan.pdf, Erişim Tarihi: 10.05.2018.

KİŞİ ADLARI İNDEKSİ

- ‘Âişe et-Teymûriyye, 19, 20
‘Alî Mubârek, 17
Abbas Mahmûd el- Akkâd, 35
Abdullah Nedîm, 36
Abdurrahman Şükrî, 34, 78
Abdülmevlâ Sâlih el- Harîr, 35
Abdülvehhâb eş- Şa‘ rânî, 34
Afet İnan, 31
Ahmed Emîn, 35
Ahmed İzzet Paşa, 30
Ahmed Lutfî es-Seyyid, 17
Ahmed Muhtar Paşa, 29
Ahmed Sâib, 29
Ahmet Bedevî Kuran, 30
Ahmet Fâris eş-Şidyâk, 16
Ahmet İhsan Tokgöz, 31
Ahmet Lütfü es- Seyid, 20
Ahmet Mithat, 8, 12, 51
Ahmet Rasim, 30, 51
Ahmet Vefik, 9
Âkif Paşa, 29
Alexandre Dumas, 24
Ali Canip Yöntem, 11
Ali İhsan Sâbis, 30
Ali Şa ‘râvî, 60, 63, 64, 66, 67, 69, 71, 89, 94, 102, 103, 104
Ali Vehbî, 29
Auguste Comte, 4, 41, 49
Battal Gazi, 48
Bertrand Russell, 42
Bilge Kağan, 23, 28
Bû ‘Alî Yâsîn, 18, 21
Bursalı Tahir, 9
Butrûs el- Bustânî, 16, 19
Celâl Bayar, 30
Cemal Paşa, 30, 43
Cevdet Paşa, 29
Chris Baldick, 23
Corci Zeydan, 15
Çerkez Ethem, 30, 86
Duc De Saint Simon, 24
Ebul Hasan Ali bin Rıdvan el-Mısri, 34
Ebüzziyâ Mehmed Tevfik, 29
Emile Zola, 49, 50
Emin Özdemir, 23
Emine Semiye, 8, 13
Es‘ad Rezzûk, 36
Evliya Çelebi, 28
ez-Zemahşerî, 6
Falih Rıfkı Atay, 31, 57, 58
Farâbî, 6, 111
Fatma Aliye, 8, 13
Hâfiz Yaşar Okur, 31
Halide Edip Adıvar, II, IV, V, VII, VIII, IX, X, XI, 3, 11, 14, 15, 30, 31, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 50, 51, 52, 57, 58, 59, 85, 87, 88, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112
Hâlîdefendizâde Cemâleddin Efendi, 30
Halit Ziya Uşaklıgil, 51
Hasan Ali Yücel, 31
Hasan Amca, 30
Havva İdris, 80
Hidiv Abbas, 68, 96
Hind Nevfel, 21
Hüdâ Şa‘râvî, III, IV, V, VII, VIII, IX, X, 3, 20, 21, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 107, 108, 113, 114
Hüsametdin Ertürk, 30
Hüseyin Cahit Yalçın, 30, 31
Hüseyin Mûnis, 33
Hüseyin Râci, 29
Hüseyin Rahmi Gürpınar, 12, 51
Hüseyin Rauf Orbay, 30
Hz. Ali, 48
II. Abdülhamid, 29, 35, 37, 47
Isabel Fry, 44
İbn Hacer, 35
İbn Tağrıberdî, 35
İbrahim Edhem, 29
İbrahim Şinasi Efendi, 9
İnci Enginün, 37, 47
İpek Çalışlar, 37, 38
İsmail Habip Sevük, 31
İsmail Hakkı Okday, 30
İsmail Hami Danişmend Çakmak, 29
Johann Wolfgang von Goethe, 1
John Abbot, 49
Julius Sezar, 23
Kâsım Emîn, 19, 79, 97
Katip Çelebi, 28
Kâzım Karabekir, 30
Kâzım Nami Duru, 30
Keçecizâde İzzet Molla, 29
Lebîbe Hâşim, 19
Leon Cahun, 9
Mâcuncuzâde Mustafa, 28
Mahmûd el- Felekî, 17
Mahmûd el-‘Akkâd, 78
Mahmûd Tâhir Lâşîn, 16
Mahmûd Teymûr, 16
Margot Badran, 68, 72, 75, 81, 84, 98, 114
Margrette Calamine, 68, 93
Mârî ‘Acemî, 19
Mariyânâ el- Merrâş, 19
May Ziyade, 22
Mazhar Müfit Kansu, 31
Mehmed Ârif, 29
Mehmet Akif Ersoy, 11, 14
Mehmet Âkif Tahir, 31
Mehmet Ali, 17, 31, 68

Mehmet Emin Erişirgil, 31
Mehmet Rauf, 14, 51
Melek Hıfni Nasif, 21
Mithat şükrü Bleda, 30
Muallim Nâci, 29
Muhammed Abduh, 20, 79
Muhammed Ayyâd et-Tantâvî, 33
Muhammed Hüseyin Heykel, 22, 33, 70
Muhammed Teymûr, 16
Mustafa Kâmil, 17
Mustafa Kemal Atatürk, 30, 46, 77, 105
Muzaffer Özekin, 38
Müslim-i Horasanî, 48
Naci Kâşif Kıcıman, 30
Namık Kemal, 10, 12, 50, 51
Nâsıf el-Yazıcı, 16
Nebeviyye Musa, 20, 21
Necip Asım, 9
Necip Fazıl Kısakürek, 38
Necmeddin Özbekkazgan, 38
Necmeddin Sadak, 38
Niyazi Resneli, 30
Oğuz Atay, 31
Orgeneral Paul von Hindenburg, 35
Ömer Seyfettin, 10
Peyami Safa, 14, 15
Rahmi Apak, 30
Recaizade Mahmut Ekrem, 51
Refik Halit Karay, 50
Reşat Nuri Güntekin, 14, 15, 31
Rıza Nur, 30
Rıza Tefvik, 40, 41, 49

Rifâ'a Râfi'et-Tahtâvî, 17
Ruşen Eşref Ünaydın, 31, 40, 49
Sa'd Zağlûl, 36, 69, 75
Safiye Erol, 15
Samipaşazade Sezai, 51
Selâme Mûsâ, 21, 34, 109
Serdar Odacı, 25
Servet Abaza, 36
Seyyid Muradî Reis, 28
Shakespeare, 48
Sherlock Holmes, 54, 62
Siza Neberâvî, 75
Süleyman Çelebi, 48
Süleyman Paşa, 9
Şefik Okday, 30
Şehristânî, 6, 111
Şerif Aktaş, 15
Şeyhülislâm Feyzullah Efendi, 28
Şibli eş- Şümeyyil, 36
Tâhâ Hüseyin, 33, 34, 36
Talât Paşa, 30
Tevfik el-Hakim, 18, 35
Tevfik Fikret, 49, 50
Turhan Gürkan, 31
Veled Çelebi, 9
Yahya Kemal Beyatlı, 11, 31
Yakup Kadri, 11, 14, 30, 31, 45, 50, 57, 58, 88
Yakup Kadri Karaosmanoğlu, 11, 14, 30, 31, 57, 58, 88
Yusuf Akçura, 8, 9, 14, 38, 45, 51, 88
Zeynep Fevvâz, 19, 21, 112
Ziya Gökalp, 9, 11, 14, 31, 42, 51
Ziyâ Paşa, 29

ESER ADLARI İNDEKSİ

- 'Ale-s- sâk, 19
Afrika Seyahatnâmesi, 39
Akile Hanım Sokağı, 52, 56, 57
Allaha İsmarladık, 14
Anafartalar Kahramanı, 31
Asya Tarihine Giriş, 9
Atatürk Hakkında Hâtıralar ve Belgeler, 31
Atatürk İçin, 31
Atatürk'le On Beş Yıl, 31
Atatürk'ü Özleyiş, 31
Atatürk'ün Uşağının Gizli Defteri, 31
Ateşten Gömlek, II, 14, 50, 51, 54
Bâbü'r Şah, 23
Barbaros Hayreddin Paşa'nın Hatıraları, 28
Başımıza Gelenler, 29
Ben de Yazdım, 30
Bir Akşamı, 14
Bir Bilim Adamının Romani, 31
Bir Dost Çehresi Etrafında, 48
Bir Fikir Adamının Romani, 31
Birinci Dünya Harbi, 30
Biyografisine Sığmayan Kadın, 37, 38, 110
Biz İnsanlar, 14
Cehennem Değirmeni., 30
Cezmi, 10
Cihannüma, 28
Çankaya, 31
Çaresaz, 57
Çerkez Ethem'in Hâtıraları, 30
Dağa Çıkan Kurt, 14, 57, 58
Defter-i A'mâl, 29
Dikmen Yıldızı, 14
Dinmez Ağrı, 14
Divan el- Fetât, 20
Doğmayan Hürriyet, 30
Döner Ayna, 52, 56
Durru'l- mensûru fî tabakât rabbâti'l- hudûr, 21
Edebi Hatıralar, 31
el- Âyat el- Beyyînât fî Terbiyât el- Benât, 20
el- Eyyâm, 34
el- Mer'etu ve'l- 'amel, 20
el-zaman ve-el-riyada, 73, 83, 84, 110
en- Nücümü' z- zâhire ve havâdişü' d -dühûr, 35
Ene ve Hayâtü kalem, 35
Enkâz- ı İstibdâd İçinde Züğürdün Tesellisi, 30
Enver Paşa'nın Hatıraları, 30
Erzurum' dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, 31
Esâsü'l-Belağâ, 6, 111
Eski Hastalık, 14
Felsefe-i Zenân, XII, 8
Feryadım, 30
Fevâkihi ta'lîm- i'l-benât, 20
Fezleke, 28
Galip Vardar, 30
Gallia Savaşı, 23
Gazavât-ı Hayreddin Paşa, 28
Goethe Bir Dehanın Romani, 31
Göktürk Kitabeleri, 23, 28
Halas, 14
Halide Edib ve Gerçekler, 38, 113
Handan, 50, 51, 53
Harap Mâbetler, 40, 58
Harbiye Mektebinde Hürriyet Mücadelesi, 30
Harp Hâtıralarım, 30
Hâtırât-ı Niyâzî, 30
Hâtırât-ı Siyâsiyyesi, 30
Hayat Parçaları, 52, 57
Heyulâ, 41, 52
Hayat ve Hâtıratım, 30
Hayâtî, 35
Hukûku'l-mer'e, 18
İki Devrin Perde Arkası, 30
İki Komite İki Kıtıl, 30
İmparatorluğun Çöküşü, 30
İntibah, 10
İttirâfât, 34
İslâmcı Bir Şair'in Romani, 31
İstiklâl Harbimiz, 30
İtihaflar, 24
İttihat ve Terakki Cemiyeti, Meşrutiyet' ten Cumhuriyet'e
Hatıralarım, 30
İttihat ve Terakki Hâtıralarım, 30
İttihat ve Terakki İçinde Dönenler, 30
İzmir'den Bursa'ya, 14, 58
Kafkas Yollarında, 30
Kalp Ağrısı, 55
Kâmus-ı Riyâziyât, 41
Kan ve İman, 14
Kavgalarım, 30
Kenan Çobanları, 58
Kerim Usta'nın Oğlu, 52, 56
Keşfü'zünun, 28
Kırk Yıl, 31
Kışsatü hayât, 35
Kitabül-Mille ve Nususun Uhra, 6, 111
Kubbede Kalan Hoş Seda, 58
Leâtâ'ifü'l- minen ve'l-aḥâk, 34
Madar, 49
Maske Ve Ruh, 58
Matbuat Hatıraları, 31
Me'mun', 28
Medine Müdafaası, 30
Medrese Hatıraları, 29
Mev'ut Hüküm, 54
Memoirs, 24, 68, 114
Mevlid, 48
Mihnet-i Keşân, 29
Mizanü'l Hakk, 28
Mor Salkımlı Ev, 59
Mülazımın Romani, 14
Müsavat-ı Tamme, 19
Mustafa Kemal ile Mülâkat, 31
Müzekkîrât Hüda Şa'râvî, 81, 88
Müzekkîrâtî es-siyâsiyye, 35

Müzekkîrâtü 'Urâbi, 36
Müzekkîrâtü Enver Bâşâ, 35
Müzekkîrâtü Hindenburg, 35
Müzekkîrâtü 'l-Gâzî Muştâfâ Kemâl Bâşâ, 35
Nişanlılar, 14
Nutuk, 30
On Yıl Savaş ve Sonrası, 30
Osmanlı 'dan Cumhuriyet'e, 30, 97
Ömer'in Çocukluğu, 29
Raik'in Annesi, 53
Sebat ve Gayret Kıyametten Bir Alâmet, 29
Sehv-i Mudhik, 48
Sergüzeşt-i Esir i Malta, 28
Sergüzeşt-i Hayâtımın Cild-i Sânisî, 29
Sergüzeşt-i Zaiif, 28
Sevda Sokağı Komedyası, 57
Seviyye Talip, 53
Seyahatnâme, 28
Sineklibakkal, 43, 55
Sodom ve Gomore, 14
Son Eseri, 51, 54
Son Osmanlı- Rus Muharebesi, 29
Sonsuz Panayır, 52
Sözde Kızlar, 14
Sultan Abdülhamîd'in Hâtırâtı, 29
Sünbûle, 29
Ta 'limu 'l-mer'e, 19
*Taḥlîşu 'l-ibrîz fî telḥîşî bârîz ev el-dîvân el-nefis bi
eyvâni bâris*, 18
Tahrîru 'l -mer'e, 19
Târiḥçe-i Vak a-i Zağra, 29
Tatarcık, 56

Tatlı Emeller Acı Hakikatler, 30
Tebşira, 29
Tercemetü Selâme Mûsâ, 34
Tezâkir ve Ma'rûzât, 29
Tezkîret-ül-Kehhalin, 34
The Clown and His Daughter, 47, 55
Toprak Mahkumları, 14
Tuḥetü '-ezkiyâ ' bi-aḥbâri bilâdi 'r-Rûsiyâ, 33
Türk Yıldızı Emine, 14
Türk'ün Ateşle İmtihânı, VIII, 30, 85, 98, 100, 105, 108,
109
Ülkücü Bir yazarın Romanı, 31
Vatan Kasidesi, 10
Vatan Manzumesi, 10
Vatan Şarkısı, 10
Vatan Türküsü, 10
Vatan yahut Silistre, 10
Vatan Yolunda, 30
Veḳâyi 'i, 23
Venedik Taciri, 48
Vurun Kahpeye, 14, 50, 51, 54
Weltliteratur, 1
Yaban, 11, 14
Yalnız Dönüyorum, 14
Yeni Turan, 50, 51, 53
Yeşil Gece, 14
Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları, 30
Yevmiyyâtü nâ 'ib fî 'l-eryâf, 35
Yolpalas Cinayeti, 55
Zehretü 'l- 'ömr ve Sicnü l- 'amel, 35
Zeyno 'nun Oğlu, 14, 51

YER ADLARI İNDEKSİ

Afrika, 39
Amerika Birleşik Devletleri, XIII, 1, 46
Amsterdam, 75, 78
Anadolu, 39, 41, 43, 44, 45, 51, 55, 58, 61, 85, 88, 95, 103, 108
Ankara, 7, 9, 11, 12, 14, 16, 21, 23, 24, 25, 30, 38, 44, 45, 53, 59, 77, 86, 87, 88, 103, 110, 111, 112, 113, 114, 115
Antalya, 11, 37, 110
Asya, 9, 10, 76
Avrupa, 1, 9, 15, 16, 18, 21, 33, 34, 40, 46, 52, 54, 64, 68, 75, 76, 77, 88, 89, 101
Avusturya, 60
Berlin, 36, 78, 83
Beşiktaş, 39
Beyrut, 6, 32, 43, 109, 111, 113
Britanya, 71, 72, 90
Brüksel, 78
Budapeşte, 78
Bursa, 14, 19, 37, 43, 57, 86, 111, 115
Cenevre, 78
Eskişehir, 45, 86
Fatih, 42, 44
Fransa, 17, 19, 24, 68, 69, 73, 87, 90, 92, 113
Graz, 60, 78
Helvan, 63
Hindistan, 46, 75
Interlaken, 78
Irak, 28, 75
İngiltere, 17, 42, 44, 46, 92, 95
İstanbul, 5, 7, 8, 11, 12, 17, 22, 26, 32, 33, 34, 35, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 50, 52, 53, 54, 56, 57, 59, 76, 78, 83, 85, 86, 88, 92, 93, 95, 103, 109, 110, 111, 112, 114, 115
İtalya, 69

İzmir, 14, 44, 45, 47, 57, 85, 87, 97, 103, 108
Kafkasya, 10, 61
Kahire, 6, 15, 18, 28, 33, 60, 61, 63, 69, 70, 71, 73, 74, 75, 77, 78, 81, 84, 90, 91, 111, 112, 113, 114
Kandıra, 44
Kasımpaşa, 43
Kemah, 39
Kocaeli Yarımadası, 44
Kopenhag, 78, 83
Londra, 46, 50, 55, 69, 86, 93,
Lübnan, 6, 16, 43, 73, 75, 83, 84, 110, 114
Malta, 28, 90
Marsilya, 78, 83
Mısır, II, VIII, X, XIII, 5, 7, 15, 16, 17, 18, 20, 21, 22, 32, 34, 35, 42, 59, 61, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 97, 98, 100, 101, 103, 104, 105, 107, 108, 110, 111, 112, 115
Milano, 69
Minye, 59, 88
Ortadoğu, 18, 21, 22, 74, 80, 93, 110
Paris, 18, 33, 34, 46, 69, 78, 83, 92, 105, 111
Roma, 24, 74, 78, 83, 91
Selanik, 11, 37
Selimiye, 41
Sultanahmet, 44, 85, 97
Suriye, 16, 18, 43, 115
Roma, 37, 87, 91, 96, 104, 105
Selanik, 24, 50
Selimiye, 54
Sultanahmet, 57, 98, 111
Trakya, 95, 110
Türkiye, XIII, 7, 8, 9, 11, 12, 23, 43, 46, 47, 50, 53, 57, 61, 64, 76, 77, 86, 95, 97, 103, 105, 108, 109, 110, 111, 112, 114
Üsküdar, 40, 44
Washington, 78, 83, 84
Yanya, 30, 37